

ASHUROV M.S., SHAKIROVA Yu. S.

**EKOLOGIK MUAMMOLAR VA ULARNI HAL
QILISHDA EKOLOGIK MENEJMENTNING
STRATEGIK YO‘NALISHLARI**

Monografiya

Farg‘ona - AL – FERGANUS - 2021

Monografiyada iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi ekologik va iqtisodiy masalalarni muvozanatli hal etishga bevosita bog'ligi, ekologik muvozanatning iqtisodiyotga va barqarorlikka ta'siri, ularning o'zaro bog'liqligi, ekologik (boshqaruvi) menejmentining instituttsional va huquqiy asoslari batafsil va har tomonlama tahlil qilingan va tadqiqi yoritilgan, ochib berilgan, ekologik muammolarni baholash va uning oqibatlarini bartaraf etishning strategik yo'nalishlari ko'rib chiqilgan.

Butun jahon va O'zbekiston Respublikasidagi mavjud global va regional miqyosdagi ekologik muammolar, va ularni hal qilishning eng muhim ayrim strategik yo'nalishlarini o'rganish ushbu monografiyaning maqsad va vazifasi hisoblanadi.

Monografiyada ekologik muammolarni ekologik menejmenti strategiyasini joriy etishning asosiy nazariy, amaliy masalalari, mavjud muammolar yoritilgan hamda ularni bartaraf etishga ta'sir qiluvchi omillar aniqlangan.

Monografiya talabalar, ilmiy xodimlar, ekologik faoliyat va uni boshqarishga qiziquvchilar uchun tavsiya etilgan.

**Ashurov
Sotvoldievich**

Farg'ona politexnika instituti "Menejment" kafedrasida dotsent. Mehnat faoliyati davomida 2 ta o'quv qo'llanma, 3 ta darslik, 30 dan ortiq uslubiy qo'llanmalar, 6 ta monografiyasi nashr qilingan, 15 ta xalqaro jurnallarda ilmiy maqolalar, 15 ta respublika jurnallarida ilmiy maqolalar chop etilgan.

Maxammadjon

Shakirova Yulduzxon Saydalievna

Farg'ona politexnika instituti "Menejment" kafedrasida katta o'qituvchi. Mehnat faoliyati davomida 4 ta darslik, 1 ta o'quv qo'llanma yozgan va 2 ta o'quv qo'llanma tarjima qilgan, 30 dan ortiq uslubiy qo'llanma va ko'rsatmalar tayyorlagan, 6 ta monografiyasi nashr qilingan, 15 dan ortiq xalqaro jurnallarda ilmiy maqolalar, 15 ga yaqin respublika jurnallarida ilmiy maqolalar chop etilgan.

ISBN 978-9943-7706-4-5

DOI 10.5281/zenodo.5722678

© 2021, Al-Ferganus

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O‘RTA MAXSUC TA‘LIM VAZIRLIGI
FARG‘ONA POLITEXNIKA INSTITUTI
ASHUROV M.S., SHAKIROVA Yu. S.**

**EKOLOGIK MUAMMOLAR VA ULARNI HAL QILISHDA
EKOLOGIK MENEJMENTNING STRATEGIK
YO‘NALISHLARI
MONOGRAFIYA**

Iqtisodiyot fanlari doktori, professor M.A.Ikramov muharrirligi
ostida tayyorlangan

DOI [10.5281/zenodo.5722678](https://doi.org/10.5281/zenodo.5722678)

Farg‘ona - AL – FERGANUS – 2021

KBK: 65.050

YO‘K: 502:338

JEL classification: Q2, Q3, Q5, Q52, Q53

ISBN: 978-9943-7706-4-5

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.5722678>

Ashurov M.S., Shakirova Yu.S. Ekologik muammolar va ularni hal qilishda ekologik menejmentning strategik yo‘nalishlari. Monografiya. / i.f.d., professor M.A. Ikramov tahriri ostida. Farg‘ona: Al-Ferganus, 2021. – 160 b.

Monografiyada iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi ekologik va iqtisodiy masalalarni muvozanatli hal etishga bevosita bog‘ligi, ekologik muvozanatning iqtisodiyotga va barqarorlikka ta‘siri, ularning o‘zaro bog‘liqligi, ekologik (boshqaruvi) menejmentining instituttsional va huquqiy asoslari batafsil va har tomonlama tahlil qilingan va tadqiqi yoritilgan, ochib berilgan, ekologik muammolarni baholash va uning oqibatlarini bartaraf etishning strategik yo‘nalishlari ko‘rib chiqilgan.

Butun jahon va O‘zbekiston Respublikasidagi mavjud global va regional miqyosdagi ekologik muammolar, va ularni hal qilishning eng muhim ayrim strategik yo‘nalishlarini o‘rganish ushbu monografiyaning maqsad va vazifasi hisoblanadi.

Monografiyada ekologik muammolarni ekologik menejmenti strategiyasini joriy etishning asosiy nazariy, amaliy masalalari, mavjud muammolar yoritilgan hamda ularni bartaraf etishga ta‘sir qiluvchi omillar aniqlangan.

Monografiya talabalar, ilmiy xodimlar, ekologik faoliyat va uni boshqarishga qiziquvchilar uchun tavsiya etilgan.

Kalit so‘zlar: *barqaror rivojlanish, iqtisodiyot, ekologiya, atrof muhit, ekologik menejment, ekologik muammolar, chora – tadbirlar.*

Taqrizchilar:

Abduraxmova G.Sh. - *i.f.n., dotsent, Farg‘ona davlat universiteti*

Axunova Sh. - *i.f.n., dotsent, Farg‘ona politexnika instituti*

Muharrir:

M.A.Ikramov, iqtisodiyot fanlari doktori, professor.

Monografiya Farg‘ona politexnika instituti Kengashida ko‘rib chiqilgan va chop etishga tavsiya qilingan. Bayon № 1, 7 oktyabr 2021 y.

ISBN 978-9943-7706-4-5

9 789943 770645 >

© «AL-FERGANUS», 2021.

ББК: 65.050
УДК: 502:338
JEL classification: Q2, Q3, Q5, Q52, Q53
ISBN: 978-9943-7706-4-5
DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.5722678>

Ашуров М.С., Шакирова Ю.С. Экологические проблемы и стратегические направления экологического менеджмента в их решении. Монография. Под редакцией д.э.н., профессора Икрамова М.А., Фергана: Al-Ferganus, 2021. – 160 с.

В монографии представлен подробный и всесторонний анализ и исследование прямой связи устойчивого экономического развития со сбалансированным решением экологических и экономических проблем, влияния экологического баланса на экономику и устойчивость, их взаимозависимости, институциональной и правовой основы экологического менеджмента; рассмотрены стратегические направления преодоления его последствий.

Целью и задачей данной монографии является исследование глобальных и региональных экологических проблем в мире и в Республике Узбекистан, а также некоторых важнейших стратегических направлений их решения.

В монографии описаны основные теоретические и практические вопросы реализации стратегии экологического менеджмента, существующие проблемы и факторы, влияющие на их решение.

Монография рекомендована студентам, исследователям, интересующимся природоохранной деятельностью и ее управлением.

Ключевые слова: устойчивое развитие, экономика, экология, окружающая среда, природопользование, экологические проблемы, меры.

Рецензенты:

Абдурахмонова Г.Ш. - к.э.н., доцент Ферганского государственного университета.

Ахунова Ш. - к.э.н., доцент Ферганского политехнического института
Монография рассмотрена Советом Ферганского политехнического института и рекомендована к публикации. Протокол № 1 от 7 октября 2021 г.

ISBN 978-9943-7706-4-5

© «AL-FERGANUS», 2021.

Library and bibliographic classification: 65.050
UDC: 502:338
JEL classification: Q2, Q3, Q5, Q52, Q53
ISBN: 978-9943-7706-4-5
DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.5722678>

Ashurov M.S., Shakirova Yu.S. Environmental problems and strategic directions of environmental management in their solution. Monograph. Edited by Doctor of Economics, Professor Ikramov M.A., Fergana: Al-Ferganus, 2021.- 160 p.

The monograph presents a detailed and comprehensive analysis and study of the direct relationship of sustainable economic development with a balanced solution to environmental and economic problems, the impact of the ecological balance on the economy and sustainability, their interdependence, the institutional and legal basis of environmental management; the strategic directions of overcoming its consequences are considered.

The purpose and task of this monograph is to study global and regional environmental problems in the world and in the Republic of Uzbekistan, as well as some of the most important strategic directions for their solution.

The monograph describes the main theoretical and practical issues of implementing the environmental management strategy, existing problems and factors influencing their solution.

The monograph is recommended for students, researchers interested in environmental protection and its management.

Key words: *sustainable development, economy, ecology, environment, nature management, environmental problems, measures.*

Reviewers:

Abdurakhmonova G.Sh. - *candidate of Economic Sciences, Associate Professor of Fergana State University.*

Akhunova Sh. - *candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Fergana Polytechnic Institute*

The monograph was revised by the Council of the Fergana Polytechnic Institute and recommended for publication. Statement № 1, October 7, 2021.

ISBN 978-9943-7706-4-5

9 789943 770645 >

© «AL-FERGANUS», 2021.

MUNDARIJA

KIRISH	9
1- BOB BARQAROR RIVOJLANISH KONTSEPTSIYASI VA EKOLOGIK MENEJMENT	12
1.1. Barqaror rivojlanish, uning kontseptsiyasi va ekologik menejment	12
1.2. Ekologik menejment tushunchasi, mohiyati rivojlanish bosqichlari hamda printsiplari va vazifalari	19
2-BOB XALQARO VA MAHALLIY MIQYOSDA EKOLOGIK MENEJMENTNING INSTITUTSIONAL VA HUQUQIY ASOSLARI TAHLILI	37
2.1. Xalqaro va mahalliy miqyosda ekologik (boshqaruvi) menejmentning instituttsional faoliyati tahlili	37
2.2. O‘zbekistonda ekologiya, atrof muhitni muhofaza qilishni tashkil etilishi va uning huquqiy asoslari tahlili	61
3- BOB EKOLOGIK MUAMMOLAR VA ULARNI HAL QILISHDA EKOLOGIK MENEJMENTNING ENG MUHIM STRATEGIK YO‘NALISHLARI	74
3.1. Global va regional miqyosdagi ekologik muammolar	64
3.2. Ekologik muammolarni hal qilishda ekologik menejmentning eng muhim strategik yo‘nalishlari	125
XULOSA	139
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI	142

KIRISH

Fan-texnika taraqqiyoti jadal sur'atlar bilan rivojlanib, dunyoning jug'rofiy-siyosiy tuzilishi o'zgarib borayotgan hozirgi "sharoitda inson tomonidan biosferaga ko'rsatilayotgan ta'sirni tartibga solish, ijtimoiy taraqqiyot bilan qulay tabiiy muhitni saqlab qolishning o'zaro ta'sirini uyg'unlashtirish, inson va tabiatning o'zaro munosabatlarida muvozanatga erishish muammolari borgan sari dolzarb bulib qolmoqda"

Prezidentimiz o'z asarlarida davlatning ekologik yo'nalishini ya'ni, "tabiiy resurslardan ayovsiz foydalanishga, atrof-muhitga ziyon yetkazilishiga va respublikadagi ekologik vaziyat yomonlashuviga yo'l qo'ymaslik lozim. Boshqa davlatlarning ishtirokida Orolni qutqarish, Orol bo'yidagi ekologik sharoitni sog'lomlashtirish borasida samarali chora-tabirlarni amalga oshirish, mazkur mintaqaning iqtisodiy va ijtimoiy sohadagi falokatli oqibatlarni bartaraf etish" – ekanligini ta'kidlagan va mamlakatimizda ijtimoiy va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashning muhim omili ekanligini belgilab bergan.

Iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi ekologik va iqtisodiy masalalarni muvozanatli hal etishga bevosita bog'liqdir. Axir ekologiya va iqtisodiyot bir – biri bilan uzviy chambarchas bog'langan bo'lib, ekologiya iqtisodiyotdan tashqarida bo'lishi, shuningdek, noekologik iqtisodiyot ham mavjud bo'lishi mumkin emas.

Bugungi kunda sanoatda yuzaga kelgan tarkibiy o'zgarishlar atrof-muhitdagi ifloslanishning tarkibiy xususiyatlarini tarmoq va xududiy jihatdan kengayishi va bu jarayonni kuchaytirib yuborishiga olib keldi. Buning ta'siri esa, tabiiy va energiya resurslarini ko'p talab qiluvchi va "kir" tarmoqlar ulushining ortib ketishiga sabab bo'lib, u iqtisodiyotni yanada "og'ir" ahvolga solib qo'yadi. Shuning uchun, mamlakatda ekologik vaziyatni hisobga olmasdan iqtisodiyotni barqarorlashtirishga qaratilgan har qanday chora – tadbirlar uni istiqbolda qiyin vaziyatga solib qo'yishi mumkin bo'ladi.

Bu esa iqtisodiyotning barqarorligi va raqobatbardoshligi uning ekologik xususiyatlari bilan ham bevosita bog'liqligini keltirib chiqaradi. Zero, bugungi kunda xududdagi ekologik vaziyat xududiy rivojlanishning muhim ahamiyat kasb etuvchi omillaridan biri bo'lib, u nafaqat iqtisodiyot va aholi yashash sharoitlari hamda hayot sifatini yaxshilashga yo'naltirilgan jarayon sifatidagina emas, balki hududning raqobat jihatdan ustunligi va kelajak uchun muayyan xavfni yuzaga keltiruvchi omil ekanligini ko'rsatib beradigan oyna vazifasini o'tab bermoqda.

Ekologik nuqtai – nazardan, O'zbekistonda iqtisodiyotning real sektori korxonalari va tarmoqlarida har yili 100 mln. tonnadan ortiq sanoat chiqindilar va yalpi tashlanmalar hosil bo'ladi, ulardan 14 % atrofida toksik (zaharli) toifaga mansub hisoblanadi. Ifloslantiruvchi moddalar yalpi tashlamalarining asosiy ulushi umumiy xajmida sanoatning energetika, kimyo, neft – gaz va metallurgiya tarmoqlariga to'g'ri keladi.

Bu ko'rsatkichlarning kattagina ulushi mamlakatimizning Farg'ona, Toshkent, Qashqadaryo va Navoiy viloyatlari kabi sanoat eng ko'p rivojlangan shaharlarga to'g'ri keladi.

Ekologik vaziyatni kompleks baholash natijalari shuni ko'rsatmoqdaki, Farg'ona viloyati aholisining asosiy qismi, ya'ni 68 % kritik ekologik vaziyatli xududda, 19 % favqulodda ekologik vaziyatli xududda va atigi 13 % eng qulay ekologik vaziyatli xududda yashaydi.

Shu bilan birga bugungi kunda har daqiqada O'zbekistonning 9 kvadrat metr hududi cho'llanib boryapti. Ekologik va geoekologik muammolar kun sayin o'sib bormoqda.

Yuqoridagi kabi ekologik xatarlar va tahdidlarni muvaffaqiyatli boshqarish va ekologik bilim bilan bog'liq bo'lgan imkoniyatlarni amalga oshirish hozirgi zamon ekologik muammolarining mazmuni va mohiyatini chuqur bilish va tushunishni, ularni boshqarishning ekologik-iqtisodiy usullarini to'la o'zlashtirib olishni talab qiladi.

Bundan ko‘rinadiki, ekologik menejmentga alohida e’tibor qaratish eng jiddiy va dolzarb masala bo‘lib hisoblanadi.

1- BOB. BARQAROR RIVOJLANISH KONTSEPTSIYASI VA EKOLOGIK MENEJMENT

1.1. Barqaror rivojlanish, uning kontseptsiyasi va ekologik menejment

Zamonaviy dunyodagi ekologik muammolar o'z ahamiyati va dolzarbligi bo'yicha yetakchi o'rinlardan birini egallaydi. Tuproq eroziyasi, suvning qaytarilmas muvozanati va atmosferaning antropogen ifloslanish, chuchuk suv tanqisligi, iqlim o'zgarishi, o'rmonlarning va minglab biologik turlarning yo'q bo'lib ketishi bilan yuzaga keladi. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, dunyoda o'limning 23% sababi atrof-muhit tarkibiy qismlarining yuqori darajada ifloslanishidir.

Atrof muhitning barqaror holati sifatida ekologik xavfsizlikni ta'minlash odamlarning hayot sifatini yaxshilashga va jamiyatning barqaror taraqqiyotiga qaratilgan ijtimoiy va iqtisodiy muammolarni hal qilishning hal qiluvchi shartidir. Inson faqat qulay muhitda sog'lom va boy bo'lishi mumkin. Atrof muhitni saqlash hayot sifatiga bevosita ta'sir qiladi. Jamiyat va tabiatning o'zaro ta'siri kontseptsiyalarining zamonaviy, eng keng tarqalgan va jahon hamjamiyati tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan kontseptsiyalardan biri bu barqaror rivojlanish kontseptsiyasidir. Uning paydo bo'lishi, rivojlanishi va tan olinishi Birlashgan Millatlar Tashkilotining atrof-muhitni muhofaza qilish sohasidagi faoliyati bilan bog'liq.

Norvegiyaning sobiq Bosh vaziri Gru Xarlem Brundtland raislik qilgan atrof-muhit va taraqqiyot bo'yicha xalqaro Komissiya tomonidan berilgan ta'rifga ko'ra, "barqaror rivojlanish - «sustainable development»" bu hozirgi rivojlanish ehtiyojlariga javob beradigan, ammo o'z ehtiyojlarini qondirish uchun kelajak avlodlarning qobiliyatini xavf ostiga qo'ymaydigan rivojlanishdir" U ikkita asosiy tushunchani o'z ichiga oladi:

1) aholining eng qashshoq qatlamlari hayot kechirishi uchun zarur bo'lgan ehtiyojlar, ular eng yuqori ustuvor mavzu bo'lishi kerak; 2) texnologiyalar va jamiyatning tashkil etilishi holati va atrof-muhitning hozirgi va kelajakdagi

ehtiyojlarini qondirish qobiliyatiga qo'yilgan cheklovlar. Komissiya hisobotida keltirilgan va kelgusida ishlab chiqilgan barqaror rivojlanish kontsepsiyasining asosiy qoidalari quyidagilardan iborat:

1. Insoniyat muvozanatli va barqaror rivojlanishga qodir.

2. Tabiiy ne'matlardan cheksiz va nazoratsiz foydalanish qabul qilinishi mumkin emas. Mavjud global resurslarga va sayyoramizning ekologik salohiyatiga yaxshi g'amxo'rlik qilish kerak.

3. Qashshoqlik muvozanatli rivojlanish uchun to'siqdir, shuning uchun uni odamlarning asosiy ehtiyojlarini qondirish va har kimga yanada qulay hayotni amalga oshirish uchun imkoniyatlar berish orqali bartaraf etish kerak.

4. Barqaror global rivojlanish ko'proq resurslarga ega bo'lganlardan hayot tarzini sayyoramizning ekologik imkoniyatlariga moslashtirishni talab qiladi.

5. Barqaror rivojlanish bu uyg'unlikning statik holati emas, balki resurslarni ekspluatatsiya qilish ko'lami, sarmoyalar yo'nalishi, texnik rivojlanish va institutsional o'zgarishlar yo'nalishi hozirgi va kelajakdagi ehtiyojlarga mos keladigan o'zgarish jarayoni¹.

Shunday qilib, hozirgi vaqtda "barqaror rivojlanish" atamasining mohiyatini tushunishga yagona yondashuv mavjud emas, bu ham ushbu atamani ingliz tilidan tarjimasini variantlarining ko'pligi va uning turli darajadagi iqtisodiy munosabatlarga bog'liqligi bilan ifodalanadi. Bundan tashqari, mintaqaviy ijtimoiy-iqtisodiy tizimlarga nisbatan barqaror rivojlanish ta'rifini aniqlashtirish uchun ob'ektiv ehtiyoj mavjud. SHu munosabat bilan ushbu tadqiqotning maqsadi mintaqaviy darajadagi ijtimoiy-iqtisodiy tizimlarga nisbatan barqaror rivojlanishning nazariy asoslarini ishlab chiqishdir.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, hozirgi kunda "barqaror rivojlanish" atamasining umumiy qabul qilingan tarjimasini mavjud emas (asl nusxada - barqaror rivojlanish). Bu

---

¹ Наше общее будущее: Доклад Международной комиссии по окружающей среде и развитию (МКОСР): пер. с англ. М.: Прогресс, 1989. 376 с.

ushbu toifadagi dunyoning turli tillaridan turli xil talqinlarning mavjudligidan kelib chiqadi: frantsuzcha - uzoq muddatli rivojlanish, italyanacha - qo'llab-quvvatlashga loyiq rivojlanish, nemischa - uzoq muddatli rivojlanish, shved va inglizcha - barqaror rivojlanish, yaponcha - uzoq muddatli rivojlanishdir².

Ta'kidlash joizki, o'rganilayotgan kontseptsiya iqtisodiy va ichki muhit omillari ta'sirida iqtisodiy tizimlarda barqaror aloqalarning mavjudligini nazarda tutadi. Shu sababli, A.P.Nazaretyan barqaror rivojlanish toifasi bilan bir qatorda "tartibga solinadigan rivojlanish" atamasini taklif qiladi, bu esa davom etayotgan o'zgarishlar ustidan maqsadli nazoratni, rivojlanishdagi eng xavfli beqarorlik va nomutanosibliklar uchun prognozni va kompensatsiyani nazarda tutadi³.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, mahalliy va xorijiy adabiyotlarda olimlarning "barqaror rivojlanish" kontseptsiyasining mohiyati haqidagi qarashlarida ziddiyat mavjud. Bu, birinchidan, toifaning o'ziga xos odatiyligi bilan bog'liq, ikkinchidan, "barqarorlik" "barqaror", "o'sish" va "rivojlanish", "barqarorlik" va "Rivojlanish" o'rtasidagi munosabatlarga yagona yondashuvlarning yetishmasligi.

Tahlil qilinayotgan kontseptsiya mohiyatining berilgan talqini murakkab tavsifga ega va insoniyat rivojlanishining ekstensiv turini, tabiiy resurslar cheklovlarining mavjudligini, antroposistema va biosferaning o'zaro ta'siri va o'zaro ta'sirini aks ettiradi.

Ba'zi tadqiqotlarda "shunchaki barqaror rivojlanish bo'lmaydi - agar rivojlanish bo'lsa, unda barqarorlik bo'lmaydi"^{4,5} deb aytib o'tiladi. SHu bilan birga, boshqa

---

² Шумакова О. В., Косенчук О. В. Теоретические аспекты устойчивого развития сельских территорий в современной науке // Современные проблемы науки и образования. 2013. № 6. С. 1–8.

³ Назаретян А. П. Демографическая утопия «устойчивого развития» // ОНС. 1996. № 2. С. 145–152.

⁴ Коптюг В. А. Будущее цивилизации и проблемы развития / Государственная публичная научно-техническая библиотека СО РАН. [Электронный ресурс]: УРЛ: <http://www.прометеус.нсс.ру/коптюг/либрарй/артислс/1994-01.сси> (дата обращения 24.03.2014).

⁵ Моисеев Н. Н. Судьба цивилизации. Путь Разума. М.: Языки рус. культуры, 2000. 224 с.

manbalar ushbu toifalar o'rtasida yaqin aloqani ko'rsatib, o'sishning mavjudligini, hududiy ijtimoiy-iqtisodiy tizimning ayrim parametrlarini rivojlanishida ijobiy tendentsiyani shakllantirishni taklif qilmoqda⁶.

Bizning fikrimizcha, barqarorlik tizimlarda sodir bo'layotgan o'zgarishlarning yo'qligini anglatmaydi. Rivojlanish barqaror deb hisoblanadi, agar u bir necha yillar davomida iqtisodiy tizim faoliyatining iqtisodiy samaradorligiga erishishni hisobga olgan holda amalga oshirilsa, uning sifatini oshirish va turmush darajasini oshirish, atrof-muhitning buzilishi va ekotizimni saqlab qolish oldini olish uchun jamiyat ehtiyojlari bilan mutanosibligini ta'minlaydi.

Barqaror rivojlanishning mohiyati va uning tarkibiy qismlari ziddiyatli bo'lganligi sababli, ushbu toifaning ko'plab ta'riflari mavjud. Tadqiqotimiz maqsadlari uchun "barqaror rivojlanish" toifasining ba'zi ta'riflari o'rganildi va tizimlashtirildi va uni talqin qilishning asosiy yondashuvlari ta'kidlandi (1-jadval).

1-jadval

"Barqaror rivojlanish" toifasini aniqlashga asosiy yondashuvlar ⁷

Yondashuv nomi	Barqaror rivojlanish ta'rifining mazmuni
Jarayonli	
G. V. Sdasyuk ⁸ , A. D. Ursul ⁹ , A. G. Baranovskiy ¹⁰	iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik sohalarda ulkan tarixiy ravishda tub o'zgarishlarga asoslangan dunyo tsivilizatsiyasining

⁶ Троцковский А. Я., Родионова Л. В., Сергиенко А. М. Устойчивое развитие сельских территорий в контексте социальных проблем развития Алтайского края // Известия Алтайского гос. ун-та. 2010. № 1, 2. С. 324–333.

⁷ jadval mualliflar tomonidan tadqiqot materiallari asosida tuzilgan

⁸ Сдасюк Г. В. Природопользование и концепция устойчивого развития: традиционные и новые подходы // Природопользование и устойчивое развитие: мировые экосистемы и проблемы России. М.: Т-во научных изданий КМК, 2006. С. 22–47.

⁹ Урсул А. Д. На пути к праву устойчивого развития: концептуально-методологические аспекты // Теоретическая и прикладная экология. 2008. № 1. С. 20–31.

¹⁰ Барановский А. Г., Тренихин А. П. Устойчивость и устойчивое развитие предприятия // Экономика социум. 2013. № 2 (7). [Электронный ресурс]: URL: http://иупр.ру/основной_раздел_2_6_2013_г/ (дата обращения 18.08.2014).

	yevolyutsion rivojlanishini boshqariladigan jarayoni
Ekotizimli	
E. I. Glushenkova ¹¹ , I. T. Farnieva ¹² , O. V. SHumakova ¹³	jamiyat rivojlanishining strategik yo‘nalishi doirasida odamlar hayotini yaxshilash va ular hayotini sifat jihatidan yangi darajasiga o‘tishi jarayonida ekotizim buzilmasligi
Umummetodologik	
N. F. Glazovskiy ¹⁴ , I. A. Aleksandrov ¹⁵	ijtimoiy adolat, iqtisodiy rivojlanish va yuqori sifatli ekologiya

Tahlil jarayonida barqaror rivojlanishning muhim xususiyatlari aniqlandi. Birinchidan, uning asosiy xususiyati - o‘zaro bog‘liq bo‘lgan uchta - iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik sohalardagi miqdoriy va sifat o‘zgarishlari.

Shu munosabat bilan barqarorlikning quyidagi turlari ajratiladi: iqtisodiy (innovatsion raqobatbardosh iqtisodiyotni shakllantirish maqsadida tabiiy resurs salohiyatini oqilona boshqarish va resurslarni tejaydigan texnologiyalardan foydalanish); ijtimoiy (inson salomatligini saqlash, barqaror ijtimoiy va madaniy

¹¹ Глушенкова Е. И. Концепция устойчивого развития в контексте глобализации // Мировая экономика международные отношения. 2007. № 6. С. 66–79.

¹² Фарниева И. Т. Приоритетные направления устойчивого развития сельского хозяйства (на примере Республики Северная Осетия-Алания): автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05. Владикавказ: ФГБОУ ВПО Горский гос. аграрный ун-т, 2012. 23 с.

¹³ Шумакова О. В., Косенчук О. В. Теоретические аспекты устойчивого развития сельских территорий в современной науке // Современные проблемы науки и образования. 2013. № 6. С. 1–8.

¹⁴ Глазовский Н. Ф. Эффективность использования природных ресурсов и возможные пороги развития // Природопользование и устойчивое развитие: мировые системы и проблемы России. М.: Т-во научных изданий КМК, 2006. С. 17–21.

¹⁵ Концепция Национальной стратегии устойчивого социально-экономического развития Республики Беларусь до 2030 года / Общественное объединение содействия развитию частного предпринимательства «Единство». [Электронный ресурс]: URL <http://единство-гомел.бй/> (дата обращения 02.11.2014).

tizimlar, aholi punktlarini ijtimoiy va muhandislik-transport infratuzilmasi ob'ektlari bilan har tomonlama yaxshilashni ta'minlash) va ekologik (tabiiy tizimlarning yaxlitligi, ularning o'z-o'zini davolash qobiliyati va dinamik moslashuvi).

Ikkinchidan, barqaror rivojlanishning markaziy g'oyasi kelajak avlodlarga g'amxo'rlik qilish, shuningdek, tabiiy komponentlarning inson iqtisodiy faoliyatining antropogen ta'siriga bo'lgan qobiliyatini hisobga olishdir.

Uchinchidan, barqaror rivojlanishni ta'minlashda e'tibor iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik sohalarining barqaror muvofiqlashtirilgan faoliyatiga qaratiladi.

Shuni ta'kidlash kerakki, bugungi kunda milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta'minlashning ob'ektiv sharti bu ekologik sohani iqtisodiy, ijtimoiy sohalar bilan muvofiqlashtirishga qaratilishi kerak.

Iqtisodiy rivojlanish hozirgi bosqichining o'ziga xos xususiyati sanoat ishlab chiqarish jarayonlarida atrof-muhit holatini yanada mukammal hisobga olishdir. Atrof-muhit faoliyati barqaror rivojlanishning tarkibiy qismlaridan biri sifatida iqtisodiy jihatdan tobora o'zini oqlab bormoqda va korxonalariga u bilan bog'liq bo'lgan turli xil to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita imtiyozlar va afzalliklardan foydalanishga imkon bermoqda. Barqaror rivojlanish talablariga muvofiq, ekotizimlarning yaxlitligini saqlab qolish uchun atmosferaga tashlanadigan tashlamalar, suv havzalari va tuproqlarning ifloslanishining salbiy ta'sirini minimum darajaga kamaytirish kerak.

Barqaror rivojlanishni ta'minlashda biznes hamjamiyatining roli asosiy o'rinlardan birini egallaydi: aslida bu insoniyat ehtiyojlarini amalga oshiradigan, ularni resurslar bilan ta'minlaydigan biznesdir; resurslardan foydalanish samaradorligini belgilaydi, tugagan va tiklanadigan manbalar o'rtasida tanlovni amalga oshiradi. Ushbu rolni biznesning o'zi tan oladi: masalan, 1991 yilda. Xalqaro savdo-sanoat palatasi Biznes va barqaror rivojlanish xartiyasini ishlab chiqdi va nashr etdi. U shunday deb e'lon qildi: "Iqtisodiy o'sish rivojlanishning barqarorligini belgilaydigan ekologik muvozanatni saqlash va ijtimoiy maqsadlarga erishish uchun zarur bo'lgan barcha sharoitlarni yaratadi. Dinamik va mas'uliyatli biznes iqtisodiyotning barqaror

rivojlanishining harakatlantiruvchi kuchidir va ekologik muammolarni hal qilish uchun zarur bo'lgan boshqaruv, moliyaviy va texnik resurslarni yaratadi. "

Mavjud ekologik vaziyat va uning o'zgarishi tendentsiyalari asosan sanoat ishlab chiqarish darajasi va umuman iqtisodiy faoliyat bilan belgilanadi. Ba'zi yutuqlar va natijalarga qaramay, bu yerda umumiy ko'rinish yomonlashishda davom etmoqda, bu esa ekologik inqirozning yanada rivojlanishiga olib keladi. Bunday vaziyatning sababi, asosan qat'iy ma'muriy usullarga asoslangan holda sanoat ishlab chiqarishida atrof-muhitni nazorat qilish va ekologik menejment mexanizmlarining past samaradorligi hisoblanadi. Sanoat ishlab chiqarishining ekologik muammolarini hal etish va barqaror rivojlanishga o'tishning yangi usullari va yondashuvlarini izlash kerak. Har doimgidek bir nechta yo'llar mavjud. Tabiiy resurslardan foydalanuvchilarga ma'muriy ta'sir ko'rsatishning mavjud usullari bu muammoni hal qilishning o'zi bo'lmasa, uni boshqarish usullaridan biridir va nazorat ancha samarali bo'ladi. Ammo, amaliyot shuni ko'rsatadiki, faqat ma'muriy usullardan foydalanish yetarli emas.

O'zbekiston Respublikasi hududidagi ekologik vaziyat, shuningdek, ilmiy-texnik taraqqiyot yutuqlarini joriy etish iqtisodiy rivojlanishning innovatsion uslubiga o'tishni talab qiladi. Ekologik uskunalarni joriy etish va yangi texnologiyalarni joriy etish, ekologik toza mahsulotlarni ishlab chiqarish - aynan shu narsa O'zbekistonni sivilizatsiya sari ilgarilashini ta'minlaydi. Biroq, ekologik texnologiyalar kompaniya xarajatlarini ko'paytiradi va shuning uchun u biznes uchun qiziq emas. Shu munosabat bilan, eng dolzarb muammolardan biri bu biznes va jamiyat manfaatlarini o'zaro maqbullashtirish va muvofiqlashtirishdan iborat. Innovatsion rivojlanish yo'liga o'tishning mumkin bo'lgan usullaridan biri O'zbekistonda xalqaro ekologik standartlarni joriy etishdir.

Chunki, korxonaning atrof-muhitni muhofaza qilish faoliyatining kafolatlangan darajasini ta'minlash uchun xalqaro talablar va milliy qonunchilikka muvofiq, atrof-muhitni muhofaza qilish tizimining muayyan tamoyillariga asoslanib, ma'muriy boshqaruvning umumiy faoliyatiga birlashtirilishi kerak va ochiq bozor

iqtisodiyotining umumiy sharoitida korxonalar mahsulotlarning raqobatbardoshligi, moliyaviy barqarorligi va iqtisodiy farovonligining boshqa maqsadlariga erishilishini ta'minlash kerak.

Ko'rib chiqilayotgan tizimlar korxonalar faoliyati nafaqat hozirgi paytda ekologik xavfsizlik talablariga to'liq mos kelishiga, balki kelajakda korxonalarining atrof-muhitga ta'siri nuqtai nazaridan barqaror rivojlanishiga kafolat berishiga ishonch hosil qilishi kerak.

Tadbirkorlarga tushadigan ma'muriy yukni yengillashtirish maqsadida ekologik qonunlarga muayyan qo'shimchalar va o'zgartirish kiritildi. Bunga ekologik nazorat organlarning faoliyatini to'xtatib qo'yish yoki tugatish vakolatini cheklash hisobiga erishildi. Muayyan, masalan, inson salomatligi yoki atrof-muhitga muqarrar yoki ehtimoliy tahdid hollar bundan istisno. Bundan tashqari, Vazirlar Mahkamasi turli vazirlik, qo'mita va agentliklarga ekologik nazoratning ba'zi sohalarida cheklangan vakolat beruvchi bir qator me'yoriy hujjatlarni qabul qildi.

1.2. Ekologik menejment tushunchasi, mohiyati rivojlanish bosqichlari hamda printsiplari va vazifalari

Yigirmanchi asrning oxiriga kelib, insoniyat oldida turli xil sanoat tarmoqlarining jadal rivojlanishi va tabiiy resurslarni ekspluatatsiya qilishga tobora ko'proq jalb etilishi natijasida antropogen faoliyat ta'sirida sezilarli darajada tanazzulga uchragan qulay yashash muhiti va tabiat ob'ektlarni saqlab qolish muammosi yuzaga chiqmoqda.

Bularning barchasi qurg'oqchilik, zilzilalar, toshqinlar kabi inson hayoti va atrof-muhit uchun xavfli bo'lgan boshqa tabiiy ofatlar insoniyatni barqaror rivojlanishni ta'minlash uchun xalqaro darajada samarali choralarini ko'rish, ya'ni jamiyatning dolzarb ehtiyojlarini qondirish faoliyati va atrof-muhitni muhofaza qilish va tabiiy

resurslardan oqilona foydalanish bo'yicha tadbirlar o'rtasidagi muvozanatga amal qilish dolzarbligi haqida o'ylashga majbur qiladi¹⁶.

Atrof-muhitga ta'sir ko'rsatadigan manbalarni to'liq nazorat qilish nafaqat texnik va iqtisodiy jihatdan imkonsiz, balki kerakli natijaga erishishni ta'minlamasligi va ko'pincha tabiat foydalanuvchilari faoliyatining ko'p jihatlariga salbiy ta'sir ko'rsatishi sababli yagona maqbul yo'l bu vaziyatda sanoat korxonalarining ixtiyoriy ravishda atrof-muhit faoliyatini har tomonlama rag'batlantirishi, ularning atrof-muhit faoliyatining barcha jihatlar uchun javobgarligini oshirishi, korxonada ekologik faoliyatni tartibga solishning bozor mexanizmlarini yaratishi hisoblanadi.

Muayyan bir korxonada bu vazifalarni asosiy maqsadi turli xil tavsifdagi haqiqatda amalga oshirish mumkin bo'lgan chora-tadbirlarni qo'llash orqali atrof-muhit himoyasini doimiy ravishda takomillashtirish, yaxshilashga erishish hisoblangan ekologik menejment tizimini yaratish va ishlashini ta'minlash orqali hal etish mumkin.

Bu vaziyatda muhim shart - bu korxonada (tashkilot) ning barcha xodimlarini, shu jumladan rahbariyatni ekologik tadbirlarga jalb qilish hisoblanadi.

Ekologik menejment tizimi ekologik muammolarni hal qilishning arzon usullari va vositalaridan foydalangan holda natijalarga erishishga yo'naltirilgan bo'lishi kerak, deb hisoblanadi. Odatda, tezkor daromad keltiradigan, ammo qat'iy munosabat va korxonada barcha xodimlarining tegishli darajadagi malakasini talab qiladigan tashkiliy tavsifdagi tadbirlarga ustunlik beriladi. Bu yerda gap korxonaning turli xil ekologik faoliyatida tadbirkorlikning cheksiz ijodiy salohiyatini namoyon qilishi uchun sharoit yaratish haqida ketmoqda.

---

¹⁶Коньк О. А. Экологический менеджмент и экологическое аудирование [Электронный ресурс]: учебное пособие: самост. учеб. электрон. изд./ О. А. Коньк; Сыкт. лесн. ин-т. – Электрон. дан. – Сыктывкар: СЛИ, 2013. – Режим доступа: <http://lib.sfi.komi.com>. – загл. с экрана.

Ekologik menejment tizimini joriy etish, ma'lum darajada, iqtisodiy o'sish va atrof-muhitni muhofaza qilish (himoya qilish) o'rtasidagi ziddiyatni bartaraf etishga imkon beradi.

Ekologik menejment tabiatni boshqarishni amalga oshirishda korxonada atrof-muhitni boshqarish sohasidagi muammolarni hal qilish, uning me'yoriy talablariga muvofiqligini aniqlash bilan shug'ullanadi.

So'nggi 2-3 o'n yilliklarda "menejment" atamasi va "ekologiya" so'zi birlashtirildi va natijada "ekologik menejment" iborasi paydo bo'ldi.

"Ekologik menejment" iborasi va uning mazmun, mohiyati va rivojlanish bosqichlarini o'rganib chiqamiz.

Ekologik menejment ishlab chiqarish bilan uzviy bog'liq bo'lib, ushbu ijtimoiy-iqtisodiy takror ishlab chiqarish jarayonining barcha to'rtta fazasi (davri)da ishtirok etadi: ishlab chiqarish, ishlab chiqarilgan mahsulotni taqsimlash, uning muomalada bo'lishi va iste'mol qilinishi. Ekologik-iqtisodiy munosabatlarni boshqarish tabiat ob'yektlari (ekotizimlar)ni asrash, yaxshilash, tiklashga va ulardan samarali foydalanish hamda muhofaza qilishga yo'naltiriladi. Va ayni paytda zamondoshlarimiz va kelajak avlodlari uchun atrof-muhitni maksimal darajada asrash maqsadini ko'zlaydi.

Shu nuqtai nazardan, ekologik menejment iqtisodiy iyerarxiyaning turli bo'g'inlari - korxonalar, tumanlar, viloyatlar iqtisodiyotidan to respublika va global iqtisodiyotgacha yuzaga keladigan ekologik-iqtisodiy munosabatlarni boshqarish va ayni vaqtda xilma-xil tabiiy resurs va ekologik muammolar yechimini boshqaruvchi usullar majmui hisoblanadi.

"Ekologik menejment" fan sifatida ekologik ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarda boshqaruvchiga tabiatdan foydalanish va tabiat muhofazasini boshqarish sohasida ilmiy asoslangan tanlovni to'g'ri amalga oshirishni va maqbal qaror qabul qilishni o'rgatadigan fandır. Uning asosiy maqsadi bozor munosabatlari sharoitida barcha bo'g'inlarda ekologik xatar va xavfni muvaffaqiyatli boshqarish malakasini, mavjud

ekologik-iqtisodiy imkoniyatlarni amalga oshirishning ekologik iqtisodiy boshqaruv usullarini egallagan yuqori malakali ekolog-menedjerlarni tayyorlashdan iborat.

Ekologik menejment ishlab chiqarish va iste'mol jarayonlarining ekologik xavfsizlik darajasini oshirish, resurslarni tejash va ekologik xatarni eng kam miqdorga tushirish usullarini asoslab, quyidagilarni:

a) korxonalar va kompaniyalarga xarajatlarni aniqlash, yangi ekologik bozorlarni o`zlashtirish va shu asosda raqobatbardoshlikni oshirish;

b) mintaqalar va mamlakatlarga hozirgi hamda kelgusi avlodlarning manfaatlarini hisobga olgan holda tabiat, atrof-muhit sifatini oshirish;

v) tabiatda biologik xilma-xillikni asrash, tabiiy resurslarni muhofazalashni amalga oshirishga imkon beradi.

Biroq, iqtisodiy jarayonlarning kuchayishi, zamonaviy inson hayoti va faoliyatining barcha jabhalari globallashuvi tabiiy resurslarning kamayishiga va atrof-muhitga zarar yetkazilishiga olib keldi. Ushbu salbiy tendentsiyalarni o'zgartirish zarurati barqaror rivojlanishga o'tishning muqarrarligini va tabiiy resurslar va sayyoramizdagi barcha hayot muhitining pasayishini oldini olish yo'llarini izlashni taqozo etmoqda. Atrof-muhitning holati tahlili shuni ko'rsatdiki, bunday vaziyatda dunyoning barcha mamlakatlarining ekologik tadbirlarni amalga oshirishda birgalikdagi sa'y-harakatlari talab etiladi. Shu munosabat bilan, XX asrning 70-yillarida xalqaro ekologik boshqarish tizimi shakllana boshladi.

Atrof-muhitni muhofaza qilish jarayonining evolyutsiyasi uch bosqichni o'z ichiga oladi.

1. Atrof-muhitga zararli ta'sirni baholash uchun dastlab ishlab chiqarish "quvurlar nazorati" tushunchasini aks ettiruvchi boshqarish funktsiyasi yaratildi. "Quvurlar oxiri" tushunchasi (1970-yillar) atrof-muhitga salbiy ta'sirga qarshi turli filtrlar, ya'ni, chang yig'uvchi jihozlar, tozalash inshootlari va boshqalar orqali kurashishni anglatgan. Shubhasiz, ushbu bosqich ekologik vaziyatni yaxshilash nuqtai nazaridan samarasiz edi, chunki bu davrda ishlab chiqarish faoliyatining faqat salbiy ta'siri baholandi.

2. 1983 yilda Birlashgan Millatlar Tashkiloti atrof-muhit va rivojlanish bo'yicha Butunjahon komissiyasini tuzdi. Uning "Bizning umumiy kelajagimiz" (1987 y.) nomli hisobotida insoniyat o'z biznes faoliyati va turmush tarzida ko'p narsani o'zgartirishi kerakligi, aks holda g'ayrioddiy qiyin sinovlar va ekologik dramatik buzilishlar bo'lishi haqida ogohlantirilgan. Komissiya ta'kidlaganidek, iqtisodiyot odamlarning ehtiyojlari va qonuniy istaklarini qondirishi kerak, ammo uning o'sishi sayyoramizning ekologik imkoniyatlariga mos kelishi kerak. Ushbu bosqichda (1980-yillar) tartibga solish funksiyasi paydo bo'ldi. Bu antropogen ta'sirni cheklashga hissa qo'shdi va ikkita kontseptual yondashuv - "oldini olish" (salbiy ta'sirni) va "chiqindisiz texnologiyalar" ni amalga oshirdi. Oldini olish - «chiqindisiz texnologiya» tushunchasi diqqatni bevosita atrof-muhitga salbiy ta'sir manbalariga ya'ni, texnologik jarayonlar, resurslardan oqilona foydalanish va boshqalar qaratdi.

3. 1992 yil iyun oyida Rio-de-Janeyroda bo'lib o'tgan Birlashgan Millatlar Tashkilotining Atrof-muhit va rivojlanish bo'yicha xalqaro konferentsiyasidan so'ng atrof-muhit muammolari dunyo uchun yangi ahamiyat kasb etdi. Ushbu konferentsiya shuningdek Yer sayyorasi muammolari bo'yicha yuqori darajadagi Sammit yoki Rio konferentsiyasi deb nomlanadi. U atrof-muhitning shafqatsiz vayron qilinishini to'xtatish va barqaror rivojlanishga qaratilgan shoshilinch choralar ko'rish uchun tashkil etilgan. Rio-de-Janeyroda 179 davlat vakillari tomonidan kelishuv asosida olib borilgan ulkan ijodiy ishlari natijasida 700 sahifadan iborat bo'lgan jahon hamkorligining ta'sirchan tarixiy hujjati qabul qilindi. "XXI asr kun tartibi" bu yangi asr uchun global dastur bo'lib, ikki maqsadga - dunyoning barcha xalqlari uchun yuqori sifatli atrof-muhit va sog'lom iqtisodiyotga erishishga qaratilgan. U tabiiy resurslar va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish bilan bog'liq ko'plab masalalarni qamrab oladi. Ushbu hujjat mamlakatning ekologiyasi va rivojlanishini samarali birlashtiradi, yakuniy natijaga erishishga qaratilgan va aholining ushbu muammolarni hal qilishdan manfaatdorligiga tayanadi. Boshqacha aytganda, konferentsiyada boshqaruv funksiyasini amalga oshiradigan barqaror rivojlanish kontseptsiyasi qabul qilindi.

Ekologik menejment - "barqaror rivojlanish" konsepsiyasi (1990-yillar) hozirgi zamon ehtiyojlarini belgilaydigan, ammo kelajak avlodlarning o'z ehtiyojlarini qondirish qobiliyatiga xavf tug'dirmaydigan jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini anglatadi.

Birinchi marta "barqaror rivojlanish" tushunchasi Atrof-muhit va rivojlanish bo'yicha xalqaro komissiya (MKOSR) doirasida berilgan. MKOSR tomonidan berilgan ta'rifga ko'ra, barqaror rivojlanish (ekologik menejment) hozirgi zamon ehtiyojlarini belgilaydigan, ammo kelajak avlodlarning o'z ehtiyojlarini qondirish qobiliyatiga xavf tug'dirmaydigan jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishidir. Shunday qilib, barqaror rivojlanishni atrof-muhitga jiddiy zarar etkazmasdan, iqtisodiyot va jamiyatning progressiv o'zgarishi deb ta'riflash mumkin.

Barqaror rivojlanishning alohida muhim iqtisodiy tomonlarini aks ettiruvchi yanada aniqroq ta'riflar mavjud:

- kelajak avlodlarga qo'shimcha xarajatlar yuklamaydigan rivojlanish;
- atrof-muhitga salbiy ta'sirni minimallashtiradigan rivojlanish;
- kelajakda ishlab chiqarish potentsialining doimiy sodda va yoki kengaytirilgan takrorlanishini ta'minlaydigan rivojlanish.

Barqaror rivojlanish modelining asosiy talabi hozirgi, o'rta va uzoq muddatli istiqbolda jamiyatni rivojlantirish uchun ijtimoiy-iqtisodiy va ekologik ustuvorliklar uyg'unligini ta'minlashdir. Bundan tashqari, ekologik yo'nalishga qaramay, barqaror rivojlanish muammosi umuman ijtimoiy va iqtisodiy bo'lib qolmoqda.

Barqaror rivojlanish modeliga muvofiq, barqaror iqtisodiy o'sishga erishish, tabiiy komplekslarni saqlash va ijtimoiy adolatsizlikka barham berish kabi maqsadlar jamiyat uchun o'zaro bir-birini to'ldiradi, garchi turli davrlarda ularning ustuvorliklari farq qilsada.

Shunday qilib, 90-yillarda barqaror rivojlanish kontsepsiyasi doirasida uchta ierarxik darajadan iborat global, milliy va mahalliy darajadagi ekologik boshqarish tizimi shakllantirildi. Mahalliy darajada ekologik boshqarish korxonalarining ekologik

"xulq-atvorini" yaxshilashni o'z ichiga oladi. Bunday boshqaruv tizimini shakllantirishning yagona metodologiyasi yaratilgan ekologik standartlarda ko'rinadi. Alohida davlat darajasida - milliy me'yoriy-huquqiy bazaga va ekologik siyosatga qo'shimchalar kiritishdan iborat. Xalqaro darajada ekologik boshqaruv jahon bozorida savdo shartlarini yaxshilashga, savdoda texnik to'siqlarni kamaytirishga qaratilgan.

Shunday qilib, dunyo hamjamiyatining atrof-muhit holati va uning yanada yomonlashuv tendentsiyalari haqidagi xavotiri, 1960 yillarning oxiriga kelib keskin oshib, global ekologik faoliyatning rivojlanishiga zamin yaratdi. So'nggi yillarda dunyoning yetakchi sanoat kompaniyalari ishlab chiqarish hajmini oshirish, xom ashyo va materiallarning tannarxini kamaytirish, energiya tejash, mahsulot sifatini yaxshilash bilan bir qatorda atrof-muhitga salbiy ta'sirni kamaytirishda sezilarli natijalarni ko'rsatmoqda. Ushbu yutuqlar ko'p jihatdan korxonalarda ekologik menejment tizimlarining ishlashi bilan bog'liq.

"Ekologik menejment" iborasiga turlicha, ko'plab ta'riflar berildi, ammo yagona ta'rifi hali ham mavjud emas. Keling shu nuqtada, "Ekologik menejment" iborasiga olimlar tomonidan berilgan ayrim ta'riflarni ko'rib chiqimiz.

N.V.Paxomova, A. Endres va K. Rixterlarning o'quv qo'llanmasida mualliflar ekologik menejmentni "munosabatlar tizimi va shu bilan birga turli xil tabiiy resurslar va iqtisodiy ierarxiyaning turli darajalarida - korxonalar va munitsipalitetdan tortib milliy va global iqtisodiyotda paydo bo'ladigan ekologik muammolarning yechimini nazorat qiluvchi usullar to'plami"¹⁷ deb ta'riflashadi.

Ushbu munosabatlar va usullar tizimining amaliy maqsadi, mualliflarning fikriga ko'ra, "ishlab chiqarish va iste'mol qilish jarayonlarining ekologik xavfsizligi darajasini oshirish, resurslarni tejash va ekologik xatarlarni minimallashtirish usullarini asoslash, atrof-muhitni boshqarish quyidagilarga imkon beradi: kompaniyalar uchun - xarajatlarni tejash, yangi ekologik bozorlarni rivojlantirish, shu asosda raqobatbardoshlikni oshirish sohasidagi imkoniyatlarni aniqlash; mintaqalar va

---

¹⁷ Пахомова Н., Рихтер К., Эндрес А. Экологический менеджмент. – М.: [Питер](#), 2003, 13 стр.

mamlakatlar uchun - hozirgi va kelajak avlodlarning manfaatlarini inobatga olgan holda tabiiy muhit sifatini yaxshilash; tabiatning o'zi - biologik xilma-xillikni qo'llab – quvvatlash va tabiiy boyliklarni saqlash¹⁸".

D.Yu.Dvininning ishida ushbu kontseptsiyaga quyidagi ta'rif berilgan: «ekologik menejment - bu ma'muriy boshqaruvning barqaror tizimiga, tashkiliy tuzilishga, maqbul ekologik tarkibga ega bo'lgan barqaror rivojlanishga erishish yo'nalishini amalga oshiruvchi va tashkiliy struktura, ekologik - iqtisodiy rejalashtirish, javobgarlik, ekologik siyosatini ishlab chiqish, joriy etish, amalga oshirish, tahlil qilish va qo'llab - quvvatlash uchun zarur bo'lgan usullar, protseduralar, jarayonlar va resurslarni o'z ichiga oluvchi umumiy tizimning bir qismidir»¹⁹.

Ushbu ta'rif, muallifning fikriga ko'ra, eng to'liq, barcha fikrlarni ochib beradigan va izchil ta'rifdir. Xususan, "... ekologik menejment umumiy boshqaruv tizimining bir qismidir, o'zining ichki tuzilmasiga ega, shu jumladan ekologik va iqtisodiy sharoitlarni, xodimlarning javobgarligini, ish uslublarini, belgilangan tartib va jarayonlarni hisobga olgan holda optimal rejalashtirishni shuningdek, buning uchun ajratilgan resurslarni o'z ichiga oladi. Ushbu qoidalarni amalga oshirish atrof-muhitni muhofaza qilish sohasidagi faoliyatning muhim umumiy tamoyillarini belgilab beruvchi hujjatlashtirilgan ekologik siyosat orqali amalga oshiriladi. Agar kerak bo'lsa, siyosat tahlil qilinadi va tuzatiladi»²⁰ .

P.A.Makeenko va A.A.Nikolskiy tahriri ostida tayyorlangan "Ekologik menejment tizimlarini ishlab chiqish va joriy etish bo'yicha qo'llanma" nomli qo'llanmasida mualliflar quyidagi talqinni taqdim etadilar: "Ekologik menejment tizimi ekologik siyosatni ishlab chiqish, joriy etish, amalga oshirish, tahlil qilish va

---

¹⁸ Пахомова Н., Рихтер К., Эндрес А. Экологический менеджмент. – М.: Питер, 2003, 13 стр.

¹⁹ Двинин Д. Управленческий инструментальный ресурсосбережения в системе экологического менеджмента региона. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Екатеринбург-2015. 22 стр.

²⁰ Двинин Д. Ю. Управленческий инструментальный ресурсосбережения в системе экологического менеджмента региона. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Екатеринбург-2015. 22 стр.

ishlab chiqish uchun zarur bo'lgan tashkiliy tuzilma, rejalashtirish, vazifalar taqsimoti, amaliyoti, protseduralar, jarayonlar va resurslarini o'z ichiga oladigan korxonalarni umumiy boshqarish tizimining muayyan qismidir.²¹ "

Ekologik menejment - bu korxonada ISO 14000 seriyali xalqaro standartlari qoidalariga asoslangan, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va ekologik xavfsizlik talablarini hisobga olgan holda korxonaning barqaror rivojlanishini ta'minlaydigan standartlashtirilgan atrof-muhitni boshqarish tizimi hisoblanadi. Ekologik menejment - bu 90-yillarning o'rtalarida paydo bo'lgan korxonalarda boshqaruv tizimini rivojlantirishning nisbatan yangi yo'nalishidir^{22,23}. deb ta'riflaydi Yu.V. Babina va G.P. Serovlar.

Neverov A. V. esa "Ekologik menejment mazmuni ekologiya, iqtisod, menejment kabi uchlik bilan belgilanadi. Ekologik menejment tizimida yuqoridagi fanlarning uchligi o'zini quyidagicha "ifoda etadi": ekologiya - ijtimoiy va huquqiy me'yorlar va cheklovlar; iqtisodiyot – tabiatdan barqaror foydalanish orqali iqtisodiy manfaatlarini qondirish; menejment - ekologik (ekologik - iqtisodiy, iqtisodiy - ekologik) maqsadlarga erishish usullari va vositalaridir²⁴" deb ekologik menejmentga ta'rif berib o'tadi.

Shuningdek, boshqa ilmiy va o'quv adabiyotlarida ekologik menejment bo'yicha bir nechta ta'riflarni ham uchratish mumkin, jumladan:

1. Ekologik menejment - bu ekologik ehtiyojlarini qondirish maqsadida ekologik sohasidagi takror ishlab chiqarish jarayonlarini va tadbirkorlik sub'ektlarining ekologik yo'naltirilgan rivojlanishini ta'minlaydigan ekologik ehtiyojlarini tartibga

---

²¹ Руководство по разработке и внедрению систем экологического менеджмента.-/(под ред.) Макеенко П.А., Никольский А.А./ - М.; 2004

²² Бабина Ю.В., Варфоломеева Э.А. Экологический менеджмент: учебное пособие - Москва: ИД «Социальные отношения», изд-во «Перспектива», 2002. – 207 с.

²³ Серов Г.П. Экологический аудит и экоаудиторская деятельность: научно-практическое руководство. – Москва: Издательство «Дело» АНХ, 2008. – 408 с.

²⁴ Экономика природопользования: учебно-методическое пособие /А. В. Неверов [и др.]; под общ. ред. А. В. Неверова/ – Минск: Колорград, 2016. – 400 с.

soluvchi me'yoriy – huquqiy, iqtisodiy, ijtimoiy regulyatorlar va vositalarning murakkab majmuidir.

2. Ekologik menejment - bu iqtisodiy sub'ektlarning ekologik samaradorlik va ekologik adolat tamoyillari asosida ishlab chiqilgan ekologik maqsadlari, loyiha va dasturlariga erishishga qaratilgan faol va samarali faoliyatdir.

3. Ekologik menejment - bu korxonaning ishlab chiqarayotgan mahsulotlarini ekologik samaradorlik va ekologik adolat tamoyillari asosida ishlab chiqarish asosida uning mahsulotlari (xizmatlari) ning raqobatbardoshligi, atrof-muhit sifatini oshirishini ta'minlovchi maxsus tashabbusli boshqarish tizimidir.

4. Ekologik menejment - bu korxonaning ekologik siyosati va uni amalga oshirish mexanizmiga asoslangan umumiy korporativ boshqaruv tizimining bir qismidir.²⁵

Ekologik menejment - bu postindustrial davrning strategik boshqaruvi kontseptsiyasining bir qismi bo'lib, u har qanday iqtisodiy yutuqlardan iste'molchilar ehtiyojlarini qondirish uchun ratsionalizatsiyaning har qanday yutuqlaridan foydalanishni, har qanday mehnat unumdorligini (tabiiy va antropogen vaziyatlarning butun insoniyat manfaati uchun ta'sirini muvaffaqiyatli bartaraf etish uchun maksimal dastur yoki mezon) oshirishni nazarda tutadi²⁶

Ekologik menejment tabiiy jarayonlarni ekologik xavfsiz boshqarish sifatida talqin etiladi, ekologik menejment - bu tegishli iqtisodiy mexanizmni qo'llash asosida bozor sharoitida jamiyatni barqaror rivojlantirish maqsadlariga erishishga qaratilgan tabiatni boshqarish va atrof-muhitni muhofaza qilish sohasidagi professional ravishda amalga oshiriladigan faoliyatning mustaqil turi²⁷.

Bu ham boshqarish ob'ektining biologik xususiyatlari, ham menejerning ijtimoiy-iqtisodiy imkoniyatlari bilan belgilanadi.

---

²⁵ И.В. Щепеткина. Экологический менеджмент. Курс лекций. Екатеринбург, 2017

²⁶ Хабарова Е. И. Менеджмент на стыке экономики и экологии. //Менеджмент в России и за рубежом. – 1999. – № 3. – С. 29–36.

²⁷ Пахомова Н. В. Экологический менеджмент. /Н. В. Пахомова, А. Эндерс, К. Рихтер/ – СПб.: Питер, 2003. – 536 с.

Demak, yuqoridagi ta'riflar ekologik menejment xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning iqtisodiy (ekologik va iqtisodiy) manfaatlarini amalga oshirish tizimi ekanligi va u faqat xo'jalik yurituvchi sub'ektlar tomonidan amalga oshirilishi to'g'risida xulosaga olib keladi.

Ayrim mualliflar ekologik menejmentga boshqaruv tizimi sifatida yondoshadi va unga shunday ta'riflar berishadi: xalqaro standartlarda qabul qilingan ta'rifga muvofiq ekologik menejment tizimi tashkiliy tuzilma, faoliyatni rejalashtirish, vazifalarni taqsimlash, amaliy ishlar, shuningdek erishilgan natijalarni baholash va ekologik siyosatni takomillashtirish protseduralar, jarayonlar va resurslar natijalarni ishlab chiqish, amalga oshirishni o'zida aks ettiruvchi umumiy boshqaruv tizimining tarkibiy qismi bo'lib hisoblanadi²⁸ ; yoki ekologik menejment - bu zamonaviy ishlab chiqarishni ekologik yo'naltirilgan holda boshqarish tizimidir²⁹; yoxud ekologik menejmentni atrof-muhit sifatini saqlashga, me'yoriy - huquqiy jihatdan tartibga soluvchi ekologik parametrlarni ta'minlashga va jamiyatning barqaror rivojlanish kontsepsiyasiga asoslangan maxsus boshqaruv tizimi sifatida ta'riflash mumkin³⁰.

Ekologik menejmentga faoliyat sifatida ham qaraladi, masalan, Deryagina S. Ye., Astaf'eva O. V., Strukova M. N., Strukova L. V. "Ekologicheskiy menedjment na predpriyatii" kitobida ekologik menejmentga "Ekologik menejment bu - bu ekologik samaradorlik va ekologik adolat tamoyillari asosida ishlab chiqilgan o'zlarining ekologik maqsadlariga, loyihalari va dasturlariga erishishga qaratilgan iqtisodiy sub'ektlarning faol va samarali faoliyatidir"³¹ deb ta'rif bersa, Zaprojets D. V,

---

²⁸ Кныш Ю. А. Экологический менеджмент [Электронный ресурс]: электрон, учеб. пособие/ Ю. А. Кныш; Минобрнауки России, Самар, гос. аэрокосм, ун-т им. С.П. Королева (нац. исслед. ун-т). - Электрон, текстовые и граф. дан. (587 КБ). - Самара, 2011. - 1 эл. опт. диск (CD-ROM).

²⁹ Масленникова И.С., Кузнецов Л.М., Пшенин В.Н. Экологический менеджмент. - Санкт-Петербург; Санкт-Петербургский государственный инженерно-экономический университет, 2005

³⁰ Трифонова Т.А., Селиванова Н.В., Ильина М.Е. Экологический менеджмент. Учеб. пособие/ Владим. гос. ун-т, Владимир, 2003. – 291 с.

³¹ Дерягина С. Е., Астафьева О. В., Струкова М. Н., Струкова Л. В. Экологический менеджмент на предприятии. Екатеринбург: ИПЭ УрО РАН - УГТУ УПИ, 2007.

Nazarenko A.V., Kenina D.S., Zvyagintseva O.S., Babkina O.N., Isaenko A.P.lar³² ham ekologik menejmetga shu kabi ta'rifni berib o'tishadi.

Agar ierarxiyaga ustunlik berilsa (masalan, jamiyatini boshqarishning ma'muriy buyruqbozlik tizimi yoki armiyada yoki davlat organlarida) u holda gap boshqaruv haqida, aksincha, agar asosan bozor vositalaridan foydalanilayotgan bo'lsa, u holda gap menejment haqida ketayotgan bo'ladi.

Keng ma'noda ekologik menejment mazmuni atrof-muhitning sifatini saqlash, ekologik tizimlarni tiklash va muhofaza qilish, ishlab chiqarishni ekolizatsiyalash bo'yicha odamlar o'rtasida yuzaga keladigan (ekologik-iqtisodiy, iqtisodiy-ekologik) boshqaruvning ekologik munosabatlaridir.

Ekologik menejment atamasi O'zbekiston ekologik menejment tizimiga EMAS, ISO 14001 ekologik menejment tizimi kabi xalqaro standartlardan kelib chiqqan holda kirib keldi. ISO 14001: 2004 xalqaro standarti asosida O'zbekistonning GOST R ISO 14001-2004 standarti ushbu "Ekologik menejment tizimi" (inglizcha - ekologik menejment tizimi; - environmental management system, qisqartirilgan - EMS) kontseptsiyasini aniqlaydi: murakkab bo'lmagan oddiy: "Tashkilot boshqaruv tizimining o'zining atrof-muhit siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirish va uning ekologik jihatlarini boshqarish uchun foydalaniladigan qismi".

Ushbu ta'rifga quyidagi eslatmalar berilgan:

1. Menejment tizimi bu siyosatni shakllantirish va maqsadlarni belgilash va shu maqsadlarga erishish uchun ishlatiladigan o'zaro bog'liq elementlarning yig'indisidir.

2. Menejment tizimiga tashkiliy tuzilma, rejalashtirish faoliyati, mas'uliyat taqsimoti, amaliy yechimlar, protseduralar, jarayonlar va resurslar kiradi [ISO 14001: 2004]. ISO 14001 xalqaro standarti tamoyillari asosida ekologik menejment tizimlarini yaratgan birinchi korxonalar 1995 yilda paydo bo'lgan, ammo ekologik menejment

---

³² Запорожец Д. В., Назаренко А.В., Кенина Д.С., Звягинцева О.С., Бабкина О.Н., Исаенко А.П. «Экологический менеджмент». – Ставрополь; ФГБОУ ВО Ставропольского государственного аграрного университета, 2018

tizimlari standartini yaratish uchun dastlabki sana standartning rasmiy nashr etilgan yili - 1996 yil edi.

Demak, ekologik menejment - bu klassik menejmentning bir variantidir, ya'ni bozor iqtisodiyotidagi iqtisodiyot ob'jektini rejalashtirish, tashkil etish va nazorat qilish funksiyalarini amalga oshirish orqali boshqaruv shaklidir, ammo bunda barcha ishlab chiqarish funksiyalari, omillari va ishlab chiqarish infratuzilmasi ekologik xavfsizlik talablariga moslashtiriladi (milliy va xalqaro huquqiy hujjatlar talablarini hisobga olgan holda atrof-muhit sohasidagi muammolarni minimal dastur tuziladi).

Ekologik menejment mavjud texnik va iqtisodiy tizimda jiddiy o'zgarishlarni talab qilmaydi. Bu atrof-muhitni konservativ boshqarish yoki korxonaning ekologik xavfsizlik muammolarini hal qilishga tayyorligining birinchi bosqichidir. Tashkilot tayyorligining ushbu bosqichi mavjud infratuzilmani milliy va xalqaro standartlar, aktlar, resurslarni tejash va atrof-muhitni boshqarish sohasidagi talablarga moslashtirish orqali ob'jektini iqtisodiy boshqarish tizimining mavjudligini nazarda tutadi.

Ekologik menejmentning asosiy printsiplari:

- mavjud texnologiyalarning xususiyatlarini hisobga olgan holda ekologik siyosatni ishlab chiqish;
- ekologik yo'naltirilgan qarorlar qabul qilish;
- texnologik jarayonning barcha bosqichlarida (havo va suv sifatini doimiy aniqlashdan tortib, hayvonot olami yoki mahalliy aholini biologik tahlil qilishgacha) ekologik nazoratni tashkil etish va ob'jekt atrofidagi atrof-muhit holatini kuzatish.

Shu munosabat bilan atrof-muhitni boshqarishning ustuvor vazifalari quyidagicha belgilanishi mumkin:

- xom ashyo resurslari va energiyani tejash;
- chiqindilar va atrof-muhitning ifloslanishini minimallashtirish;
- tashkilot ishchilari uchun xavfsiz mehnat sharoitlarini ta'minlash;

- ehtimoliy moliyaviy investitsiyalarni hisoblash uchun ekologik xavf darajasi va rejalashtirilayotgan faoliyat bilan bog‘liq xarajatlarni baholash;

- tashkilotning "yashil" qiyofasini yaratish va xodimlarning ekologik javobgarligini oshirish;

- tashkilotning ishlab chiqarish faoliyati va ishlab chiqarish joylashgan hududda atrof-muhitning holati to‘g‘risida jamoatchilik va jamoatchilikni xabardor qilish.

Umuman olganda, ekologik menejmentning belgilariga, ya'ni atrof-muhitni boshqarishning an'anaviy shakllaridan farqini eng muhim belgilari sifatida quyidagilarga xosdir:

- korxonaning rahbariyati tomonidan ekologik faoliyatning asosiy printsiplari, ustuvorliklari va yo‘nalishlari asosida ekologik siyosatni qo‘llash;

- izchil rivojlantirishga yo‘naltirilgan aniq ekologik maqsad va vazifalarning mavjudligi; erishilgan natijalarni baholash ko‘rsatkichlari va mezonlarini belgilash;

- maqsad va vazifalarga muvofiq atrof-muhit sohasidagi tadbirlarni samarali rejalashtirish va tashkil etish; asosiy ishlab chiqarish va ekologik faoliyatning o‘zaro bog‘liqligi;

- barcha xodimlarni atrof-muhitga jalb qilish; ekologik muammolarni hal qilish uchun barcha mavjud imkoniyat va vositalardan maksimal darajada foydalanish;

- mustaqil tahlil qilish va erishilgan natijalarni baholash; ekologik siyosatni, maqsad va vazifalarni muntazam ravishda ko‘rib chiqish va takomillashtirish, natijalarga muvofiq tadbirlarni rejalashtirish va tashkil etish;

- ekologik "shaffoflik"; faoliyatning ekologik jihatlari bilan qiziqqan barcha shaxslar va tomonlar, aktsiyadorlar, investorlar, sheriklar, iste'molchilar, etkazib beruvchilar, keng jamoatchilik, aloqalar va konstruktiv muloqotni rivojlantirish;

- ekologik tashabbuskor hisobotlarni tayyorlash ("yashil" hisobot); ijobiy va salbiy natijalar bilan bir qatorda va tahlil qilish, taqdim etish.

Shuningdek, ekologik menejment va ekologik boshqaruv o‘rtasida o‘ziga xos farqli jihatlarni mavjud bo‘lib, quyidagi 2-jadvalda aks ettirilgan:

Ekologik menejment va ekologik boshqaruvning farqli jihatlari

Ekologik boshqaruv	Ekologik menejment
Davlat organlari va xo'jalik yurituvchi subyektlar tomonidan amalga oshiriladi	Xo'jalik yurituvchi subyektlar tomonidan amalga oshiriladi
Atrof-muhitni muhofaza qilish to'g'risidagi qonun hujjatlari talablari bilan belgilanadigan tashqi motivli faoliyat	Asosan ekologik samaradorlik va ekologik adolat tamoyillari bilan belgilanadigan ichki motivlangan faoliyat
Majburiy faoliyat	Tashabbuskor va ixtiyoriy faoliyat
Vazifalar va ko'rsatmalar doirasida bajariladigan tadbirlar	Rahbarning yakuniy natijalarga bo'lgan shaxsiy qiziqishiga bog'liq bo'lgan va uning malakasi, tajribasi va san'ati bilan belgilanadigan harakatlar
Boshqarish jarayonining natijadan ustunligi. Salbiy natijalarga e'tibor bermaslik	Menejment natijalarining ularga erishish jarayonlaridan ustunligi. Salbiy natijalardan faol foydalanish
Rasmiyatchilik, konservatizm va cheklash	Boshlang'ich faoliyat, yangi imkoniyatlar va yo'llarni, ijodiy jihatlarni izlash zaruriyati
Nisbatan taqlid qilish va samarali faoliyatni qalbakilashtirish	Samarali faoliyatga taqlid qilish va qalbakilashtirishning amaliy imkoni yo'qligi

2-jadval asosida quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

Ekologik boshqaruv - davlat organlari va xo'jalik yurituvchi subyektlarning asosan atrof-muhit to'g'risidagi qonun hujjatlarining majburiy talablariga rioya qilish,

shuningdek tegishli maqsadlar, loyihalar va dasturlarni ishlab chiqish va amalga oshirishga qaratilgan faoliyati.

Ekologik menejment - iqtisodiy sub'yektlar o'zlarining ekologik maqsadlariga erishish va ekologik samaradorlik va ekologik adolat tamoyillari asosida ishlab chiqilgan loyiha va dasturlarni amalga oshirishga qaratilgan tashabbuskor va samarali faoliyati.

Ekologik menejmentning asosiy maqsadi boshqarish ob'yekti sifatida atrof-muhitning kerakli, mumkin va zarur holatiga erishish; ekologik inqiroz va tabiiy ofatlar yuzaga kelishini oldini olish.

Ekologik menejmentning zamonaviy ilmiy yo'nalishlardan biri sifatida o'ziga xos uslubiy asosga ega. Maxsus adabiyotlarda ekologik boshqaruvning quyidagi printsiplari ajratib ko'rsatiladi:

a) tashkilotning ishlab chiqarish faoliyatining ekologik xususiyatlarini ko'rib chiqish;

b) ekologik rivojlantirish muammolarini o'z vaqtida hal etish;

v) ekologik muammolarni hal etishning maqsadga muvofiqligi va ustuvorligi;

d) professionallik va barcha boshqaruv qarorlarining ekologik oqibatlari uchun javobgarlik;

e) ekologik rivojlantirish muammolarini hal qilishda izchillik, bosqichma-bosqichlik;

f) korxonalarni boshqarishning umumiy tizimi bilan ekologik menejmentning integratsiyasi;

j) ekologik xabardorlik va iqtisodiy motivatsiya.

Ushbu printsiplarni amalga oshirish uchun iqtisodiy amaliyotda yuqori ekologik va iqtisodiy natijalarga erishish uchun yetarli bo'lgan usullardan foydalanish kerak. Shu sababli ekologik menejment zamonaviy yo'nalish sifatida menejment amaliyotida qo'llaniladigan ilmiy tadqiqot usullarga asoslanadi.

Ko'rsatilgan asosiy printsiplarni hisobga olish va tegishli usullardan foydalangan holda ekologik menejment quyidagi muammolarni hal qiladi.

1. Energiya sarfini samarali boshqarishni hisobga olgan holda ilg'or texnologiyalardan foydalangan holda ekologik toza ishlab chiqarish jarayonlarini ishlab chiqish, loyihalash va oqilona tashkil etish.

2. Turli omillarning atrof-muhitga ta'sirini oldindan baholash, barcha bosqichlarda mahsulot va xizmatlar ishlab chiqarishning ekologik ekspertizasini o'tkazish. Barcha sohalarning ekologik muvofiqligini ta'minlash.

3. Maksimal natijalarga erishish uchun atrof-muhitga minimal zarar etkazish bilan kam chiqindili va chiqindisiz texnologiyalarni yaratish va joriy etish.

4. Atrof-muhitga minimal darajadagi zararli ta'sir ko'rsatadigan Ekologik toza va xavfsiz tovarlar ishlab chiqarishni tashkil qilish, xizmatlar ko'rsatish. Mahsulotlarni ishlab chiqarish, iste'mol qilish va yo'q qilish jarayonida tabiatga salbiy antropogen ta'sirni oldini olish.

5. Mahsulotni talab asosida yangilash va jamoatchilik oldida tashkilotning "yashil" imidjini yaratish (yetkazib beruvchilarni atrof-muhitga bo'lgan munosabatini, yetkazib berilayotgan resurslarga nisbatan ehtiyotkorlikni ta'minlash), shuningdek iste'molchilar oldida ijtimoiy javobgarlik.

6. Kompleks, atrof-muhitga yo'naltirilgan, strategik va tezkor boshqaruv, ishlab chiqilgan ekologik siyosat va dasturlarni har bir agentlik, korxonalar yoki uning xizmatiga rahbarlar yoki ijrochilar javobgarligi bilan yetkazish. Xarajatlarni kamaytirish (energiya iste'moli, tabiiy resurslar, chiqindilarni qayta ishlash va atrof-muhitga yetkazilgan zararni kamaytirish bilan) va daromadning o'sishi (yaxshilangan yoki qimmatroq "yashil" tovarlar va tubdan yangi mahsulotni yaratish va sotish hisobiga) qo'shimcha moliyaviy resurslarni chiqaradigan ekologik tashabbuslarni rag'batlantirish.

7. Atrof-muhitni boshqarish va atrof-muhitni muhofaza qilish masalalarini davlat yoki kompaniyaning strategik ustuvorliklari qatoriga kiritish, bu egasi, rahbariyati va xodimlarining tegishli pozitsiyalarida aks etadi.

8. Atrof-muhit faoliyati to'g'risida ishonchli statistik hisobotni va doimiy ekologik auditni (audit) tashkil etish.

9. Ekologik cheklovlarni ishlab chiqarish faoliyati o'sishi uchun yangi imkoniyatlarga yo'naltirish.

Ekologik menejmentning sanab o'tilgan vazifalari to'liq emas. Shunga qaramay, ushbu asosiy, eng keng tarqalgan echimlarni ham ta'kidlab o'tish lozimki, biznes nafaqat iqtisodiy missiyaga ega, balki yuqori ijtimoiy mas'uliyatga ham ega.

Rivojlangan mamlakatlarda zamonaviy kompaniyalarning ko'payib borishi insoniyat va tabiat manfaatlarini, iste'molchilar, ishchilar va etkazib beruvchilarning manfaatlarini, shuningdek boshqa manfaatdor tomonlarning ehtiyojlarini hisobga olish zarurligini anglamoqdalar. Bu uzoq muddatli istiqbolda bo'lgani kabi korporativ strategiyani ishlab chiqishda asosli bo'lib xizmat qiladi, istiqbolda manfaatdor tomonlar deb ataladigan kontseptsiya katta foyda va sezilarli iqtisodiy o'sishga olib kelishi mumkin.

2-BOB. XALQARO VA MAHALLIY MIQYOSDA EKOLOGIK MENEJMENTNING INSTITUTSIONAL VA HUQUQIY ASOSLARI TAHLILI

2.1. Xalqaro va mahalliy miqyosda ekologik (boshqaruvi) menejmentning institutsional faoliyati tahlili

Ekologik boshqaruvning tashkiliy strukturasi atrof tabiiy muhitni muhofaza qilish va tabiat resurslaridan foydalanishning ekologik boshqaruv maqsadlarini amalga oshiruvchi va ushbu sohada o'z funksiyalarini bajaruvchi bir-biri bilan bog'langan turli ekologik boshqaruv organlari va bo'g'inlarining majmuidan tashkil topadi. Ekologik boshqaruvning u yoki boshqa vazifalarini bajarish uchun xalqaro va mahalliy miqyosda muayyan ekologik organlar tuziladi.

Atrof-muhitni xalqaro miqyosda muhofaza qilishni boshqarish XIX asrning boshlarida yuzaga keldi. Avvaliga bu masala ikki davlat o'rtasidagi tabiiy ob'yektlardan teng huquqli foydalanish ko'rinishida namoyon bo'lgan. Bunday ekologik munosabatlar ikki davlat o'rtasida tuzilgan umumiy shartnomalar tarkibidan joy olgan. 1913 yil 17–19 noyabrda Shveystariyaning Bern shahrida bo'lib o'tgan xalqaro konferensiya ekologik boshqaruvni xalqaro miqyosda amalga oshirishni olg'a surdi.

Global miqyosdagi yana bir muammolardan biri bo'lmish – yoppasiga tarqalgan kasalliklar fan va texnika yutuqlari tufayli asta-sekinlik bilan orqaga chekina boshladi. Ammo aynan fan va texnikaning jadal sur'atlarda rivojlanishi hamda kishilar kundalik hayotiy talab darajasining jadal sur'atlarda o'sishi boshqa global muammoni yuzaga keltirdi. Bu muammo «sovuq urush»dan yoki vabo kabi kasalliklardan farqli ko'zga ko'rinmaydigan, aksariyat hollarda yashirin tarzda kechadigan, lekin oqibati atom bombadan ham xavfliroq – atrof-muhitni muhofaza qilish, to'g'rirog'i, ekologik muammo edi.

XX asrning 70-yillariga kelib insoniyat o'zining nisbatan qisqa tarixiy bosqichida Yer kurrasidagi o'rmonlarning 3/2 qismini kesib, 6,5 mlrd gektar unumdor tuproqlarni

qishloq xo‘jalik oborotidan chiqazib, kuniga biron-bir turdagi hayvonot yoki o‘simlik dunyosini yo‘qotib, 75 foizdan ortiq suv manbalarini ifloslantirib, atmosfera havosida esa is gazi miqdorini 40 mln tonnaga oshirib, ozon tuynugini AQShdek katta mamlakat yer maydoniga teng bo‘lgan kenglikda ochib qo‘ygan edi. Oqibatda, jamiyatda yangi turdagi – allergiya, OITS (SPID), yuqumli va surunkali o‘pka yo‘li va rak kasalliklari yuzaga keldi. Tug‘ilayotgan ayrim bolalarda mutantlik xususiyatlari, ya’ni normal (tipik) insonlarga xos bo‘lmagan quloq va burunlarning turli shaklligi, qo‘shaloq chaqaloqlar tug‘ilishi, o‘pka qo‘shaloqligi, sochsizlik, yuz qiyshiqqligi, qing‘ir-qiyshiq qo‘l va oyoqli bolalarning tug‘ilishi kuzatila bordi.

Xalqaro miqyosda ekologik xavfsizlikni ta’minlash uchun atrof-muhit sifatini organizmlar uchun etarli darajada ushlab turadigan, qayta tiklaydigan va oshirib boradigan xalqaro munosabatlarni shakllantirishni taqozo qiladi. Ekologik xavfsizlikni ta’minlash, yer kurrasidagi ekotizimlarni muhofaza qilish va ularning resurslaridan oqilona foydalanish uchun esa, albatta, butun dunyo mamlakatlari va xalqlarining bir me’yorda rivojlanishi, ekologik siyosat tizimida davlatlarning integrastiyalanishini talab qiladi. Bu borada BMT, davlatlararo va nodavlat tashkilotlar, xalqaro ekologik boshqaruv tashkilotlari, konferenstiyalar va jamg‘armalarning egallagan o‘rni va ularning ekologik masalalarining echimini topishdagi ahamiyati kundan kunga ortib bormoqda. Ushbu ekologik tashkilotlar, muassasalar va idoralar o‘zlarining faoliyat doirasiga ko‘ra universal va regional turlarga ajratiladi.

Universal xalqaro ekologik boshqaruv tashkilotlari – faoliyat doirasiga ko‘ra turli toifadagi, siyosiy-ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanish yo‘nalishidagi hamda dunyoning barchamintaqalardagi davlatlarning ekologik munosabatlarini tartibga solishga qaratilgan xalqaro muassasalar. Ularga BMT va uning ixtisoslashgan muassasalari kiradi. Jumladan, Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) ning eng oliy toifadagi organlaridan Bosh Assambleya, Bosh Assambleya qoshidagi BMTning Iqtisodiy va ijtimoiy kengashi (EKOSOS), BMTning atrof-muhit bo‘yicha dasturi (YuNEP), YuNEPga yaqin bo‘lgan BMT tashkilotlaridan biri – madaniyat, fan va

maorif masalalari bo'yicha xalqaro tashkilot (YuNESKO), Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (JSST), Oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi tashkiloti (FAO), Hukumatlararo dengiz kengashi tashkiloti (HDK), Jahon meteorologik tashkiloti (JMT), Tabiiy ofatlarni bartaraf etishga yordam ko'rsatish bo'yicha byurosi (YuNDRO), Tabiat va tabiiy resurslarni muhofazalashning xalqaro ittifoqi (TMXI), Atom energiyasi bo'yicha xalqaro agentlik (MAGATE).

Ularning umumiy vazifasi quyidagilardan iborat:

- atrof-muhit sanitariyasini muhofaza qilish;
- aholi punktlarida kishilar salomatligini muhofaza qilish;
- yer va suv muhofaza qilish ;
- cho'llanishning oldini olish;
- okeanlarni muhofaza qilish;
- tabiat, yovvoyi hayvonlar va genetik resurslar muhofaza qilish;
- ekologik o'quv va tegishli mutaxassislarni tayyorlash;
- xalqaro va milliy qonunchilikni kodifikastiyalash hamda unifikastiyalash.
- 100 dan ortiq mamlakatlar ishtirok etadigan xalqaro ekologik dasturlarga rahbarlik qilish;
- tabiiy ob'yektlar muhofazasini hisobga olish va tashkil etish;
- atrof tabiiy muhitning sanitar-epidemiologik monitoringini olib borish;
- atrof-muhit holatiga qarab kishilarda kasalliklarning kelib chiqishi va tarqalishi bo'yicha ma'lumotlar to'plash hamda ularni umumlashtirish;
- atrof-muhitning sanitar-gigienik ekspertizasini olib borish va uning sifatiga baho berish;
- shaharlarda inson salomatligi masalalarini tadqiq qilish;
- rekreasion tabiiy mintaqalar va ularda aholining hordiq chiqarish chora-tadbirlarini olib borish;
- aholini joylashtirish, oziq-ovqat muammolari, sahrolanishga qarshi kurash, suv resurslarini tejash va ulardan oqilona foydalanish;

- dunyo okeani va dengizlarda suv transportidan foydalanishning ekologik xavfsizlik darajasini ta'minlab berishda faol ishtirok etish hamda ularning ifloslanishiga qarshi kurash bo'yicha bir qator konvenstiyalar ishlab chiqish;

- insonlarning xo'jalik faoliyatini sayyoramiz iqlimiga ta'sir ko'rsatish darajasini tadqiq qiladi va ularga oid materiallar to'plash;

- atmosfera havosi holatining monitoringi;

- ifloslantiruvchi moddalarni uzoq masofalarga ko'chirish;

- inson salomatligi, dunyo okeanlari, quruqlikdagi resurslarni tiklash;

- turli davlatlar va tashkilotlarga tabiiy ofat natijasida yuzaga kelgan ekologik inqiroz holatida yordam ko'rsatishni tashkillashtirish va olib borish;

- tabiiy o'simlik va hayvonot dunyosi hamda ekotizimlarni saqlab qolish;

- noyob va yo'qolib borayotgan o'simlik va hayvonot dunyosi turlarini hamda tabiiy yodgorliklarni saqlab qolish;

- qo'riqxonalar, rezervastiyalar, milliy bog'larni tashkil qilish;

- ekologik o'quvni tashkillashtirish;

- atom energiyasidan tinch maqsadlarda foydalanishga erishishga ko'maklashish va uni nazorat qilish;

- atom elektrostaniyalarini qurish va ishlatish qoidalarini ishlab chiqish;

- ishlab chiqarish yoki loyihadagi atom elektrostaniyalarining ekologik xavfsizligini ekspertiza qilish;

- atom qurilmalari va materiallarining atrof-muhitga ta'sirini baholash;

- radiastion xavfsizlik me'yorlarini belgilash;

- turli atom qurollarini sinash, unga tayyorlash yoki laboratoriya sinovlarini o'tkazish bo'yicha monitoringni olib borish.

Xalqaro regional ekologik boshqaruv tashkiloti – faoliyat doirasiga ko'ra kompleks, jumladan, ekologik masalalarni mintaqaviy miqyosdagi hal etuvchi xalqaro munosabatlarni tartibga soluvchi muassasa. Regional tashkilotlarga Evropada xavfsizlik va hamkorlik tashkiloti (OBSE), Arab davlatlari ligasi (ADL), Afrika birligi

tashkiloti (ABT), Amerika davlatlari tashkiloti (ADT), Janubi-sharqiy Osiyo davlatlari assostiasiyasi (ASEAN), Davlatlararoekologik Kengash (DEK), Orol dengizi havzasi muammolari bo'yicha Kengash va shu kabi mintaqaviy tashkilotlar kiradi.

Greenpeace ekologik nodavlat tashkilot. 1960 yillarda yoshlar AQSHning yadro poligonlaridagi yadro qurollariga qarshi noroziliklar bildirdi. Shunga qaramay, AQSH Bering dengizida Amchitka atrofida suvosti yadroviy sinovlarni o'tkazdi. 1964 yil Alyaskada yuz bergan dahshatli yer qimirlashi ham AQSH hukumati uchun sinovlarni bekor qilishga sabab bo'lmadi. Norozilik aktsiyalariga qaramasdan, AQSH hukumati 1969 yil bu hududda yadro sinovlarini davom ettirdi va ikkinchi portlash yuz berdi. Bundan tashqari, AQSH 1971 yil 6 noyabr kuniga Cannikin loyihasi doirasida yana bir yadroviy sinov o'tkazishni belgiladi.

Bu sinov odamlarni tashvishga soldi. 1971 yil 15 sentyabr kuni Ben Metkaf va Devid Maktegart jiddiyroq aktsiya o'tkazishni niyat qildi. Reja baliqchilik bilan shug'ullanuvchi kemalardan birini ijaraga olib, yadroviy sinov o'tkazilayotgan hududga suzib borishdan iborat edi. Aynan shu kun «To'lqin qilmang» (Don't Make a Wave) deb nomlangan komitet tuzildi va Phyllis Cormac nomli kemada yo'lga chiqildi. Keyinchalik kemanding nomi Greenpeace nomiga o'zgartirildi.

Shu tariqa ilk ekologik nodavlat tashkilot tuzildi.

90 yillarga kelib, Greenpeace butun dunyo bo'ylab tarqagan katta harakatga aylandi. Uning qamrovi ham, moliyaviy imkoniyati ham kengaydi. Tashkilotning moliyaviy mablag'i xalqaro donorlar evaziga shakllanib bordi. Tashkilot asoschilaridan biri Pol Uotson tashkilot tobora byurokratlashib borayotganidan noroziligini bildirdi. Avvallari biz kemada dengizga chiqar edik va o'z ishimizni bajarardik, hozir esa tashkilot siyosiy lobbilar uchun mitinglar tashkil qilishga vositachi bo'lib qolgan xolos, deb Pol Uotson tashkilotni tark etdi.

Greenpeace bugungi kunda dunyoning barcha rivojlangan davlatlarida faoliyat yuritmoqda. Yadro sinovlari, atom elektrostantsiyalari va hayvonlarning populyatsiyasiga xavf soluvchi ov harakatlariga qarshi kurashdan tashqari, Greenpeace

Yevropa hududiga gen modifikatsiyalangan mahsulotlarni kiritishni ham taqiqlashga ham erishdi.

Ixtiyoriy yirik harakat kabi ushbu tashkilotda ham radikal harakatlar kuzatildi. Neft qazib oluvchilarning platformalarini okkupatsiya qilish, dizel yoqilg'ida harakatlanuvchi mashinalar orilgan kemaga bostirib kirish, hayvonlarga GMO mahsuloti bergan sut zavodining chiqish yo'llarini to'sib qo'yish kabi tashkilotning ko'plab radikal harakatlarini misol qilishimiz mumkin. Shunga qaramasdan, Greenpeace tashkilot sifatida ekoaktivizm madaniyatini insoniyatga taqdim qildi va buning ortidan yuzlab ekologik tashkilotlar paydo bo'ldi.

Misol sifatida, Germaniyada yashillar harakatini tashkil topishi va ularning Bundestag tarkibiga kirishi oqibatida o'nlab AESlar o'z faoliyatini to'xtatdi va Germaniya o'z energetik siyosatini qayta ko'rib chiqishga majbur bo'ldi.

Shundan keyin chinakamiga «Energiewende» boshlandi. Hukumat to'rtta energo kompaniya bilan kelishib, ularga tegishli bir nechta atom elektrostantsiyalarini ma'lum vaqtdan keyin to'xtatishini e'lon qildi. OMR (one million rooftops) dasturi qabul qilindi. 2011 yilda uglevodorodlar ulushini kamaytirish va 2025 yilgacha barcha atom elektrostantsiyalari to'xtatish qarori e'lon qilindi. 2050 yilgacha esa o'sha bir paytlar yashillar tomonidan aytilgan «Wachstum und Wohlstand ohne Erdöl und Uran» lozungi to'liq amalga oshishi ma'lum bo'ldi.

Shunday qilib, Greenpeace misolida ko'rishimiz mumkinki, dunyodagi deyarli barcha ekologik tashkilotlar yadro sinovlari va atom energetikasiga qarshi protestlar natijasida tabiiy yo'l bilan paydo bo'ldi. Faqatgina bitta ekopartiya bundan mustasno. Ular ekologik harakatlar mafkurasi va tamoyillariga qarshi chiqib, AESni qo'llab-quvvatladi. Tabiiy va sun'iy tashkilotlarning farqi ham shundadir balki.

Hozirgi vaqtda O'zbekistonda ekologik boshqaruv organlari tizimi boshqaruvning umumdavlat tizimi tarkibiga kiradi va uning ekologik funksiyalarini bajaruvchi maxsus va mustaqil strukturali bo'g'ini hisoblanadi.

Bunda umumdavlat boshqaruvidagi kabi ekologik boshqaruvda ham quyi organlarning yuqori organlarga bo'ysinishi va ular o'rtasida o'zaro aloqa ekologik boshqaruvning strukturasi xususiyatini belgilab beradi. Ekologik boshqaruv bosqichlari vazirlik (qo'mita)-birlashma-korxonasi-uchastka (vertikal bo'yicha bo'linish) va hududiy (mahalliy organlar)-yuqori bo'g'in (viloyatlar va Toshkent shahri)-quyi bo'g'in (tuman, shahar) bosqichlariga (gorizontal bo'yicha) bo'linadi.

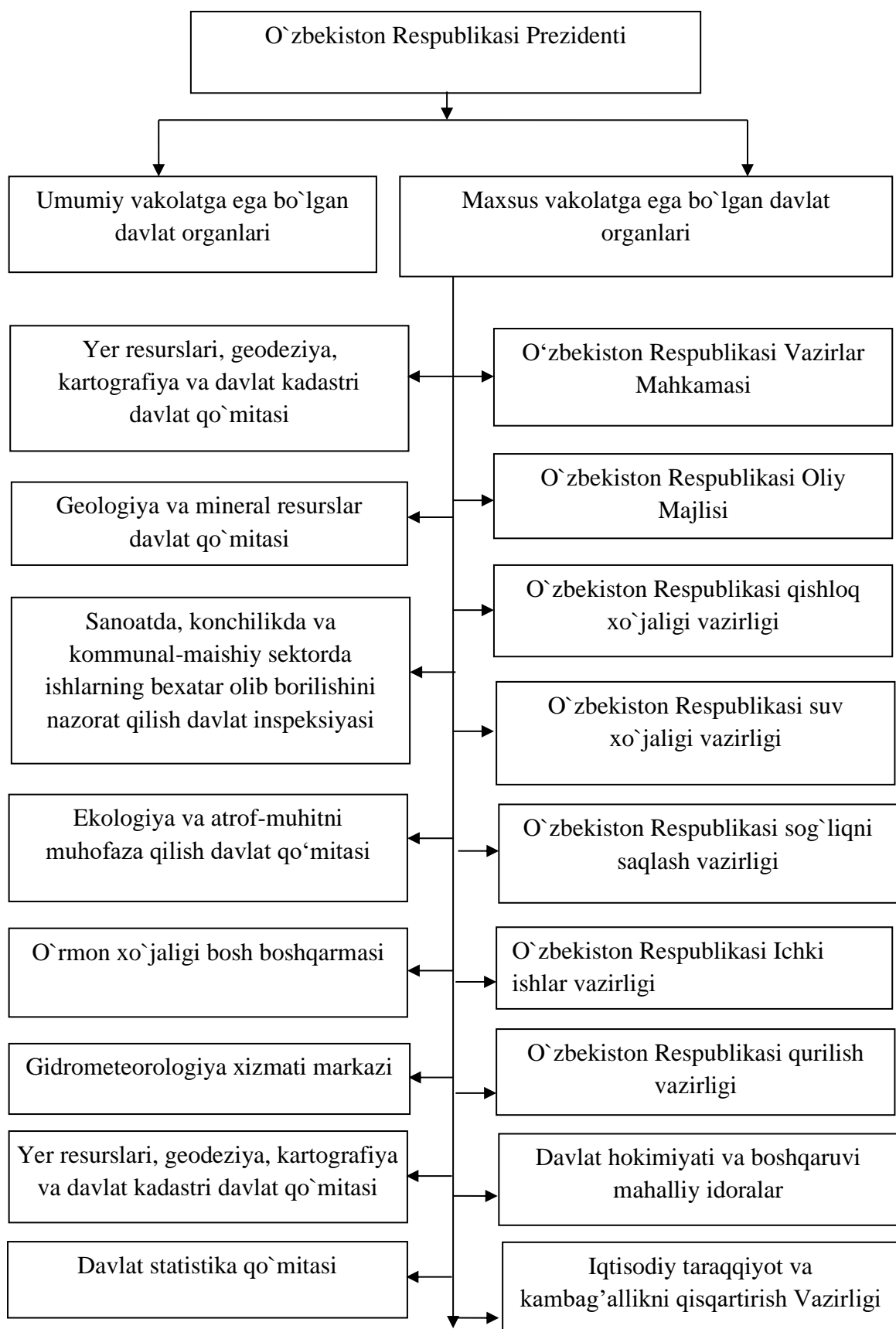
O'z navbatida, O'zbekiston Respublikasining oliy vakolatli organlari - Respublikaning umumdavlat organlari - qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi sud hokimiyati organlari atrof-muhitni muhofaza qilishni boshqarishning oliy tizimini tashkil etadi. Ekologiya sohasida davlat boshqaruvini amalga oshiradigan organlarning doirasi kengdir. O'zbekiston Respublikasining qonun hujjatlariga muvofiq, ekologiya sohasida davlat boshqaruvini amalga oshiradigan organlar umumiy va maxsus vakolatga ega bo'lgan davlat organlariga bo'linadi. Maxsus vakolatga ega bo'lgan organlar o'z navbatida tarmoqlararo va bir tarmoqqa oid turlarga bo'linadi.

Maxsus vakolatga ega bo'lgan davlat organlariga to'htalib o'tamiz.

Atrof tabiiy muhitni muhofaza qilish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va aholining ekologik xavfsizligini ta'minlashda maxsus vakolatli davlat organlarining ekologik funktsiyasi tizimi alohida ahamiyatga ega. M.Najimov yozishicha, "Keyingi o'n yil ichida davlatning asosiy funktsiyasi qatoriga atrof tabiiy muhitni muhofaza qilish funktsiyasi ham qo'shilgan. Atrof tabiiy muhitga nisbatan ekstensiv ishlab chiqarish inson va uning sog'lig'iga nisbatan ham agrissiv holatni keltirdi. Shu bois davlat o'zining maxsus vakolatli organlari orqali shug'illanishga majbur bo'lmoqda"³³. Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish sohasida maxsus vakolatli davlat organlari nisbatan murakkab tizimga ega. Aynan shu sohada faoliyat yuritish maqsadida, ushbu sohada davlat siyosatini yuritishni ta'minlash uchun tashkil etilgan bo'ladi.

---

³³ Najimov M.K. Davlatning ekologik funktsiyasi. – Toshkent: TDYuI, 2002. – B. 11

2- rasm. Ekologiya sohasida davlat boshqaruvini amalga oshiradigan organlarning doirasi

Ular tizimiga O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti farmoni, qarori yoki Vazirlar Mahkamasining qarori asosida maxsus vakolatga ega bo‘lgan davlat muassasalari va ularning joylardagi bo‘linmalari yetakchilik qiladi.

Tabiiy resurslardan foydalanish va muhofaza qilish sohasida maxsus vakolatli davlat organlarining vakolatlaridan kelib chiqadigan funktsiyasi qo‘yidagilardan iborat:

- 1) tabiiy resurslarning hisobini yuritish;
- 2) tabiiy resurslarni muhofaza qilish va ulardan foydalanishni rejalashtirish;
- 3) ushbu sohada normativ-huquqiy hujjatlar chiqarish va ularni qo‘llash;
- 4) tashkiliy ishlarni olib borish;
- 5) davlat ekologiya nazoratini amalga oshirish;
- 6) ekologiya qonunchiligini bajarilishini tekshirish va boshqalar.

Shuni alohida ta’kidlash o‘rinliki, tabiiy resurslardan foydalanish va muhofaza qilish sohasida maxsus vakolatni amalga oshiruvchi davlat organlarining funktsiyasi ham ichki va tashqi funktsiyaga ajratilgan. Ya’ni tabiatni muhofaza qilish sohasidagi maxsus davlat organlari chet el bilan tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va uni muhofaza qilish bo‘yicha tajribalar, kadrlar malakasini oshirish sohasida aloqa o‘rnatishi mumkin, bu tashqi funktsiyaga misol bo‘la oladi. Shuningdek, maxsus vakolatli davlat organlari tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va uni muhofaza qilish bo‘yicha respublika miqiyosida normativ-huquqiy hujjat bilan ma’lum bir munosabatlarni tartibga solsa va uning ustidan nazoratni amalga oshirib tursa bu maxsus vakolatli davlat organlarining ichki funktsiyasiga misol bo‘la oladi.

Maxsus vakolatli davlat organlarining ekologik funktsiyasining shakli sifatida ekologik monitoring, ekologik nazorat va ekologik ekspertizaning amalga oshirilishini tushunish darkor³⁴.

---

³⁴ To‘raev Sh.R. Ekologik siyosat: uning shakllanishida xalqaro-huquqiy tamoyillarning ahamiyati. Hayot va qonun. –2002. –№5. -B 76.

Maxsus vakolatli davlat organlarining ekologik funksiyasining muhim elementi sifatida atrof muhit monitoringini ko'rsatib o'tish mumkin. Ma'lumki, monitoring deganda, birorta ob'ekt ustidan nazorat olib borish hamda shu ob'ekt to'g'risida axborot to'plash tizimi. Jumladan, yer monitoringi yer fondidagi o'zgarishlarni o'z vaqtida aniqlash, yerlarga baho berish, salbiy jarayonlarning oldini olish va oqibatlarini tugatish maqsadida uning holatini kuzatib borish tizimidan iborat.

Atmosfera havosining holatini kuzatish, u haqdagi axborotni to'plash, umumlashtirish, tahlil etish va istiqbolni belgilash atrof tabiiy muhitning davlat monitoringi yagona tizimi bo'yicha qonun hujjatlarida belgilangan tartibda amalga oshiriladi. Yer qa'ri monitoringi o'zgarishlarni o'z vaqtida aniqlab baholash, salbiy jarayonlar oldini olish va oqibatlarini bartaraf etish uchun yer qa'ri holatini kuzatib borish tizimidan iborat.

Maxsus vakolatli davlat organlari o'z faoliyatida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasiga hisob beradi. Maxsus vakolatli davlat organlari yer, yer osti, o'simlik va hayvonot dunyosi, suv va o'rmon xo'jaligi sohasidagi ishlarni muvofiqlashtiradi, o'ziga yuklangan vazifalar va funksiyalarni bevosita, shuningdek o'z tasarrufidagi respublika organlari va hududiy organlar orqali hal etadi.

Maxsus vakolatli davlat organlari yuridik shaxs hisoblanadilar, O'zbekiston Respublikasi Davlat gerbining tasviri tushirilgan va o'z nomi yozilgan muhrlarga, bank muassasalarida hisob raqamlariga ega bo'ladilar. Umuman olganda, o'z faoliyatidan kelib chiqqan holda maxsus vakolatli davlat organlari quyidagi funksiyalarni amalga oshiradi: yer, yer osti, o'simlik va hayvonot dunyosi, suv va o'rmon xo'jaligi sohasida davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari, ularni ro'yobga chiqarish strategiyasi va mexanizmlari bo'yicha takliflarni Vazirlar Mahkamasiga kiritadi; yer, yer osti, o'simlik va hayvonot dunyosi, suv va o'rmon xo'jaligini rivojlantirishning tarmoq va mintaqaviy dasturlarini ishlab chiqadi; yer, yer osti, o'simlik va hayvonot dunyosi, suv va o'rmon xo'jaligi sohasida zarur axborot yuritadi; yer, yer osti, o'simlik va hayvonot dunyosi, suv va o'rmon xo'jaligiga tashqi va ichki investitsiyalarni jalb etishda ishtirok

etadi, byudjet mablag'laridan oqilona va maqsadli foydalanilishini ta'minlaydi; yer, yer osti, o'simlik va hayvonot dunyosi, suv va o'rmon xo'jaligi sohasida korxonalarining ishlab chiqarish va moliyaviy-iqtisodiy faoliyatini amalga oshirish bo'yicha metodik tavsiyalarni ishlab chiqadi; yer, yer osti, o'simlik va hayvonot dunyosi, suv va o'rmon xo'jaligi sohasidagi ishini muvofiqlashtiradi; tarmoqlarda ishlab chiqarish munosabatlarni takomillashtirish va mehnatni tashkil etish bo'yicha takliflarni Vazirlar Mahkamasiga kiritadi; davlat karantin qoidalari bajarilishini, epidemiologiyaga qarshi tadbirlar o'tkazilishi va chorva mollari, parrandalar va baliqlarni kasalliklardan himoya qilish qoidalariga rioya qilinishini belgilangan tartibda nazorat qiladi; seleksiya-naslchilik ishlarining asosiy yo'nalishlarini belgilaydi va amalga oshirilishini muvofiqlashtiradi; suv resurslari balansini ishlab chiqadi, suv manbalari, havza irrigatsiya tizimlari, iqtisodiyot tarmoqlari, hududlar bo'yicha suv olish limitlarini belgilaydi; suvdan limit bo'yicha foydalanish tartibi amalga oshirilishini ta'minlaydi; suvdan foydalanuvchilar uyushmalari va boshqa birlashmalarini tashkil etish va rivojlantirishda metodik va amaliy yordam ko'rsatadi; havza printsiplari asosida yer usti suv resurslari boshqarilishini amalga oshiradi; suv resurslaridan foydalanishda o'zaro munosabatlarning bozor printsiplarini va iqtisodiy mexanizmlarini ishlab chiqadi va joriy etadi; yerlarning meliorativ holatini yaxshilash va yerlarni o'zlashtirish dasturlarini ishlab chiqadi; magistral, xo'jaliklararo kanallar va kollektorlar, suv omborlari, nasos stantsiyalari, gidrotexnika inshootlari va boshqa suv xo'jaligi ob'ektlaridan foydalanilishini tashkil etadi; gidromelioratsiya tizimlaridan texnik foydalanish, ularni rekonstruktsiya qilish va ta'mirlash ishlarini muvofiqlashtiradi; yer, yer osti, o'simlik va hayvonot dunyosi, suv resurslari hisobini olib boradi va ulardan foydalanilishini nazorat qiladi, davlat kadastrdarini yuritishda qatnashadilar; sug'oriladigan yerlarning meliorativ holati, sug'orish va kollektor-drenaj suvlari sifati ustidan monitoringni amalga oshiradi; yer, yer osti, o'simlik va hayvonot dunyosi, suv resurslaridan kompleks foydalanishning istiqbolli sxemalarini ishlab chiqadi; yer, yer osti, o'simlik va hayvonot dunyosi, suv, transchegara suv

resurslari va ob'ektlarini boshqarish va ulardan foydalanish bo'yicha Vazirlar Mahkamasiga takliflar kiritadi; barcha tabiiy resurslarni boshqarish, ulardan foydalanish, ularni qayta tiklash, muhofaza qilish va qo'riqlashni, davlat kadastrlarini yuritishni amalga oshiradi hamda qo'riqxonalarini tashkil etishda qatnashadi; tabiiy resurslar to'g'risidagi qonun hujjatlariga rioya etilishiga doir normativ-texnik hujjatlar bajarilishi ustidan idoraviy nazoratni amalga oshiradi; yer osti, o'simlik va hayvonot dunyosi, suv va o'rmon xo'jaligi sohasida xalqaro hamkorlik qilishning ustuvor yo'nalishlari bo'yicha Vazirlar Mahkamasiga takliflar kiritadi; respublika o'quv yurtlarida va ilmiy muassasalarida, shuningdek xorijda shirkat va fermer xo'jaliklari rahbarlari va mutaxassislari malakasi oshirilishini va tajriba almashuvini tashkil etadi; yer-suv resurslaridan oqilona foydalanish, irrigatsiyani rivojlantirish va yerlar unumdorligini oshirish; qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash va kimyolashtirish muammolari bo'yicha Kengashlar faoliyatini samarali tashkil etish uchun zarur shart-sharoitlar yaratadi.

O'zbekiston Respublikasida ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va ularni qayta tiklash sohasidagi davlat boshqaruvi qonunlar va boshqa normativ-huquqiy hujjatlarga muvofiq O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi, O'zbekiston Respublikasi Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish davlat qo'mitasi, mahalliy davlat hokimiyati organlari tomonidan amalga oshiriladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti ekologik boshqaruvning eng tepasida turadi va ekologiya muammolari yuzasidan strategik qaror qabul qiladi, atrof tabiiy muhitni muhofaza qilish sohasida xalqaro hamkorlikning rivojlanishiga rahbarlik qiladi.

O'zbekiston Respublikasining Oliy Majlisi (parlament) tabiatni muhofaza qilish sohasidagi davlat siyosatining asosiy yo'nalishlarini belgilaydi, davlat ekologiya dasturlarini tasdiqlaydi, qonun hujjatlarini qabul qiladi va Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish davlat qo'mitasining faoliyatini muvofiqlashtirib turadi. Hududlarni

favqulotda ekologik falokat va ekologik ofat mintaqalari deb e'lon qiladi, bunday mintaqalarning huquqiy rejimini va jafko ko`rganlarning maqomini belgilaydi.

O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi davlatning tabiatni muhofaza qilish siyosatini amalga oshiradi, ekologiya sohasidagi davlat dasturlarini qabul qiladi, ularning bajarilishini nazorat qiladi, tabiiy resurslarni hisobga olish va baholashni tashkil etadi, tabiatni muhofaza qilish va tabiatdan foydalanish sohasida davlatlararo munosabatlarni rivojlantiradi.

Ekologiya sohasida davlat boshqaruvida Vazirlar Mashkamasining vakolatlari O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida (98-moddasi), O`zbekiston Respublikasining 1993-yil 6-may (2003-yil 29-avgustagi onun taxriridagi) "Vazirlar Mashkamasi to`grisida"gi qonunini 9, 10, 11, 12, 20-moddalarida, O`zbekiston Respublikasining 1992-yil 9-dekabr "Tabiatni muhofaza qilish to`grisida"gi qonunini 9-moddasida hamda tabiiy resurslar to`grisidagi qonunlarning tegishli moddalarida belgilangan.

O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining tabiatni muhofaza qilish sohasidagi vakolatlari:

Tabiatni muhofaza qilish sohasida:

- tabiatni muhofaza qilishga doir yagona siyosat yuritish;
- tabiat resurslaridan foydalanishni tartibga solish;
- tabiiy resurslarga nisbatan tabiat kadastri yuritilishi tartibini belgilash va bunday kadastr yuritilishini ta'minlash, respublika ahamiyatiga molik tabiiy resurslarning zaxiralarini tasdiqlash;
- ekologiya jihatidan tang vaziyatlar, tabiiy ofatlar va falokatlarning oldini olish yuzasidan chora-tadbirlar ishlab chiqish;
- tabiiy ofatlar va yirik avariyaalarning oqibatlarini tugatish chora-tadbirlarini amalga oshirish;
- tabiiy resurslardan foydalanganlik, atrof tabiiy muhitni ifloslantirganlik, chiqindilar, zararli ta'sir etuvchi boshqa narsalar joylashtirib

tashlaganlik uchun haq to'lash tartibini, shuningdek tabiiy resurslardan foydalanish, chiqindilar joylashtirish limitlarini belgilash;

- ekologiya maorifi va tarbiyasi tizimini yaratish hamda uning amal qilishini ta'minlash;

- tabiatdan alohida tartibda foydalaniladigan hududlarning chegaralarini, tabiatni muhofaza qilish va xo'jalik faoliyati rejimlarini tasdiqlash;

- tabiatni muhofaza qilish va tabiatdan foydalanish sohasida davlatlararo munosabatlarni rivojlantirish;

- O'zbekiston Respublikasining qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa tadbirlarni amalga oshirish O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining vakolat doirasiga kiradi.

Davlat hokimiyati va boshqaruvi mahalliy idoralari (viloyatlar, Toshkent shahri, tumanlar) o'z hududida tabiatni muhofaza qilishning asosiy yo'nalishlarini belgilaydi, mintaqaning (hududning) ekologiya dasturini tasdiqlaydi, tabiiy resurslarni hisobga oladi va ularning ahvoriga baho beradi, ekologiya jihatidan zarali bo'lgan ob'yektlarni ro'yxatga oladi, tabiatni muhofaza qilishga doir tadbirlarni moddiy-texnik jihatdan ta'minlaydi, tabiiy resurslardan foydalanish huquqini beruvchi, sanoat chiqindilarini yoki ro'zg'or chiqindilarini to'plash yoki ko'mib tashlashga ruxsatlarni belgilangan tartibda beradi yoki bekor qiladi, tabiiy resurslardan foydalanganlik uchun to'lovlarni undiradi, tabiatning muhofaza qilinishi ustidan nazorat o'rnatadi, atrof-muhitga zarar yetkazayotgan mahalliy ahamiyatga molik ob'yektlar faoliyatini vaqtincha yoki butunlay to'xtatadi va qayta ixtisoslashtirish to'g'risida qarorlar qabul qiladi.

Ekologiya sohasida davlat boshqaruvida mahalliy davlat hokimiyat organlarining vakolatlari Konstitutsiyada (100-modda), O'zbekiston Respublikasining 1993-yil 3-sentyabr "Mahalliy davlat hokimiyat organlari to'g'risida"gi qonunda (10,24,25-moddalari), "Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida"gi qonunda (10-modda) va tabiiy resurslar to'g'risidagi qonun-larning tegishli moddalarida belgilangan. Masalan,

mahalliy davlat hokimiyat organlari yer munosabatlarini tartibga solishda muhim o`rin egallaydilar va bu masalaga Yer kodeksining 5-7-moddalari bag`ishlangan.

Davlat hokimiyati va boshqaruvi mahalliy idoralarining tabiatni muhofaza qilish sohasidagi vakolatlari quyidagilardan iborat:

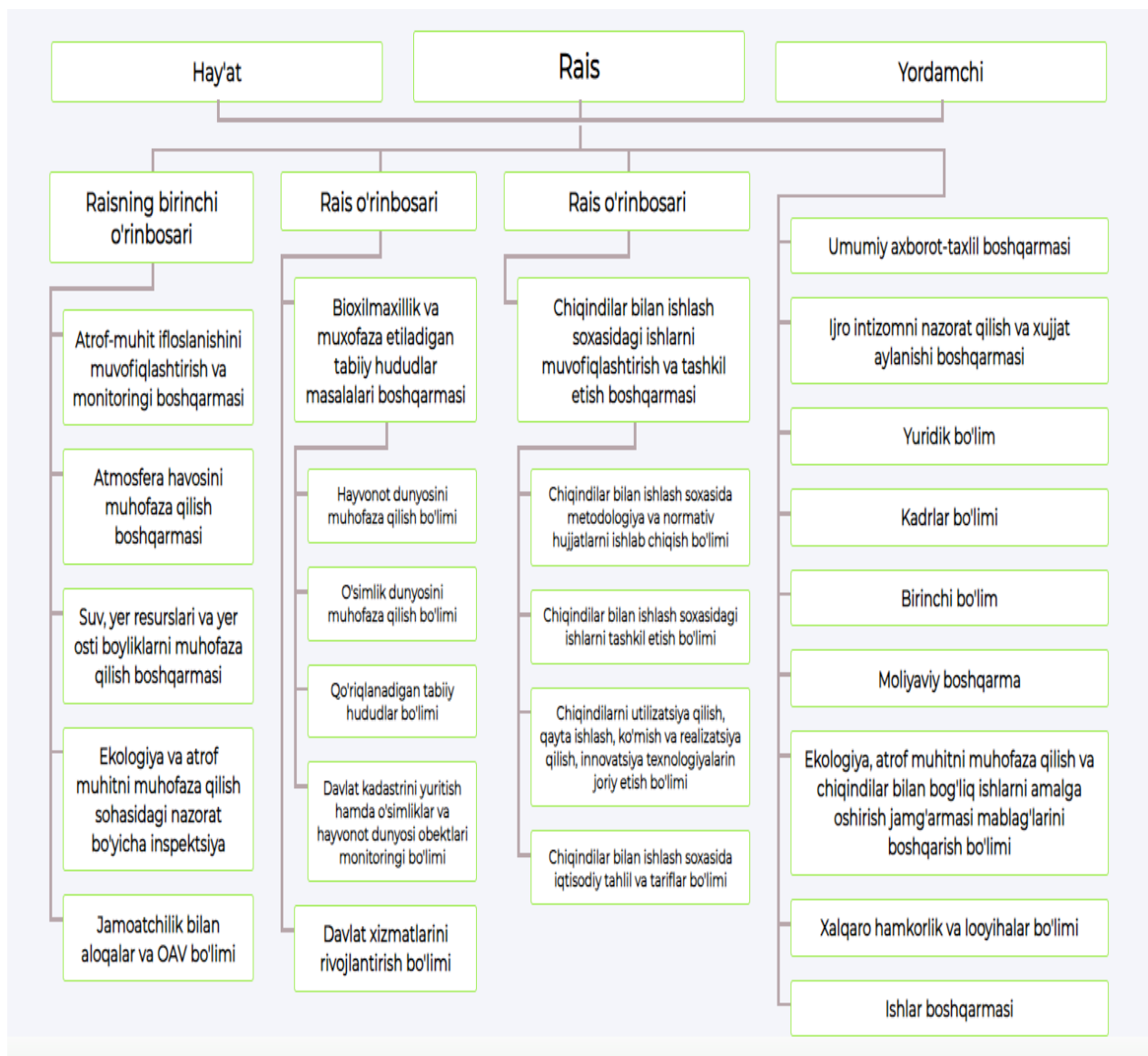
- o`z hududida tabiatni muhofaza qilishning asosiy yo`nalishlarini belgilash, mintaqaning (hududning) ekologiya dasturini tasdiqlash;
- tabiiy resurslarni hisobga olish va ularning ahvoriga baho berish, ekologiya jihatidan zararli bo`lgan obyektlarni ro`yxatga olish;
- tabiatni muhofaza qilishga doir tadbirlarni moddiy-texnika jihatidan ta`minlash;
- tabiiy resurslardan foydalanish huquqini beruvchi ruxsatnomalarni belgilangan tartibda berish;
- tabiiy resurslardan foydalanganlik uchun to`lovlar undirish;
- tabiatning muhofaza qilinishi ustidan nazorat o`rnatish, atrof muhitga zarar yetkazayotgan mahalliy ahamiyatga molik obyektlar faoliyatini vaqtincha yoki butunlay to`xtatish va qayta ixtisoslashtirish to`g`risida qarorlar qabul qilish;
- O`zbekiston Respublikasi qonunlarida ko`zda tutilgan boshqa masalalarni tartibga solish davlat hokimiyati va boshqaruvi mahalliy idoralarining vakolatiga kiradi.

Atrof muhitga zarar yetkazayotgan tadbirkorlik subyektlari hisoblangan mahalliy ahamiyatga molik obyektlarning faoliyatini to`xtatib qo`yish (favqulodda vaziyatlar, epidemiyalar hamda aholining hayoti va salomatligi uchun boshqa real xavf yuzaga kelishining oldini olish bilan bog`liq holda faoliyatni o`n ish kunidan ko`p bo`lmagan muddatga to`xtatib qo`yish hollari bundan mustasno) yoki tugatish va qayta ixtisoslashtirish sud tartibida amalga oshiriladi.

Maxsus vakolatli davlat organlariga ekologiya sohasida davlat boshqaruvini amalga oshiruvchi vazirliklar, davlat qo`mitalari va idoralari kiradi. Ularning faoliyati asosan ekologik munosabatlarni tartibga solish bilan bog`liq bo`lganligi sababli,

maxsus vakolatli organlar deb nomlanadilar. Ular tarmoqlararo, ya'ni bir necha tarmoqlarni va bir necha tabiiy resurslarni idora etuvchi organlarga hamda tarmoqqa oid, ya'ni ma'lum bir tabiiy resursni idora etuvchi organlarga bo`linadi.

Ekologiya sohasida davlat boshqaruvining maxsus vakolatli organlari ichida markaziy o`rinni O`zbekiston Respublikasi Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish davlat qo`mitasi egallaydi.

3-rasm. O`zbekiston Respublikasi Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish davlat qo`mitasi markaziy apparati tuzilmasi

Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish davlat qo‘mitasi O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 15 yanvardagi № 29-son qarori bilan tasdiqlangan Nizomiga muvofiq tabiatni muhofaza qilish, tabiiy resurslardan foydalanish va ularni qayta tiklash sohasida davlat nazoratini hamda tarmoqlararo boshqaruvni amalga oshiruvchi, idoralardan ustun turuvchi hamda muvofiqlashtiruvchi maxsus vakolatli organdir.

O‘zbekiston avvalgi tuzumdan Orol dengizining qurib borishi bilan bog‘liq ekologik inqirozni, aholi salomatligi va atrof-muhit holatiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadigan, suv va yer resurslarini yo‘qotgan yerlarni meros qilib oldi.

1980 yillar oxirida O‘zbekistondagi ekologik muammolar shunchalik kuchayganki, Respublika hukumatining 1988 yil aprel oyida qabul qilgan qarorida davlatning atrof-muhitni muhofaza qilish bo‘yicha davlat organi – O‘zbekiston Respublikasi Tabiatni muhofaza qilish davlat qo‘mitasi Qoraqalpog‘iston Respublikasidagi Qo‘mitaning hududiy bo‘linmalari viloyatlar (tumanlar), shuningdek Toshkent shahri tashkil qilingan davlat organlari maxsus yechim bo‘lgan.

Ekologik xavfsizlik sohasida davlat boshqaruvini tubdan yaxshilash maqsadida va respublikada atrof-muhitni muhofaza qilish, ekologik sharoitni yaxshilash, chiqindilarni atrof-muhitga zararli ta‘sirini oldini olish va aholi salomatligi, aholi turmush tarzi sifati va darajasini oshirish uchun qulay sharoit yaratish, chiqindilar bilan ishlash tizimini uzoq vaqt mobaynida yaxshilash, shuningdek O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 21apreldagi № PF-5024 «Ekologiya va atrof-muhit sohasida davlat boshqaruvi tizimini takomillashtirish to‘g‘risida» farmoniga muvofiq va O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 21 apreldagi № PF-2915 «O‘zbekiston Respublikasi ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish davlat qo‘mitasi faoliyatini tashki etishni ta‘minlash chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi qarori O‘zbekiston Respublikasi Tabiatni muhofaza qilish davlat qo‘mitasi O‘zbekiston Respublikasining ekologiya va atrof muhitni muhofaza qilish davlat qo‘mitasiga aylantirildi.

O‘zbekiston Respublikasining ekologiya va atrof muhitni muhofaza qilish davlat qo‘mitasi (bundan buyon matnda Davlat ekologiya qo‘mitasi) ekologiya atrof-muhitni muhofaza qilish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va takror ishlab chiqarish sohasida davlat organi bo‘lib, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasiga hisobot beradi.

Bundan tashqari, O‘zbekiston Respublikasi Davlat ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish qo‘mitasi tizimida ekologiya va atrof muhitni muhofaza qilish bo‘yicha Qoraqalpog‘iston Respublikasi qo‘mitalari, shuningdek viloyatlar va Toshkent shahrining ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish bo‘yicha hududiy boshqarmalaridan tashkil topgan.

Qoraqalpog‘iston Respublikasi ekologiya qo‘mitasi qoshida va atrof-muhitni muhofaza qilish qo‘mitasi, ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish boshqarmalari, tumanlar atrof-muhitni muhofaza qilish bo‘linmalarida, «Toza Hudud» davlat unitar korxonasi shaharlar va shuningdek, respublika tumanlarida maishiy chiqindilarni yo‘q qilish bo‘yicha xizmatlar ko‘rsatish uchastkalari asosida tuman hokimliklarining obodonlashtirish bo‘limlari tuzildi.

Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish, qulay ekologik vaziyatni barqaror ta‘minlash, hududiy birliklarning samaradorligini oshirish, shuningdek, 2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasining rivojlanishning beshta ustuvor yo‘nalishlari bo‘yicha harakatlar strategiyasining maqsadlariga muvofiqlashtirish hamda davlat boshqaruvida ma‘muriy islohotlar kontseptsiyasi doirasida davlat boshqaruvining samaradorligini ta‘minlash maqsadida O‘zbekiston Respublikasida quyidagilar tuzilgan:

- biologik xilma-xillik va qo‘riqlanadigan tabiiy hududlarni muhofaza qilish va ulardan foydalanishni nazorat qilish inspeksiyasi va yuridik shaxsni tashkil qilmasdan chiqindilarni yig‘ish, saqlash, tashish, yo‘qotish, qayta ishlash, ko‘mib tashlash va yo‘q qilish nazorati inspeksiyasi bazasida ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish nazorati inspeksiyasi;

- respublika ixtisoslashtirilgan sanitariya tozalash korxonalari assotsiatsiyasi;

- axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish va rivojlantirish markazi va billing tizimi asosida davlat unitar korxonasi shaklida ekologik axborot markazi, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va multimediyani joriy etish.

Davlat ekologiya qo‘mitasi qoshida O‘zbekiston ekologiya va atrof muhitni muhofaza qilish ilmiy-tekshirish instituti, O‘zbekiston ekologik qo‘mitasi, «Eko-Energiya» Ilmiy-innovatsion markazi, Ilmiy-Axborotlar markazi kabi bo‘limlar faoliyat ko‘rsatmoqda.

Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish davlat qo‘mitasi O‘zbekistonda atrof-muhitni muhofaza qilish bo‘yicha bosh ijro etuvchi organ sifatida uning vakolatlariga quyidagilar kiradi:

- ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va ularni qayta tiklash sohasida davlat boshqaruvini;

- vazirliklar, davlat qo‘mitalari, idoralar, korxonalar, muassasalar va tashkilotlar, shuningdek, ayrim shaxslar tomonidan yer, yer osti boyliklari, suv, o‘rmon, hayvonot va o‘simlik dunyosidan atmosfera havosidan foydalanish hamda ularni muhofaza qilishga doir qonunlarga rioya etilishi ustidan davlat nazoratini;

- chiqindilar bilan bog‘liq ishlarni amalga oshirish to‘g‘risidagi qonun hujjatlariga rioya etilishi ustidan davlat nazoratini;

- yer, yer osti boyliklarini, suv, o‘rmon, muhofaza etiladigan tabiiy hududlarni, hayvonot va o‘simlik dunyosini muhofaza qilish hamda ulardan foydalanish, atmosfera havosini muhofaza qilish to‘g‘risidagi qonun hujjatlariga rioya etilishi ustidan davlat ekologik nazoratini;

- ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilishga doir ishlarni muvofiqlashtirishni, tabiatni muhofaza qilish va resurslarni tejash bo‘yicha yagona siyosatni ishlab chiqish hamda ro‘yobga chiqarishda idoralararo hamkorlikni ta‘minlashni amalga oshiradi;

- davlat ekologik ekspertizasini o‘tkazadi;

- atrof-muhit sifatining me‘yorini tasdiqlaydi;

- ifloslantiruvchi moddalarni havoga chiqarib tashlash va suvga oqizish, shuningdek, chiqindilarni joylashtirishga ruxsatnomalar beradi va ularni bekor qiladi;
- ekologiya masalalarida xalqaro hamkorlikni tashkil etadi.

O'zbekiston Respublikasi davlat Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish qo'mitasi qonun hujjatlariga muvofiq boshqa vakolatlarni ham amalga oshirishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasi davlat Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish qo'mitasining o'z vakolatlari doirasida qabul qilgan qarorlari mulk shaklidan va idoraviy bo'ysunuvidan qat'i nazar, davlat va xo'jalik boshqaruvi organlari, mahalliy davlat hokimiyati organlari, xo'jalik yurituvchi subyektlar hamda fuqarolar tomonidan ijro etilishi uchun majburiydir.

O'zbekiston Respublikasi davlat Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish qo'mitasidan tashqari tabiat muhofazasi sohasidagi davlat nazoratini sanoatda va konchilikda ishlarning bexatar olib borilishini nazorat qilish agentligi, Sog'liqni saqlash vazirligi, Ichki ishlar vazirligi, qishloq xo'jaligi va suv xo'jaligi vazirligi amalga oshiradi. Tabiatni muhofaza qilish sohasidagi maxsus vazifalarni bajarish Geologiya va mineral resurslar davlat qo'mitasi, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Hidrometeorologiya bosh boshqarmasi, Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Geodeziya, kartografiya va davlat kadastrlari bosh boshqarmasi zimmasiga yuklatilgan.

Atrof-muhitning holati haqida qisqa muddatli va uzoq muddatli istiqbollarni belgilash Iqtisodiy taraqqiyot va kambag'allikni qisqartirish Vazirligi, tabiatdan foydalanishning statistika bazasini rivojlantirish davlat statistika qo'mitasi, yer tuzish va yerdan foydalanishni nazorat qilish (yer monitoringi) O'zbekiston Respublikasi Yer resurslari, geodeziya, kartografiya va davlat kadastri davlat qo'mitasi zimmasiga yuklatilgan.

O'zbekiston Respublikasi Yer resurslari, geodeziya, kartografiya va davlat kadastri davlat qo'mitasi 2003-yil 9dekabrdagi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti

Farmoni bilan tashkil etilgan va uning Nizomi Vazirlar Mashkamasining 2004-yil 19-oktabrdagi 483-sonli qarori bilan tasdiqlangan. Ushbu organ yer monitoringi, davlat yer kadastrini yuritadi; yer uchastkalariga bo`lgan huquqlarni davlat ro`yxatiga oladi, yer resurslarini davlat hisobini olib boradi, yerdan oqilona foydalanish va uni muhofaza etilishi ustidan davlat nazoratini olib boradi; yer tuzish ishlarini tashkil etadi va boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

O`zbekiston Respublikasi Qurilish vazirligi shaharlarda yerlarni foydalanishga ajratib berishda va yerlardan foydalanishni rejalashtirishda qatnashadi.

O`zbekiston Respublikasi Geologiya va mineral resurslar davlat qo`mitasi Vazirlar Mashkamasining 2004-yil 25-martdagi 139-sonli qarori bilan tasdiqlangan Nizomiga muvofiq, konlarni geologik izlanish, mineral resursdan foydalanish ustidan davlat nazoratini olib boradi; hududlarni geologik jihatdan o`rganilganligini tahlil qiladi; mineral xom ashyo baza-sini rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqadi; geologik o`rganish bo`yicha normativ hujjatlarni tasdiqlaydi; konlar to`grisidagi geologik ma'lumotlar davlat jamgarmasini, foydali qazilmalar davlat kadastrini, davlat suv kadastrining yer osti suvlar qismini yuritadi; geologik qidiruv ishlarining davlat hisobini yuritadi va ro`yxatini olib boradi; qazilma boyliklar joy-lashgan hududlarni qazilma boyliklardan foydalanish bilan bog`liq bo`lmagan maqsadlarda qurilish uchun yer ajratish masalasi bo`yicha xulosa beradi va boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

O`zbekiston Respublikasi Sanoatda, konchilikda va kommunal-maishiy sektorda ishlarining bexatar olib borilishini nazorat qilish davlat inspeksiyasi O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 2004-yil 9-iyuldagi Farmoniga muvofiq, foydali qazilmalarni qazib olish uchun, shuningdek foydali qazilmalarni qazib olish bilan bog`liq bo`lmagan yer inshootlari-ning qurilishi va ulardan foydalanish uchun kon ajratish hujjatlarini beradi; yer osti boyliklaridan foydalanish ustidan davlat nazoratini olib boradi.

O`zbekiston Respublikasi qishloq xo`jaligi va suv xo`jaligi vazirliklari va uning organlari, Vazirlar Mashkamasining 2003-yil 28-iyundagi 290-sonli qarori bilan tasdiqlangan Nizomiga muvofiq, davlat suv hisobini va davlat suv kadastrini yer osti suvlarining iste'mol qilish qismida yuritadi, suvdan foydalanishni rejalashtirishda qatnashadi, suvdan limitli foydalanish bo`yi-cha shartnomalar tuzadi; sun'iy suv havzalaridan va kanallardan suvdan foydalanish ustidan davlat nazoratini olib boradi.

O`zbekiston Respublikasi Sog`liqni saqlash vazirligi O`zbekiston Respublikasining 1999-yil 14-yanvardagi 18-sonli qarori bilan tasdiqlan-gan Nizomiga muvofiq ichimlik suvlarning ifloslanishi ustidan sanitar nazoratini, atmosfera havosiga zararli fizikaviy ta'sir kirsatilishi ustidan davlat nazoratini amalga oshiradi.

O`zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi Davlat avtomobil nazorati avtotransportlar tomonidan atmosfera havosining ifloslanishi ustidan davlat nazoratini amalga oshiradi.

O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mashkamasi huzuridagi Hidrome-teorologiya xizmati markazi Vazirlar Mashkamasining 2004-yil 14-aprel 183-sonli qarori bilan tasdiqlangan Nizomiga muvofiq, davlat suv hisobini va davlat suv kadastrini yuritishda ishtirok etadi, suv va atmosfera monitoringini (kuzatuvini) amalga oshiradi.

O`zbekiston Respublikasi qishloq xo`jaligi vazirligi huzurida O`rmon xo`jaligi bosh boshqarmasi O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 2000-yil 7-fevraldagi Farmoniga muvofiq o`rmon xo`jaligini yuritishning davlat boshqaruvini amalga oshiradi, o`rmonlarning muhofazasini, himoyasini, qayta ko`paytirilishini tashkil etadi, o`rmon resurslaridan foydalanish huquqini beradi; o`rmonlarning davlat hisobini va davlat kadastrini yuritadi va boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.³⁵

Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va tabiatdan foydalanish tuzilmasini takomillashtirish quyidagilarni talab qiladi:

---

³⁵ <https://fayllar.org/reja-ekologiya-sohasida-davlat-boshqaruvi-tushunchasi-xususiya.html>

- tabiatdan foydalanish bo'yicha turli hukumat va jamoatchilik institutlari o'rtasida javobgarlikni aniq chegaralab qo'yish hamda mahalliy hokimiyat va jamoatchilikning rolini kuchaytirish;

- atrof-muhitni muhofaza qilish va tabiatdan foydalanish sohasidagi boshqaruv vazifalarini markaziy joylarga berishni yanada rivojlantirish va chuqurlashtirish;

- suv resurslarini muhofaza qilish samaradorligini oshirish va ulardan oqilona foydalanish maqsadida havzalar bo'yicha yondashish (havzalar bo'yicha inspeksiyalar tashkil etish) printsipidan kengroq foydalanish;

- davlat nazoratining ta'sirchanligini oshirish, huquqni muhofaza qilish faoliyatida ekologik yo'nalishni rivojlantirish uchun huquqni amalda qo'llanishini alohida soha qilib ajratish, bunda maxsus ekologik prokuratura hamda ekologik militsiya bo'linmalarini rivojlantirish;

- jamoatchilikni qarorlar muhokama qilish, qabul qilishga va ayniqsa mahalliy darajada ekologiya chora-tadbirlarini amalga oshirishga jalb etish;

- tabiatni muhofaza qiluvchi idoralarning kadrlar potensialini takomillashtirish, shu munosabat bilan tabiatni muhofaza qiluvchi organlar xodimlarining ekologiyaga doir qonunlar, tabiatdan foydalanish iqtisodiyoti, ekologik ekspertiza o'tkazish, xatarlarni va atrof-muhitga ko'rsatilgan ta'sirlarni baholash sohasidagi bilimlarini takomillashtirishga alohida e'tibor berilishi kerak.

Shu bilan birga ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va tabiatdan foydalanishga doir qonunchilik bazasini kuchaytirish va instituttsional faoliyatni yaxshilash uchun quyidagi tavsifalarni berib o'tamiz.

1. Tabiatni muhofaza qilish davlat qo'mitasi va daxldor vazirlik va idoralar qonunning ustun kuchga ega qonun tamoyillarini va bajarish uchun to'la tartibga soluvchi sharoitni barpo qiladigan ekologik kodeks loyihasini tayyorlashni ko'rib chiqishlari lozim.

2. Qonunchilik jarayonini takomillashtirishi va qonunchilik va ijroiya hokimiyatlarning qonun tayyorlash faoliyatini uyg'unlashtirishi.

3. Ijro etish nizom va tartiblari muvofiq ravishda va o'z vaqtida ishlab chiqishini taminlaydigan ma'muriy tartib-qoidalarni qabul qilishni ko'rib chiqishi lozim.

4. Strategik hujjatlar, jumladan Atrof-muhit muhofazasi uchun milliy chora-tadbirlar rejasi va Atrof-muhit harakati milliy rejasi ijro dasturlari, shu qatori qonunchilik va institutsiyaviy choralar va belgilangan moliyalashtirish bilan qo'llab-quvvatlanishi zarur.

5. Oliy Majlis va Vazirlar Mahkamasi atrof-muhitga oid axborotni jamoatchilik olishi imkoniyati to'g'risida hujjat qabul qilishlari lozim. Bunda axborot hajmi, turi va shakli hamda tarqatish va foydalanish tartibi ko'rsatilishi kerak. Vazirlar Mahkamasi ijroiya organlari atrof-muhitga tegishli axborotni bera olishlarini ta'minlash maqsadida ularning tuzilmasi, vakolatlari va majburiyatlarini qayta ko'rib chiqishi lozim.

6. Tabiatni muhofaza qilish davlat qo'mitasi birgalikdagi loyihalarni amalga oshirish uchun nodavlat tashkilotlari bilan hamkorlikda tashabbus ko'rsatishi lozim. Shuningdek, u ilmiy tajribasi bor NNTlar ekologik qarorlarning ilmiy jihatlarida Qo'mitaga maslahat berishlari mumkin bo'lgan jarayonni olg'a surishi lozim.

7. Vazirlar Mahkamasi Tabiatni muhofaza qilish davlat qo'mitasining muvofiqlashtirish vakolatini kuchaytiruvchi va aniqlashtiruvchi hujjat qabul qilishi lozim. Muvofiqlashtirish vakolatiga ekologik qonun hujjatlarining bajarilishini baholash va qonunlarni bajarish uchun kerakli nizom va tartiblarni ishlab chiqish rejalarni qabul qilish ham kirishi lozim. Tabiatni muhofaza qilish davlat qo'mitasi boshqa vazirlik va agentliklar bilan maslahatda atrof-muhitni muhofaza qilish borasida ko'p sektorlarga tegishli siyosatni ishlab chiqish huquqiga ega bo'lishi lozim.

8. Qishloq va suv xo'jaligi vazirligi, Yer resurslari davlat qo'mitasi va Tabiatni muhofaza qilish davlat qo'mitasi ijro etish mexanizmlarini ishlab chiqishga va shuningdek yerdan foydalanuvchilarni eroziyaga qarshi va yer va suv resurslarini muhofaza qilish va undan oqilona foydalanish boshqa choralarni amalga oshirishga rag'batlantiradigan va qishloq xo'jaligi faoliyatidan foyda olish uchun sharoit

yaratadigan bozor iqtisodiyoti mexanizmlarini ishlab chiqishga ayniqsa e'tibor berib yer va suvga tegishli qonun hujjatlarini takomillashtirishi lozim.

9. Qishloq va suv xo'jaligi vazirligi Tabiatni muhofaza qilish davlat qo'mitasi bilan birgalikda tuproq unumdorligi to'g'risida qonunni ishlab chiqishlari lozim. Ushbu qonun tuproq unumdorligini oshirish va umuman tuproq holatini yaxshilan sa'y-harakatida ham iqtisodiy mexanizmlarni, ham agro-ekologiya mexanizmlarini qamrab olishi lozim.

10. O'rmonlarning biologik va ekologik ahamiyati yuqori bo'lgani uchun Qishloq va suv xo'jaligi vazirligi tarkibida yaqinda tashkil etilgan o'rmon xo'jaligi boshqarmasi tashkiliy jihatdan kuchaytirilishi lozim.

11. Muhofazalangan hududlarning boshqaruvi ishonchli va barqaror bo'lishiga erishish va jamoatchishi ishtiroki bo'yicha xalqaro talablarga mos bo'lish uchun Tabiatni muhofaza qilish davlat qo'mitasi Aarxus konventsiyasi talablarini inobatga olgan holda muhofazalangan hududlarni boshqarishda jamoatchilik ishtirokini kengaytiri uchun zarur bo'lgan huquqiy, institutsiyaviy va boshqaruv mexanizmlarini ishlab chiqib, sinashi lozim.

12. Tabiatni muhofaza qilish davlat qo'mitasi va Adliya vazirligi Atmosfera havosini muhofaza qilish to'g'risidagi qonunni ishlab chiqishlari va uni bajarish uchun mavjud me'riy hujjatlarni qayta ko'rib chiqishlari va yangilarini ishlab chiqishlari lozim.

13. Tabiatni muhofaza qilish davlat qo'mitasi va Boshgidromet monitoring tarmog'ini qayta tashkil qilishi va kuchaytirish lozim.

2.2. O'zbekistonda ekologiya, atrof muhitni muhofaza qilishni tashkil etilishi va uning huquqiy asoslari tahlili

Bugun mamlakatimiz hayotining barcha sohalarida – davlat va jamiyat qurilishi, sud-huquq tizimi, iqtisodiyotni liberallashtirish, sog'liqni saqlash, ta'lim va kadrlar tayyorlash, madaniyat, tashqi siyosat, atrof muhitni muhofaza qilish va tabiatdan

foydalanish tizimi va boshqa sohalarda chuqur islohotlar amalga oshirilmoqda. Islohotlarning maqsadi adolatli jamiyat va demokratik davlat qurish, «inson manfaatlari hamma narsadan ustun» tamoyilini amalga oshirish ustuvor hisoblangan joyda fuqarolarning qulay atrof muhitga bo'lgan huquq va manfaatlarini himoya qilishdir.

O'tmishda atrof muhit, ekologiya holatiga e'tiborsiz munosabatda bo'lish, tabiiy resurslardan me'yordan ortiq foydalanish va ekologik talablarga bepisand munosabatda bo'lish Orol dengizi qurishi, cho'llanish, yer va suv resurslarining tanazzuli, o'simlik va hayvonot dunyosi genofondining yomonlashuvi, biologik xilma-xillikning qisqarishi, ko'p miqdordagi sanoat, maishiy va boshqa chiqindilarning hosil bo'lishi kabi bir qator global va mintaqaviy ekologik muammolarni paydo bo'lishiga olib keldi. Ushbu muammolar iqlim o'zgarishi sodir bo'layotgan sharoitlarda yanada yaqqolroq va kuchliroq namoyon bo'lib, zamonaviy O'zbekiston uchun atrof muhitni muhofaza qilish va uni sog'lomlashtirish masalalarini yanada dolzarb qilib qo'yimoqda.

Demak, mazkur sohadagi vazifalarning ko'lami mamlakatda ekologik holatni yaxshilash va yuzaga kelgan muammolarni yaxlit holda hal etishda jamiyatning barcha kuch va sa'y-harakatlarini mamlakatimizda ekologik muammolarni hal etish va ularning salbiy oqibatlarini bartaraf qilish, atrof-muhitni muhofaza qilishga birlashtirishga yo'naltirilgan davlat siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirish zaruratini qo'yimoqdaki, bu bevosita qonunlar va normativ hujjatlar asosida amalga oshiriladi.

Shu nuqtai – nazardan mamlakatimizda ekologiya, atrof muhitni muhofaza qilish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish sohasida ilg'or xalqaro talablarga javob beradigan fundamental normativ-huquqiy baza shakllantirildi. Mazkur sohada yangi qonunlar qabul qilindi va normativ hujjatlar tasdiqlandi.

Qonunchiligimizga asosan, ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish - bu davlat organlari, jamoat birlashmalari, boshqa yuridik shaxslar va fuqarolarning tabiiy muhitni muhofaza qilish va tiklash, tabiiy resurslardan oqilona (barqaror) foydalanish

va ularni ko'paytirish, ifloslanish, buzilish, zarar yetkazish, tugashi, yo'q qilish, xo'jalik va boshqa faoliyatning atrof-muhitiga vayron qilish va boshqa zararli ta'sirlar va uning oqibatlarini bartaraf etishni o'zida aks ettirishi ko'rsatib o'tilgan.

Atrof muhitni himoya qilish, tabiiy resurslardan foydalanish va muhofaza qilishning huquqiy masalalari qonunchilik hujjatlarida, shuningdek, tabiatni muhofaza qilishga oid qonunchilik normalarida o'z aksini topgan.

Xususan, atrof muhitni himoya qilish, tabiiy resurslardan foydalanish va muhofaza qilishning huquqiy asoslari tizimida O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi muhim o'rin egallaydi. O'zbekiston Respublikasi Asosiy qonunining ikkinchi bo'limi "Inson va fuqarolarning asosiy huquqlari, erkinliklari va burchlari"ga bag'ishlangan bo'lib, unda XI bobning (Fuqarolarning burchlari) 50 va 55-moddalarida Fuqarolar atrof tabiiy muhitga ehtiyotkorona munosabatda bo'lishga majburdir ekanliklari va yer, yer osti boyliklari, suv, o'simlik va hayvonot dunyosi hamda boshqa tabiiy zaxiralar umummilliy boylikdir, ulardan oqilona foydalanish zarur va ular davlat muhofazasida ekanligi belgilab berilgan. Konstitutsiyada belgilangan mazkur asosiy qoidalar keyinchalik tarmoq qonunchiligini shakllantirishda muhim huquqiy zamin vazifasini o'tagan. Harakatdagi qonunlar ushbu normalar asosida qabul qilingan bo'lib, mazkur normalarni amalda tatbiq etilishini ta'minlashga xizmat qiladi. Ta'kidlash lozimki, ushbu konstitutsiyaviy normalar bevosita ekologiya huquqi, shu jumladan tabiiy resurslardan foydalanish va muhofaza qilish sohasida davlat boshqaruvini tashkil etish uchun ham muhim ahamiyatga ega bo'ladi.

Konstitutsiyaviy normalardan kelib chiqqan holda amaldagi boshqaruv qonunchiligida ham davlat hokimiyat va boshqaruv organlarining atrof muhitni himoya qilish, tabiiy resurslardan foydalanish va muhofaza qilish sohasidagi huquq va majburiyatlari o'z aksini topgan. Xususan, "Mahalliy davlat hokimiyati to'g'risida"gi (02.09.1993 y.), "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi to'g'risida" (12.12.2002 y.), "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati to'g'risida" (12.12.2002 y.), yangi tahrirdagi "O'zbekiston Respublikasi Vazirlar

Mahkamasi to‘g‘risida” (29.08.2003 y.) qonunlar shular jumlasidandir. Mazkur qonunlarda ushbu organlarning atrof muhitni himoya qilish, tabiiy resurslardan foydalanish va muhofaza qilish sohasidagi boshqaruvni amalga oshirishi bilan bog‘liq faoliyatiga oid normalar mustahkamlangan.

Shuningdek, atrof muhitni himoya qilish, tabiiy resurslardan foydalanish va muhofaza qilish amaldagi tabiatni muhofaza qilish qonunchiligida ham atroflicha tartibga solingan. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasining “Tabiatni muhofaza qilish to‘g‘risida”gi qonunida tabiiy resurslardan foydalanish va muhofaza qilish sohasiga e‘tibor berilgan.

“Davlat sanitariya nazorati to‘g‘risida”gi (03.07.1992 y.) qonunda ham davlat idoralari, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, birlashmalar va alohida shaxslarning sanitariya-epidemiya masalalarida aholining xotirjamligini ta‘minlashga doir majburiyatlari (7-modda) belgilangan. Unga ko‘ra, davlat idoralari, mulkchilikning shakllaridan qat‘i nazar korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, birlashmalar va alohida shaxslar: belgilangan tartibda tasdiqlangan sanitariya normalari, qoidalari va gigiena normativlariga rioya etishlari; davlat sanitariya nazoratini amalga oshirayotgan idoralar, muassasalar, mansabdor shaxslarga ro‘y bergan avariylar, sanitariya-epidemiya, radiatsiya vaziyati to‘g‘risida haqqoniy va to‘la-to‘kis axborot berishlari shartligi ko‘rsatib o‘tilgan.

1993 yil 6 maydagi “Suv va suvdan foydalanish to‘g‘risida”gi qonunda ham Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining suvga doir munosabatlarni tartibga solish sohasidagi vakolatlari suvdan foydalanish va uni muhofaza qilish sohasida davlat boshqaruvi va nazorati tartibga solinadi.

Unda O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining suvga doir munosabatlarni tartibga solish sohasidagi vakolatlari (5-modda), O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining suvga doir munosabatlarni tartibga solish sohasidagi vakolatlari (6-modda), mahalliy davlat hokimiyati organlarining suvga doir munosabatlarni tartibga solish sohasidagi vakolatlari (7-modda), suvdan foydalanish sohasida davlat

boshqaruvi (8-modda) belgilangan. Unga ko‘ra, suvdan foydalanish sohasida davlat boshqaruvi O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi, mahalliy davlat hokimiyati organlari, shuningdek suvdan foydalanishni bevosita yoki havza (hududiy) boshqarmalari orqali tartibga soluvchi maxsus vakolatli davlat boshqaruvi organlari tomonidan amalga oshiriladi. O‘zbekiston Respublikasi Qishloq va suv xo‘jaligi vazirligi (er usti suvlari), O‘zbekiston Respublikasi Davlat geologiya va mineral resurslar qo‘mitasi (er osti suvlari) hamda O‘zbekiston Respublikasi Sanoatda, konchilikda va kommunal-maishiy sektorda ishlarning bexatar olib borilishini nazorat qilish davlat inspeksiyasi (er osti issiq suvlari va mineral suvlar) o‘z vakolatlari doirasida suvdan foydalanishni tartibga solish sohasida maxsus vakolatli davlat boshqaruvi organlari hisoblanadi (8-modda).

1997 yil 26 dekabrda ((yangi tahriri) 21.09.2016 y.) “O‘simlik dunyosini muhofaza qilish va undan foydalanish to‘g‘risida”gi qonunning 24-moddasi ham o‘simlik dunyosini muhofaza qilish va undan foydalanish sohasidagi davlat boshqaruvi masalalariga bag‘ishlangan bo‘lib, unda yozilishicha, o‘simlik dunyosini muhofaza qilish va undan foydalanish sohasidagi davlat boshqaruvi O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi, mahalliy davlat hokimiyati organlari, shuningdek maxsus vakolat berilgan davlat organlari tomonidan amalga oshiriladi. O‘zbekiston Respublikasi Tabiatni muhofaza qilish davlat qo‘mitasi va O‘zbekiston Respublikasi Qishloq va suv xo‘jaligi vazirligi huzuridagi o‘rmon xo‘jaligi bosh boshqarmasi o‘simlik dunyosini muhofaza qilish va undan foydalanish sohasida maxsus vakolat berilgan davlat boshqaruv organlaridir.

1997 yil 26 dekabrda ((yangi tahriri);19.09.2016 y) “Hayvonot dunyosini muhofaza qilish va undan foydalanish to‘g‘risida”gi qonun, 1999 yil 15 apreldagi “O‘rmon to‘g‘risida”gi qonunlarda hayvonot dunyosi, o‘rmonlarni muhofaza qilish, qo‘riqlash, ulardan foydalanish va ularni takroriy ko‘paytirish sohasidagi davlat boshqaruviga oid bo‘lib, unga ko‘ra, o‘rmonlarni muhofaza qilish, qo‘riqlash, ulardan

foydalanish va ularni takroriy ko'paytirish sohasidagi amalga oshiriladigan vazifa va vakolatlar keltirib o'tilgan.

1996 yil 27 dekabrda "Atmosfera havosini muhofaza qilish to'g'risida"gi qonunda atmosfera havosini muhofaza qilishga doir, 2002 yil 13 dekabrda "Er osti boyliklari to'g'risida"gi (yangi tahrirdagi) qonunda konchilik munosabatlari, foydalanishga berilgan yer qa'ri uchastkalarining davlat hisobini yuritish, yer qa'ri uchastkalaridan foydalanish huquqlarini davlat ro'yxatidan o'tkazish, yer qa'rini geologik jihatdan o'rganish ishlarining davlat hisobini yuritish, foydali qazilma konlarining va foydali qazilma konlari aniqlanishi ehtimoli bo'lgan istiqbolli yer qa'ri uchastkalarining davlat reestri, foydali qazilma konlari, foydali qazilma belgilari va texnogen mineral hosilalar davlat kadastrini, foydali qazilmalar zaxiralari davlat balansi, foydali qazilmalar zaxiralarini tasdiqlash va geologik materiallarning davlat ekspertizasi, foydali qazilmalar zaxiralarini hisobdan chiqarish, yer qa'ri monitoringi kabi masalalar o'rin olgan.

1997 yildagi "Energiyadan oqilona foydalanish to'g'risida"gi qonun oxirgi marta 2007 yil 26 sentyabr kuni o'zgartirildi. Qonunda bir qator choralar, jumladan, standart va ko'rsatkichlar kiritish, energiya samaradorligi nazoratini olib borish, energiya jihatdan samarali jarayonlarni rivojlantirish va energiya jihatdan samarador mahsulot ishlab chiqarish va yuqori samarali loyihilarni namoyish qilish zonalarni barpo etish orqali energiyadan oqilona foydalanishni joriy etishga harakat qilindi. Shuningdek unda loyihalarni qo'llab-quvvatlash jamg'armasi yaratildi, mablag' esa turli davlat va xususiy manbalardan kelib tushishi kerak. Yangilanadigan energiya ishlab chiquvchi yoki chiqindi qayta ishlovchi energiya ishlab chiqarish jihozlari uchun ushbu maqsadlarga jalb qilingan sarmoya investitsiyalariga nisbatan tezlashtirilgan amortizatsiya stavkalari qo'llanishiga yo'l qo'yiladi. Qonunda elektr energiyasidan samarali foydalanishni rag'batlantirish chorasini sifatida mavsumiy va kun davomidagi tariflarni qo'llash imkoniyati joriy etilgan (8-bob).

1998 yildagi Yer kodeksida yerning barcha toifalari uchun asosiy va qamrovli qoidalar joriy etilgan. Kodeksda turdosh huquqlar ko'rsatilgan, ularga ega bo'lish jarayonlari joriy etilgan va ularni tugatish uchun huquqiy asoslar ta'riflangan. Yer davlat mulki bo'lib u xususiy mulk bo'la olmaydi (7bob). Vazirlar Mahkamasining 2005 yildagi O'zbekiston Respublikasi yer resurslari, geodeziya, kartografiya va davlat kadastri davlat qo'mitasi huzuridagi davlat geodeziya nazorati inspeksiyasi to'g'risidagi, yerdan foydalanish va uni muhofaza qilish ustidan davlat nazorati to'g'risidagi, davlat kadastrlari yagona tizimini yaratish va yuritish tartibi to'g'risidagi nizomlarni qo'llab-quvvatlash maqsadida inspeksiya, davlat nazorati va davlat kadastrining yagona tizimi to'g'risidagi nizomlar tasdiqlangan edi.

O'zbekiston Respublikasining "Radiatsiyaviy xavfsizlik to'g'risida"gi qonunida (31.08.2000 y.) ham atrof muhitni himoya qilish, tabiiy resurslardan foydalanish va muhofaza qilish masalalari qamrab olingan. Xususan, ushbu qonunda radiatsiyaviy xavfsizlikni ta'minlash sohasini tartibga solish masalasi belgilangan. Unga muvofiq, radiatsiyaviy xavfsizlikni ta'minlash sohasini davlat tomonidan tartibga solish O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi hamda u vakolat bergan davlat organlari tomonidan amalga oshiriladi. Radiatsiyaviy xavfsizlikni ta'minlash sohasini davlat tomonidan tartibga solish quyidagilardan iborat bo'ladi: radiatsiyaviy xavfsizlikka doir talablarga rioya etilishini davlat tomonidan nazorat qilish va tekshirish; ionlashtiruvchi nurlanish manbalarini ishlatish sohasidagi faoliyatni litsenziyalash; qishloq xo'jaligi, oziq-ovqat mahsulotlarini, yemlarni, ichimlik va texnik suvlarni, qurilish materiallarini va ulardan tayyorlangan buyumlarni radiatsiyaviy ifloslanish jihatidan sertifikatlash; barcha turdagi qurilish uchun yer uchastkalari ajratilishi kelishib olinayotganda radiatsiyaviy ifloslanishni aniqlash.

Qonuning radiatsiyaviy xavfsizlikni ta'minlash sohasidagi nazorat o'z aksini topgan. Radiatsiyaviy xavfsizlikni ta'minlash sohasidagi davlat nazoratini O'zbekiston Respublikasi Sanoatda, konchilikda va kommunal-maishiy sektorda ishlarning bexatar olib borilishini nazorat qilish davlat inspeksiyasi, O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni

saqlash vazirligi, O‘zbekiston Respublikasi Tabiatni muhofaza qilish davlat qo‘mitasi va O‘zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo‘mitasi amalga oshiradi. Radiatsiyaviy xavfsizlikni ta‘minlash sohasidagi ishlab chiqarish nazoratini ionlashtiruvchi nurlanish manbalaridan foydalanuvchilar amalga oshiradi.

Ekologik ekspertiza 2000-yil 25 mayda qabul qilingan va shu yilning 1-iyulidan kuchga kirgan «Ekologik ekspertiza to‘g‘risida»gi O‘zbekiston Respublikasi qonuni huquqiy-ekologik mexanizmni shakllantirishda va uni hayotga tatbiq etilishda katta hissa qo‘shdi.

Ekologik ekspertiza to‘g‘risidagi qonunning asosiy maqsadi va vazifalari - mo‘ljallanayotgan xo‘jalik va boshqa xil faoliyatni rejalashtirish hamda amalga oshirilishdan avval, ushbu faoliyatni ekologik talablar, xususan, fuqorolar sog‘lig‘iga qay darajada ta‘sir etishi mumkinligini aniqlash, shuningdek, atrof tabiiy muhitini muhofaza qilish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish bo‘yicha nazarda tutilayotgan tadbirlarning ekologik talablarga javob bera olishi yetarliligi va ilmiy asoslanganligini aniqlashdan iborat.

2001 yildagi “Madaniy meros ob’ektlarni muhofaza qilish va ulardan foydalanish to‘g‘risi” dagi Qonun avvalambor qo‘rilgan atrof-muhitning muhim elementlarini saqlash va ularni boshqarishga qaratilgan, ammo u tarixiy, arxeologik, estetik, etnologik yoki antropologik qiymatga ega hududlarni ham muhofaza qilishga, shuningdek tarixiy voqealar va shaxslar bilan bog‘liq tabiiy landshaftlarni muhofaza qilishga qaratilgan.

2002 yildagi Shaharsozlik kodeksida atrof-muhit, jamoatchilik qatnashuvi va axborot olish imkoniyatlariga tegishli qator muhim qoidalarni qamrab olingan. SHahar rejalashtirish qonunlari buzilgan hollarda, agar hayot muhitlari yomonlashgan yoki hayot, salomatligi yoki mulkiga zarar yetkazilgan bo‘lsa, mulkdorlar tovon talab qilishlari mumkin. Bu qoida binolar qo‘rilishi va buzilishi, shuningdek yerdan foydalanish hollariga tegishli. SHahar rejalashtiruvchilar qator omillar, jumladan, masalan, joyning tabiiy va texnogen ofatlar, kimyoviy va biologik ifloslanish xavfi

ostida bo‘lishi, va madaniy merosni va muhofazalangan tabiiy hududlarni asrab qolishni inobatga olishlari zarur. Fuqarolar atrof-muhit sharoiti va atrof-muhitni o‘zgartirishi mumkin bo‘lgan har qanday rejalar haqida to‘la va o‘z vaqtida axborot olish huquqiga egadirlar; shuningdek ular shahar rejalashtirish jarayonlarining muhokamasida qatnashish huquqiga egadirlar.

2007 yildagi “Favqulodda vaziyatlarni oldindan aytish va ularning oldini olish bo‘yicha davlat dasturi to‘g‘risida” gi Qonunda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan tabiiy va texnogen favqulodda holatlar zamiridagi sharoitlarga tayyor turish va ularni monitoring qilishga e‘tibor qaratiladi. Unda ushbu maqsadlar uchun Bosh Vazir boshchiligidagi muvofiqlashtirish komissiyasi ta‘sis etiladi. TMDQ mazkur komissiya a‘zolaridan biridir. TMDQ Favqulodda vaziyatlar vazirligi bilan birgalikda kimyoviy xavf tug‘diradigan qurilmalarda avariyaalarning oldini olish uchun mas‘uldir.

2002 yilda ikki muhim qonun: “Axborot erkinligi tamoyillari va kafolatlari to‘g‘risida” qonun va “Fuqarolarning murojaatlari to‘g‘risida” qonun qabul qilindi. Har ikkalasi barcha sohalarda qo‘llanilishi mumkin. Axborot erkinligi tamoyillari va kafolatlari to‘g‘risida qonunga binoan axborot faqat qonun bilan shaxsiy huquq va erkinliklarni muhofaza qilish, axloqiy qadriyatlar tarkibini, madaniy va ilmiy salohiyat va milliy xavfsizlik sabablariga ko‘ra cheklanishi mumkin. Ekologiya, meteorologiya, demografiya, sanitariya va epidemiologiya favqulodda holatlar va odamlar, odam aholi punktlari, sanoat korxonalar va kommunikatsiyalar xavfsizligiga tegishli boshqa axborot maxfiy bo‘lishi mumkin emas. Fuqarolarning murojaatlari to‘g‘risidagi qonunda fuqarolarning ma‘muriy murojaatlar huquki va ushbu jarayon uchun mavjud tartib-qoidalar ta‘minlanadi (3-bob).

Shuningdek, so‘nggi yillarda qabul qilingan O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining mazkur sohaga taalluqli farmon va qarorlari hamda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorlari ekologiya va atrof muhitni muhofaza qilish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va aholi salomatligini saqlashdagi islohotlarni samaradorligini yanada oshirishga xizmat qilmoqda.

Jumladan, O‘zbekiston Respublikasining 2002 yil 13 dekabrda­gi «Er osti boyliklari to‘g‘risida»gi, 2004 yil 3 dekabrda­gi “Muhofaza etiladigan tabiiy hududlar to‘g‘risida”gi, 2013 yil 27 dekabrda­gi “Ekologik nazorat to‘g‘risida”gi, 8.07.2020 yilda­gi “Ov qilish va ovchilik xo‘jaligi to‘g‘risida”gi Qonunlari, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Maishiy va qurilish chiqindilari bilan bog‘liq ishlarni boshqarish tizimini yanada takomillashtirish chora - tadbirlari to‘g‘risida” gi, “Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish sohasida davlat boshqaruvi tizimini takomillashtirish to‘g‘risida”gi Farmoni, “2019-2028 yillar davrida O‘zbekiston Respublikasida qattiq maishiy chiqindilar bilan bog‘liq ishlarni amalga oshirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi, “Muhofaza etiladigan tabiiy hududlar sohasida davlat boshqaruvi tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi, “O‘zbekiston Respublikasida cho‘llanish va qurg‘oqchilikka qarshi kurashish bo‘yicha ishlar samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi, “O‘zbekiston Respublikasida ichimlik suvi ta‘minoti va kanalizasiya tizimlarini rivojlantirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi, “Suv resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi, “O‘zbekiston Respublikasi Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish davlat qo‘mitasi faoliyatini tashkil etishni ta‘minlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi, “Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish sohasida davlat boshqaruvi tizimini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarorlari qabul qilindi

Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Aydar-Arnasoy ko‘llar tizimining biologik resurslaridan foydalanish samaradorligini yanada oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi, “Orol dengizi tubidagi suvi qurigan hududlarda “yashil qoplamalar” - himoya o‘rmonzorlari barpo etishni jadallashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi, “Davlat o‘rmon fondiga kirmaydigan yerlarda daraxtlar va butalardan foydalanishni tartibga solish va ulardan foydalanish sohasida ruxsat berish tartibini yanada takomillashtirish to‘g‘risida”gi, “Tabiatni muhofaza qilishni ta‘minlashning iqtisodiy mexanizmlarini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari

to'g'risida"gi, "G'ildirakli yangi transport vositalarini ekologik sertifikatlash tizimini takomillashtirish to'g'risida" gi, "Davlat o'rmon fondiga kirmaydigan daraxtlar va butalarning qimmatbaho navlarini saqlashga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" gi, "Hisor davlat qo'riqxonasining qo'riqlanma zonasini belgilash chora-tadbirlari to'g'risida" gi, "Ekologik xavfsizlik to'g'risidagi umumiy texnik reglamentni tasdiqlash haqida" gi, yildagi "Sement ishlab chiqarish tashkilotlari faoliyati ustidan ekologik nazoratni kuchaytirish to'g'risida" "Atrof muhitga ta'sirni baholash mexanizmini yanada takomillashtirish to'g'risida"gi, "O'zbekiston Respublikasi Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish davlat qo'mitasi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida" gi qarorlari shular jumlasidandir.

2016 yil 23 avgustdagi 273-son qaroriga asosida "2016 - 2020 yillarda O'zbekiston Respublikasida atrof tabiiy muhit monitoringi" dasturi hamda Vazirlar Mahkamasining quyidagi qaror loyihalari ishlab chiqildi va qabul qilindi:

Yuqoridagilar bilan birgalikda, 2019 yilda O'zbekistonda 2030 yilgacha bo'lgan davrda Atrof-muhitni muhofaza qilish hamda Ekologik ta'limni rivojlantirish kontseptsiyalari qabul qilindi.

O'sha yili 2019–2028 yillar davrida qattiq maishiy chiqindilar bilan bog'liq ishlarni amalga oshirish va 2019–2030 yillar davrida O'zbekiston Respublikasining «yashil» iqtisodiyotga o'tish strategiyalari ham tasdiqlandi.

O'zbekiston Respublikasining atrof-muhitni muhofaza qilish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish to'g'risidagi qonunchiligini tahlil qilish atrof-muhitni muhofaza qilishning quyidagi asosiy tashkiliy-huquqiy mexanizmlarini ajratib olishga imkon beradi: atrof-muhitni muhofaza qilish va tabiatni boshqarish sohasida rejalashtirish; atrof-muhitni muhofaza qilish sohasida tartibga solish va standartlashtirish; atrof-muhitni litsenziyalash; atrof-muhit monitoringi; atrof-muhit va tabiiy resurslardan foydalanish sohasidagi buxgalteriya hisobi; atrof-muhitga ta'sirni baholash (EIA); atrof-muhitni baholash; atrof-muhitni sertifikatlash; atrof-muhitni muhofaza qilish va tabiatni boshqarish sohasidagi nazorat; ekologik audit.

O'rganish natijalaridan kelib chiqib, shuni ta'kidlash kerakki, yuqorida aytib o'tilgan mexanizmlarning ba'zilar, allaqachon ta'kidlab o'tilganidek, profilaktika funksiyasini bajaradi va atrof-muhit uchun xavfli hodisalar paydo bo'lishining oldini olishga, shuningdek atrof-muhit va inson salomatligi uchun ekologik xavfli bo'lgan joylarni, ob'ektlarni va faoliyatni aniqlashga qaratilgan. (masalan, atrof-muhit monitoringi, EIA, ekologik ekspertiza).

Boshqalari tartibga soluvchi, atrof-muhitga ta'sir qilish chegaralarini belgilaydigan, shuningdek tabiiy resurslardan foydalanishning maxsus shartlari (atrof-muhitni muhofaza qilish sohasidagi tartibga solish, atrof-muhitga ta'sir bilan bog'liq faoliyatni litsenziyalash va boshqalar) hisoblanadi. Bundan tashqari, tashkiliy-huquqiy mexanizmlarning bir qismi ekologik ahamiyatga ega qarorlarni qabul qilish bosqichida, ba'zilar esa ikkinchisini amalga oshirish bosqichida qo'llaniladi.

Qonunchilik faoliyati tahlili natijalari shuni ko'rsatdiki, O'zbekiston Respublikasining ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish to'g'risidagi qonunchiligiga quyidagi yuridik tadbirlar kiradi:

- tabiiy resurslardan foydalanish, saqlash va qayta ishlash bo'yicha munosabatni qonuniy rostdash;
- kadrlarni o'qitish va tarbiyalashni tashkil qilish, tabiatni asrash va himoyalashga qaratilgan tadbir
- harakatlarni moliyalash hamda moddiy texnikaviy taominlash;
- tabiatni himoyalash talablarini bajarilishini jamoat va davlat nazoratlari;
- qonunbuzarlarning yuridik javobgarligi shular jumlasiga kiradi.

Yuqoridagi yutuqlarimiz bilan birgalikda qonunchilikni tartibga solish doirasida amalga oshiriladigan ishlarimiz ham borki, ular quyidagilardir:

- ekologik munosabatlarni huquqiy tartibga solishda tizimli nuqsonlarni aniqlash va ularni bartaraf etish yo'llari ekologik huquqiy mexanizmni takomillashtirish;
- ekologik huquqiy sohaning samarali huquqiy modellarini ishlab chiqish;

•davlat-xususiy sheriklik asosida atrof-muhitni muhofaza qilishning huquqiy mexanizmlarini takomillashtirish.

Guvohi bo'lganimizdek, atrof – muhitni himoya qilish va tabiiy resurslardan foydalanish hamda muhofaza qilish sohasi amaldagi ekologik qonunchilik bilan tartibga solingan. Bularning barchasi o'z navbatida atrof – muhitni himoya qilish va tabiiy resurslardan foydalanish hamda muhofaza qilish sohasini huquqiy tartibga solish masalalarining naqadar dolzarb ekanligidan, uning atrof – muhitni himoya qilish va tabiiy resurslardan foydalanish hamda muhofaza qilish sohasidagi printsiplarni ta'minlash, ekologik qonunchilikka rioya etilishini kafolatlashdagi ahamiyati beqiyos ekanligidan dalolat beradi.

3 – BOB. EKOLOGIK MUAMMOLAR VA ULARNI HAL QILISHDA EKOLOGIK MENEJMENTNING ENG MUHIM STRATEGIK YO‘NALISHLARI

3.1. Global va regional miqyosdagi ekologik muammolar

Ayni damlarda jahonda e'tibor talab etilayotgan muammolardan biri bu- ekologik tahdidlar o'zining globalligi bilan alohida ajralib turibdi. Tabiiy voqeliklarni anglagan xolda, ularning kelib chiqish sabablarini aniqlab, salbiy holatlarni tuzatishga ijobiy tarzda yondashib, tabiat qonunlarini hisobga olib, ekologik muammolarni fan-texnika yutuqlari asosida xal qilish muhim omillardan hisoblanadi. Hech kimga sir emaski jahonda asosiy tahdid solayotgan xavflardan biri sifatida ekologik muammolarni bartaraf etish masalalaridir.

Bugungi kunda sanoatda yuzaga kelgan tarkibiy o'zgarishlar atrof-muhitdagi ifloslanishning tarkibiy xususiyatlarini tarmoq va xududiy jihatdan kengayishi va bu jarayonni kuchaytirib yuborishiga olib keldi. Buning ta'siri esa, tabiiy va energiya resurslarini ko'p talab qiluvchi va "kir" tarmoqlar ulushining ortib ketishiga sabab bo'lib, u iqtisodiyotni yanada "og'ir" ahvolga solib qo'yadi. Ayrim davlatlar tabiatning ifloslanishidan bir yilda milliardlab dollar miqdorida, yoki milliy daromadning beshdan bir qismiga yaqin miqdordagi iqtisodiy zarar yetmoqda. Shuning uchun, mamlakatda ekologik vaziyatni hisobga olmasdan iqtisodiyotni barqarorlashtirishga qaratilgan har qanday chora – tadbirlar uni istiqbolda qiyin vaziyatga solib qo'yishi mumkin bo'ladi.

Bu esa iqtisodiyotning barqarorligi va raqobatbardoshligi uning ekologik xususiyatlari bilan ham bevosita bog'liqligini keltirib chiqaradi.

Bugun sayyoramiz ekologiyasi keskin inqiroz holatiga kelib qolgan bo'lib, uning sababi, ilm-fan va texnikaning jadal taraqqiyoti, bir tomondan, insoniyat jamiyatining barcha ehtiyojlarini qondirishga imkon yaratayotgan bo'lsa, boshqa tomondan, uning mavjudligi va yashashi uchun sharoitlarni yomonlashtirmoqda.

Sivilizatsiyaning atrof-muhitga doimiy o'sib borayotgan ta'siri o'rmonlarni yo'q qilishga, tuproqlarga juda katta zarar yetkazishga, katta daryolarning suv miqdori va yer usti suvlarining ichki suv havzalariga tushishi kamayishiga, havoning keskin ifloslanishi kuchayishiga olib kelmoqda, global ekologik falokatni tez sur'atlarda yaqinlashtirmoqda.

Shunday qilib, agar nam tropik o'rmonlar ostida eroziya tufayli har yili gektariga 1 kg tuproq yo'qolsa, o'rmonlar kesilgandan so'ng bu ko'rsatkich 34 baravar ko'payadi. Cho'llanish o'rmonlarning kesilishi va juda samarasiz qishloq xo'jaligi amaliyotlari bilan bog'liq. Afrikada cho'lning boshlanishi yiliga taxminan 100 ming gektarni tashkil etadi, Hindiston va Pokiston chegarasida yarim cho'l yiliga 1 km tezlikda ilgariylayapti. Cho'llanishning aniqlangan 45 sababidan 87% resurslardan ayovsiz foydalanish natijasida hosil bo'lgan.

BMT xabarlariga ko'ra, xar kuni dunyo miqyosida 6 million tonna chiqindi chiqar ekan. Yer yuzi bo'yicha dexqonchilik qilinayotgan yerlarning 2 mlrd. gektari yaroqsiz xolga kelgan bo'lib, buning natijasida 1 mlrd. axolining moddiy axvoli yomonlashgan. Atrof muhitni ifloslanishi oqibatida, qizil kitobga kiritilgan o'simlik va xayvonot turlarining butunlay yo'q bo'lib ketish xollari yildan – yilga ortib bormoqda.

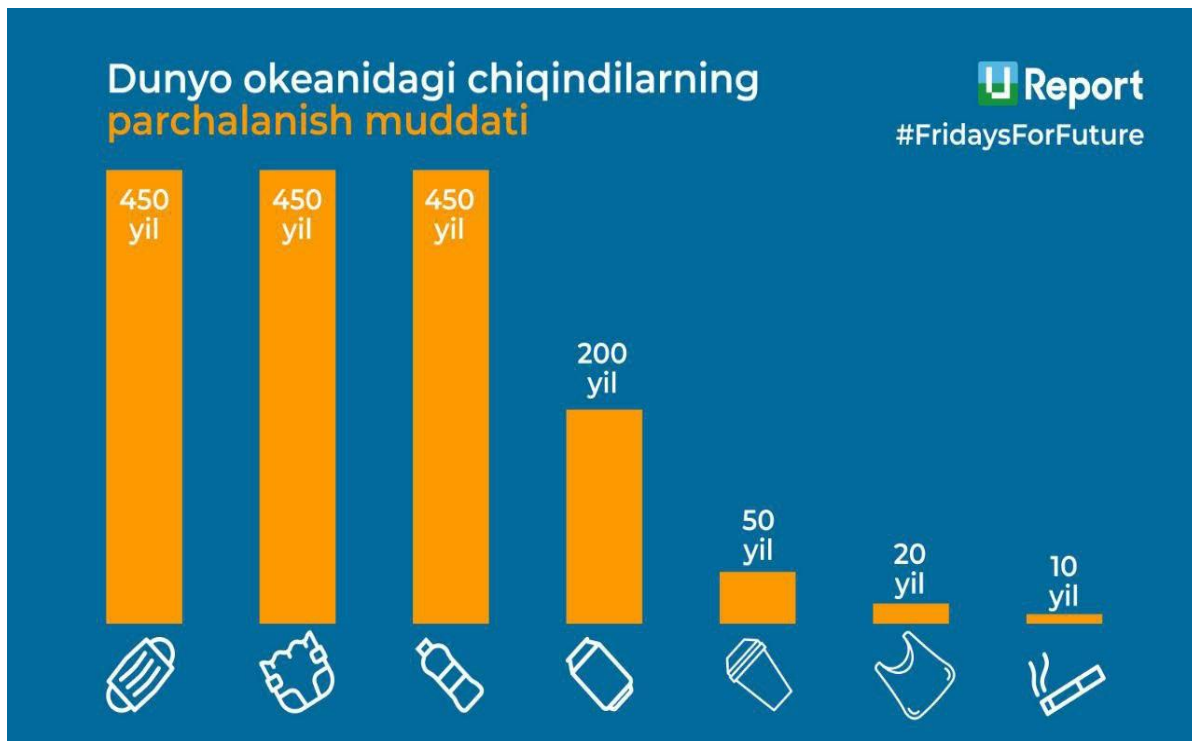
Butunjahon yovvoyi tabiat (WWF), Global Footprint Network jamg'armalari va Londonning zoologik jamiyati mutaxassislari hamkorlikda o'tkazgan tadqiqot natijalariga ko'ra, 1970 yildan buyon Yerdagi yovvoyi hayvon va qushlarning soni 3,43 ming turga, tirik sayyoraning indeksi esa 52% ga kamaygan, ya'ni havoda va quruqlikda yashaydigan jonivorlar turi 76% ga, yer ustida yashaydiganlar va suvda istiqomat qiladiganlar soni 39% ga qisqargan.

Dunyo miqyosida qishloq xo'jaligi ekin maydonlari qisqarishi, atmosfera va suv xavzalarining ifloslanishi oqibatida esa, ekologik toza oziq – ovqat maxsulotlarini iste'mol qilish darajasi pasayib bormoqda.

Har yili inson faoliyati oqibatida 11 mln. gektar tropik o'rmonlar kesilib, nobud bo'ladi. Bu o'rmonlarni tiklash borasidagi ishlardan 10 barobar ko'pdir. Har kuni

atmosfera 60 million tonnaga yaqin karbonat angidrid chiqarilib, bu havoning isishiga, o'z navbatida esa dunyo okeanidagi suv sathining ko'tarilishiga olib kelmoqda.

Shuningdek, BMT ma'lumotlariga ko'ra, har yili 300 million tonna (!) plastik chiqindilar dunyo okeanlariga borib tushadi. Tasavvur qilyapsizmi, biz okeanlarga qanday katta ziyon yetkazyapmiz? Insoniyat buning oqibatini hali tushunib yetganicha yo'q.

Dunyo okeanining holati:

2020 yilda dunyo okeanining ifloslanish havzasi umumiy og'irligi 5,5 ming tonna bo'lgan, 1,6 milliard bir martalik tibbiy niqoblar bilan to'lgan.

Pandemiya sababli dunyo bo'ylab majburiy niqob taqish joriy qilinganidan so'ng, ularning ishlab chiqarilishi keskin oshdi.

Gonkongda joylashgan OceansAsia dengizni muhofaza qilish tashkilotining hisobotiga ko'ra, 2020 yilda butun dunyoda 52 milliard bir martalik niqob ishlab chiqarilgan.

Niqoblar nozikligiga qaramay suvda uzoq vaqt parchalanadi va mutaxassislarning fikricha, bunga 450 yil kerak bo‘ladi.

Ushbu plastik va niqob chiqindilari ummon baliqlarining oshqozoniga tushadi. Natijada baliqlar kasallanadi. Bu baliqlarni esa siz-u biz ham tanavvul qilishimiz mumkim. Oxir-oqibat o‘sha plastik bizning oshqozonimizgacha yetib keladi.

Yana savol tug‘iladi, ummon bizdan olisda-ku deb. Ammo biz chiqindilarni o‘zimizning daryo va ko‘llarga, soylarga ham tashlayapmiz. Yiliga suv havzalarimiz turli xil chiqindilar, jumladan plastik paket, idishlar bilan ham ifloslanib borayapti. Buning uchun har bir inson kurashishi, yaqinlariga o‘rnak bo‘lishi lozim. Kichkinagina ariqqa plastik tashlasak, borib-borib quvuriga tiqilishini necha bor guvohi bo‘lganmiz? Endi o‘ylab ko‘ring, bir yilda 300 million tonna plastikni okeanlar qanday "hazm" qiladi. Bu raqamlar esa yildan-yilga oshaveradi.

Siz vafot etasiz, lekin siz tashlagan Pepsi yoki Coca- Colaning plastik idishi esa deyarli abadiiy yashaydi. Mazkur chiqindilardan sizning nevara, evara, chevara, hattoki sizning nomingizni eslay olmaydigan avlodingiz “bahra” olishadi...

Shunchaki, plastik idishlarni duch kelgan joyga uloqtirmasdan, chiqindi qutilar yoki maxsus ajratilgan hududlarga, agarda ular bo‘lmasa, sumkangizga solib, uyga olib keling va axlat chelagingizga tashlang. SHundagina ular qayta ishlab chiqarishga topshirilishi mumkin.

Siz bu bilan nafaqat tabiat balki o‘zingiz, qolaversa, kelajak avlodga katta yaxshilik qilgan bo‘lasiz.

Karbonat angidridning havo tarkibida oshishi, chiqindi gazlarning me‘yoridan ortiq havoga chiqarib tashlanishi oqibatida issiqxona effekti hosil bo‘lib, bugungi kunda jahon hamjamiyatini tashvishga solayotgan jiddiy ekologik muammo –global iqlim o‘zgarishi yuzaga keldi.

Global iqlim o‘zgarishi — keng tarqalayotgan, jadal va tezlashib borayotgan jarayondir. G‘arbda yashovchilar uchun ham sayyoraning isish xavfi endi faqat chekka hududlarga ta’sir qiladigan muammo emas. Global isish natijasida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan tahdidlarni

Dunyoning deyarli barcha qismida istiqomat qilayotgan insonlar iqlim o‘zgarishi natijasida yuzaga kelayotgan hodisalarni o‘z tanalarida his qilishmoqda.

Hukumatlararo ekspertlar guruhi Yer ilgari hisob-kitob qilinganidan ko‘ra tezroq isib borayotganini ma’lum qilishmoqda. Dunyo bo‘yicha o‘rtacha harorat 1,1 darajaga ko‘tarilgan. Bu esa 2040 yilga borib o‘rtacha harorat 1,5 darajaga oshishini bildiradi.

Issiq to‘lqinlar, kuchli shamollar, qurg‘oqchilik, suv toshqinlari va yong‘inlar yanada ko‘proq sodir bo‘la boshladi, muzliklar erishi yanada kuchaydi. Ayniqsa, joriy yilda bu jarayon judayam tezlashganini kuzatishimiz mumkin.

O‘rmon yong‘inlari

Frantsiya janubi, Ispaniya va Italiyaning Sardiniya orolida keng miqyosdagi o'rmon yong'inlari natijasida minglab gektar maydonlardagi o'rmon va qishloq xo'jalik yerlariga ziyon yetdi.

13 iyul kuni Kaliforniya shimolida boshlangan va Diksi nomini olgan keng ko'lamli yong'inlar natijasida 200 ming gektardan ziyod maydonlar zararlandi.

Shimoliy Makedoniya hukumati yirik o'rmon yong'inlari sababli bir oyga inqirozli vaziyat rejimini joriy etdi.

Anomal issiq tufayli Turkiya g'arbi va janubida ham dahshatli yong'inlar yuz berishi natijasida sayyohlik tadbirlari, ekskursiyalar butunlay to'xtatildi. Qishloq xo'jalik maydonlari, fermalar yong'in ichida qolib, chorva mollari nobud bo'ldi.

Gretsiyada ham bir necha kundan buyon kuchli o'rmon yong'inlari davom etmoqda. Ofat bir haftadan ortiq vaqt mobaynida havo harorati 40 darajadan yuqori bo'lishi oqibatida sodir bo'lgan. Ayrim hududlarda havo harorati 47 darajagacha ko'tarilgan.

Rossiya sharqidagi Yoqutiston Respublikasida o'rmon yong'inlari, rasmiy ma'lumotlarga ko'ra, 6 mln gektar hududni qamrab olgan — bu Bel'giya hududidan ikki barobar katta.

Jazoiridagi kuchli yong'inlar oqibatida halok bo'lganlar uchun mamlakatda 3 kunlik motam e'lon qilindi.

Suv toshqinlari

Tabiiy ofatlarning yana bir dahshatlisi suv toshqinlaridir. Afg'oniston sharqida joylashgan Nuriston viloyatida yuz bergan toshqinlarda kamida 150 kishi halok bo'ldi.

Xitoyning Jengjou shahrida kuchli yong'in yong'ishi natijasida suv toshqinlari sodir bo'ldi va bir qancha insonlarning hayotiga nuqta qo'yildi.

Hindistonning Goa va Maharashtra shtatlarida ro'y bergan keng ko'lamli suv toshqinlaridan keyin minglab binolar vayron bo'ldi.

Belgiyada 14–16 iyul kunlari yuz bergan toshqinlar 10 mlrd yevrodan ko'proq zarar yetkazgan.

G'arbiy Germaniyada minglab odamlar suv toshqinlari sabab uylarini tark etdi, 100 mingdan ortiq kishi elektr ta'minotisiz qoldi.

Anomal issiq

3–7 iyun kunlari Toshkentda uch asrning maksimum harorati kuzatilgani qayd etilgandi. Poytaxtda 5, 7 va 8 iyul kunlari yana rekord darajadagi issiq harorat takrorlandi.

Frantsiyaning ijtimoiy masalalar va sog'liqni saqlash vaziri Anes Byuzen yozda kuzatilgan anomal issiqlik 1,5 ming kishining o'limiga sabab bo'lganini ma'lum qildi.

Kanadaning Britan Kolumbiyasi provintsiyasida anomal issiq havo sababli deyarli 500 kishi vafot etgan. Provintsiyada havo harorati rekord ko'rsatkich — 49,6 darajaga yetgan. Bungacha Kanadada harorat 45 darajadan oshmagan.

Yaponiyada sakkiz mingdan ortiq odam kasalxonalariga yotqizilgan. Bunga jazirama tufayli issiqlik urishi sabab sifatida ko'rsatilgan.

Bu hodisalarning har biridan iqlim o'zgarishi insoniyatga qanchalik xavf tug'dira boshlaganini ko'rishimiz mumkin.

Mutaxassislar asrlar davomida dengiz sathining ko'tarilishini bashorat qilmoqdalar, ilgari «asr toshqini» deb hisoblangan narsa 80 yil ichida har yili sodir bo'ladigan hodisaga aylanishi mumkin.

«Cloud to Street» kompaniyasi mutaxassislari tomonidan olib borilgan tadqiqotlarga ko'ra, XXI asr boshidan buyon suv toshqinidan jabr ko'rgan odamlar soni 24 foizga ortgan. Bu ko'rsatkich olimlarning prognozidan 10 barobar ko'p.

Olimlarning hisob-kitobicha, 2000 yildan 2018 yilgacha toshqinlar sayyoramizning 2,23 mln kvadrat kilometrlik hududiga zarar keltirgan, toshqinlardan 290 millionga yaqin kishi jabr ko'rgan.

Suv toshqinlarining qariyb 90 foizi Janubiy va Janubi-SHarqiy Osiyo mamlakatlariga, ayniqsa Hind, Ganga-Braxmaputra va Mekong daryolari mintaqasiga to'g'ri kelmoqda.

Bundan tashqari, sun'iy yo'ldosh ma'lumotlari Lotin Amerikasining janubiy qismi, Yaqin Sharq va Afrika mamlakatlarida ham suv toshqinlari ko'payganini ko'rsatadi.

Iqlim va demografik o'zgarishlar tufayli 2030 yilga borib suv toshqinlari yana 25ta mamlakatda yuz bera boshlashi prognoz qilinmoqda.

Greenpeace Australia Pacific tadqiqotlar bo'limi boshlig'i Nikola Kazulening ta'kidlashicha, global isish oqibatida Tinch okeanidagi ayrim orol davlatlar yo'q bo'lib ketishi mumkin. «Dunyo okeani sathining ko'tarilishi Kiribati, Vanuatu va Sulaymon orollarini yashash uchun yaroqsiz holga keltiradi», deydi mutaxassis.

Ma'lumot berilishicha, 1900 yildan buyon dunyo okeani sathi 20 santimetrga ko'tarilgan.

Iqlim o'zgarishining asosiy sababi nimada?

Mutaxassislar iqlim o'zgarishining asosiy omili issiqxona effekti ekanligini ta'kidlashadi. Quyoshdan kelgan issiqlikning Yer sathida jamlanib, dimlanib qolishi issiqxona effekti deyiladi. Ya'ni quyoshdan kelgan nurni Yer ham o'z navbatida atmosfera orqali koinotga qaytaradi. Ushbu nurlarning bir qismi koinotga chiqib ketish o'rniga odamlardan chiqarilgan turli gazlarga yutiladi. Uning koinotga qaytib chiqib ketmasligi oqibatida Yer yuzi me'yoridan ortiq qiziydi va iqlimga ta'sir ko'rsatadigan issiqxona qatlami hosil bo'ladi.

Natijada sutka mobaynida eng yuqori va eng past harorat orasida kam farq bo'ladi. Ya'ni odamlar va tabiat tunda ham kunduzgi kabi issiq va dim havo ta'sirida qoladi. Bunday sutkalik issiqlik esa keskin isish hodisasini keltirib chiqaradi.

Issiqxona effektini hosil qiluvchi asosiy gaz bu – karbonat angidrid. U atmosferaga ham tabiiy, ham sun'iy yo'l bilan qo'shiladi. Metan, azot oksidi kabi boshqa iflos gazlar havoga inson omili tufayli chiqarilib, bular bir butun issiqxona effekti darajasini belgilaydi.

Issiqxona effektini hosil qiluvchi gaz konsentratsiyalarining ortishi, sayyorada tabiiy issiqlik balansini buzadi va antropogen issiqxona effektini keltirib chiqaradi.

Hisob-kitoblarga ko‘ra, 2100 yilga borib issiqxona effekti oqibatida global yalpi ichki mahsulot 20 foizdan ortiqqa pasayishi mumkin.

Shuningdek, hozirgi kunda asosiy muammolar sifatida antropogen omillar ta‘siri va qurg‘oqchilik natijasida uglerod gazini yutuvchi o‘rmon maydonlari keskin qisqarib ketishi, ozon qatlamining yemirilishi, yovvoyi tabiat maydonlarining qisqarib borayotganini ham keltirib o‘tish mumkin.

Iqlim o‘zgarishi O‘zbekistonda ham qator salbiy oqibatlarga olib kelyapti:

- harorat ko‘tarilishi natijasida suvning bug‘lanish koeffitsienti oshishi hududlarda suv resurslari kamayishiga, tanqisligiga ta‘sir etmoqda;

- ekologik tanglik oqibatida yil davomida umuman yog‘ingarchilik bo‘lmagan kunlar soni ko‘paymoqda;

- tuproqning namligi kamayishi hisobiga takroriy qurg‘oqchilik xavfi ortmoqda va hosildorlik ko‘rsatkichlari tushib ketmoqda;

- Orol dengiziga quyiladigan suv hajmining kamayishi daryo delʼtasining cho‘lga aylanishi va qurigan dengiz tubida yangi cho‘l maydonlari paydo bo‘lishini tezlashtiryapti;

- isish va sovish kabi anomal hodisalarning o‘zgarishi qishloq xo‘jaligi mahsulotlari va mevalarning nobud bo‘lishiga olib kelmoqda.

- atmosfera havosida katta maydonlarda changlanish ortmoqda, havoning ifloslanishi yuzaga kelmoqda.

BMT ma‘lumotlariga ko‘ra so‘nggi yillarda havoning ifloslanishiga oid bir qator ma‘lumotlarni taqdim etdi:

- ✓ ✓ Pandemiya paytida odamlar transportdan kamroq foydalana boshlashdi, bu esa havoni ifloslantiruvchi moddalar konsentratsiyasining keskin pasayishiga olib keldi. Biroq, BMT mutaxassislarning ta‘kidlashicha, havo sifati boshqa ifloslantiruvchi vositalarga ham bog‘liq.

- ✓ Har yili dunyo bo‘ylab 7 mln. kishi havoning ifloslanishi oqibatida vafot etadi. Ularning ko‘pchiligi saraton, nafas olish yo‘llari yoki yurak kasalliklariga chalingan.

Bolalarda ko‘p hollarda astma, surunkali o‘pka kasalliklari, o‘shining sekinlashishi, semirish va aqliy zaiflik paydo bo‘lishi ehtimoli ko‘proq.

✓ COVID-19 pandemiyasi davrida odamlar samolyotlarda kamroq ucha boshlashdi va jamoat transportidan kam foydalanishdi. Olimlar dunyoning ko‘plab shaharlarida havoni ifloslantiruvchi moddalar konsentratsiyasining, ayniqsa azot oksidlari darajasining keskin pasayishini aniqlashdi. Bu, asosan, shahar joylarida transport harakati kamayganligining natijasi bo‘ldi.

✓ Mutaxassislarning ta’kidlashicha, havo sifatiga transport vositalaridan tashqari ko‘plab boshqa ifloslantiruvchi moddalar ham ta’sir qiladi. Masalan, turar-joy binolari va boshqa binolarni isitish paytida yoki dalalarni urug‘lantirish paytida havoga ko‘tariladigan mayda zarrachalar orqali ifloslanish darajasi pasaymadi.

✓ Havoning ifloslanishi nafaqat inson salomatligiga, balki iqtisodiyotga ham zarar yetkazadi. Atrof-muhitning ifloslanishidan ko‘riladigan iqtisodiy zarar Yevropa mintaqasining 10 ta mamlakatidagi milliy YaIMning kamida 20 foizini tashkil qiladi.

✓ BMT tomonidan o‘tkazilgan tadqiqotga ko‘ra, Yevropa Iqtisodiy Komissiyasining a’zolari bo‘lgan o‘nta mamlakatda: Irlandiya, Islandiya, Ispaniya, Estoniya, Kanada, Norvegiya, Portugaliya, AQSH, Shvetsiya va Finlyandiyada havoning ifloslanish darajasi ruxsat etilgan minimal darajadan oshmaydi.

Gidrosferadagi muammolar ko‘payishi natijasida so‘nggi 40 yil ichida dunyoning ko‘plab mamlakatlaridagi suv tizimlari jiddiy zarar ko‘rdi. Biz uchun mavjud bo‘lgan eng qimmat chuchuk suv manbalari - yer osti suvlarining kamayishi qayd etilgan. Suvni nazoratsiz tortib olish, o‘rmon suvlarini muhofaza qilish kamarlarini yo‘q qilish va ko‘tarilgan botqoqlarni quritish kichik daryolarning ommaviy o‘limiga olib keldi. Katta daryolarning suv miqdori va yer usti suvlarining ichki suv havzalariga tushishi kamaymoqda.

Bugungi kunda sayyoramizda qariyb 1,1 mlrd kishi toza ichimlik suvidan bebaxra bo‘lmoqda, ya’ni dunyo bo‘yicha xar 6 kishidan bittasi toza ichimlik suvidan bebaxradir. 2,4 mlrd kishi esa suvni tegishli ravishda tozalamasdan iste’mol qilmoqda.

So'nggi yillarda, ba'zi joylarda sanoat o'choqlarini kengaytirish, hayotimizning ko'plab sohalarini texnikalashtirish va muvaffaqiyatli motorizatsiya bilan bog'liq bo'lgan havoning kuchli ifloslanishi kuzatilmoqda. Darhaqiqat, havoga kiradigan zararli moddalar o'zaro reaksiyalar, tog'larda to'planish, havoda qolish muddatlari, maxsus meteorologik sharoitlar va boshqa omillar bilan kuchayishi natijasida havoning ifloslanishi kuchaymoqda.

Shuni ta'kidlash kerakki, ko'pgina olimlarning fikriga ko'ra, bu kabi ekologik falokatlar har qanday qazilma boylikni kamayishi sababli yuzaga keladigan inqirozdan ancha oldin sodir bo'lishi mumkin.

Barcha ilmiy taraqqiyot ekologik falokatning oldini ololmaydi, chunki sun'iy tizimlar atrof-muhitning tabiiy biokomponentini o'rini bosa olmaydi, demak ular biosferada sodir bo'layotgan jarayonlarni tartibga solmaydi.

Demak, insoniyat taraqqiyoti, urbanizatsiya jarayonining tezlashishi, globallashuvning jadallashuvi, sanoat va qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarishning ko'payishi, ilmiy-texnik taraqqiyot ta'sirida ishlab chiqarishning sifat jihatidan o'zgarishi atrof-muhitga jiddiy zarar yetkazayotgan ekologik xavf, ekologik muammolarni yuzaga keltirmoqda ekan, bu ekologik xavf, ekologik muammolar o'rni kelganda, hattoki yadro talofati va terrorizmdan ham dahshatliroq bo'lib, Yer yuzidagi barcha xalqlarni tobora bu haqda chuqurroq o'ylashga majbur etmoqda.

Shundan kelib chiqqan holda fikrimizcha, bugungi kunda hozirgi globallashuv sharoitida iqtisodiyot va jamiyatni barqaror o'sishi va rivojlanishiga, sog'lom hayot kechirishiga xavf soladigan zamonaviy, dunyo miqyosidagi dolzarb ekologik muammolar qatoriga quyidagilar kiradi:

- atmosferaning ifloslanishi;
- suvning ifloslanishi;
- iqlim isishi;
- ozon qatlamining teshilishi;
- chiqindilar;

- kislotali yomg'irlar;
- dunyo okeanining ifloslanishi;
- demografik o'sishlar;
- energetik muammolar;
- issiqhona effekti;
- ko'p minglab hayvonlar va o'simlik turlarining yo'q bo'lib ketishi;
- dunyo okeanining tabiiy jarayonlarni tartibga solish qobiliyati tobora kamayib borishi;
- o'rmon bilan qoplangan maydonning keng ko'lamda kamayishi;
- toza havoning yetishmasligi;
- halokatli kosmik nurlarning paydo bo'lishi;
- minerallar zaxirasining qisqarishi.

Butun dunyoga xavf solayotgan ekologik xavf, ekologik muammolar masalasiga davlatimiz rahbari Sh.M.Mirziyoev tomonidan “Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak” asarida³⁶ hamda 2020 yil 24 yanvar kungi O‘zbekiston Prezidenti Sh. Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnoma³⁷ sida davlat rahbari o‘z nutqida mamlakatda atrof-muhitni muhofaza qilish va ekologik vaziyatni yaxshilash masalalariga alohida e’tibor qaratgan bo‘lsa, O‘zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti I.A.Karimov o‘zining “O‘zbekiston XXI asr bo‘sag‘asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari”³⁸ kitobida ekologik xavf, ekologik muammolar to‘g‘risida alohida to‘xtalib o‘tilgan.

---

³⁶ Mirziyoev SH.M. Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik-har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak. - T.: O‘zbekiston, 2017, 19-b

³⁷ O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti SHavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi 24.01.2020.<https://president.uz>

³⁸ Karimov I.A. O‘zbekiston XXI asr bo‘sag‘asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. -T.: Moliya.2002. 11-14-bb.

O‘zbekiston milliy entsiklopediyasida ekologik omillar mohiyati atrof muhitning organizmlar faoliyatiga o‘ziga xos ta’sir etuvchi ma’lum sharoitlari va elementlari majmui³⁹ deb tarif berilgan. Inson farovonligini ekologik inqiroz hisobiga oshirish yaqin kelajakda o‘zining salbiy oqibatlarini ko‘rsatishi aniq⁴⁰. Jahonda xavf solayotgan tahdidlardan ekologik muammolarni bartaraf etish bo‘yicha, butun jahon xamjimiylati birgalikda bir yoqadan bosh chiqargan holda⁴¹ hal etilishi lozimligini alohida ta’kidlash zarur.

Keyingi yillarda mamlakatimiz va xalqaro miqyoslarda ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish sohasida amalga oshirilayotgan samarali tadbirlar tufayli tabiatga yetkazilayotgan ta’sir darajasini kamayishiga erishiladi. Rivojlangan mamlakatlar amaliyotidan kelib chiqqan xolda atrof-muhitning ifloslanishi, ekologiyani yomonlashuvini oldini olish orqali, ya’ni kelajak avlod uchun tabiatni saqlash, inson va tabiat uyg‘unlashuvini ta’minlash imkonini beradi.

Har bir mamlakatga iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik rejalar asosida barqaror rivojlanishning milliy strategiyasini ishlab chiqish tavsiya etildi. 2000 yili Ming yillik sammitida jahonning yetakchi davlatlari BMTning ming yillik deklaratsiyasini qabul qilib, unda Ming yillik rivojlanish maqsadlari belgilab berilgandi.

Maqsadlarning biri ekologik barqarorlikni ta’minlash bo‘lib unda: - 2010 yili biologik xilma-xillikning yo‘qolishini kamaytirish; - 2015 yili toza ichimlik suv iste’molidan mahrum bo‘lgan aholisonini ikki barobarga kamaytirish; - 2020 yili 100 million nafar qashshoqlikda kun kechiruvchi aholi hayotining farovonligini oshirish ko‘zda tutilgan edi. 2002 yili Yoxannesburgda (VSUR 2002) Barqaror rivojlanish bo‘yicha o‘tkazilgan Butunjahon sammitida “Siyosiy deklaratsiya” va “Barqaror

---

³⁹ O‘zbekiston milliy entsiklopediyasi. -T.: Davlat ilmiy. 2005. 164b.

⁴⁰ UNEP, 2011, Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication, (предварительный вариант), <http://www.unep.org/greeneconomy>

⁴¹ Плеханов С.И. Солнце – это жизнь, а не батарейка. Химия и жизнь, №8 стр. 2012, с.2-5 б. O‘zbekiston Respublikasining “Ekologik nazorat to‘g‘risida”gi qonuni 2013 y. 27 dekabr

rivojlanish bo'yicha oliy darajada Butun jahon uchrashuvlar qarorlarini bajarilish rejasi" qabul qilindi.

Umuman olganda dunyo miqyosidagi ekologik muammolarni hal etishda xalqaro hamkorlik munosabatlarni o'rnatishda qo'yidagilarga e'tibor qaratish zarur deb o'ylaymiz:

- tabiatdan foydalanish va uni muhofaza qilishda xalqaro hamkorlik tizimining shakllantirish, tabiiy, ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy shart-sharoitlar yaratish;

- ekologik muammolarni hal etishdagi hamkorlikning tajriba, milliy asosiy yo'nalishlari, atrof-muhitni muhofaza qilishda xalqaro tashkilotlarning ahamiyatini oshirib borish;

- atrof-muhitni muhofaza qilish sohasida xalqaro hamkorlikning bitim va dasturlarini ishlab chiqish;

- O'zbekistonning tabiat muhofazasi sohasida davlatlararo hamkorlik ekologik vaziyatni mahalliy, milliy, regional va global darajada yaxshilash masalalariga alohida e'tibor qaratish.

Mazkur muammolarni hal etish va barqaror rivojlanishga o'tish uchun biosferaning ekologik salohiyatidan o'ylab, reja asosida, unga zarar yetkazmagan holda foydalanish lozim.

Bizning mamlakatimiz ham bu kabi muammolardan holi emas, albatta. Mamlakatimizda ekologik muammolar mavjud va ular rivojlanishda davom etmoqda.

Biz ularni to'rtta guruxga ajratib olishimiz mumkin.

Mamlakatimizdagi asosiy ekologik muammolar va ular tasnifi⁴²

1	Global ekologik tahdidlar	iqlim o'zgarishi, toza suvlarning kamayishi va ifloslanishi, biologik xilma-xillikning kamayishi, Orol dengizi va Orol bo'yi mintaqasi muammolari
2	Mintaqaviy	atrof-muhitning transchegaraviy ifloslanishi, suv resurslaridan foydalanishning transchegaraviy va mintaqaviy muammolari, chiqindilar paydo bo'lishi, landshaft cho'llanishi va tabiiy va texnogen ofatlar
3	Milliy	suv resurslarining yetishmasligi va ifloslanishi, yuqori sifatli ichimlik suvining yetishmasligi, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, melioratsiya holatining buzilishi va yomonlashishi, havoning ifloslanishi, o'simlik va hayvonot dunyosi genofondiga omillarning salbiy ta'siri, atrof-muhitning sog'liqni saqlash, sanoat va maishiy chiqindilarga ta'siri, zamonaviy resurslarni tejaydigan texnologiyalardan keng foydalanmaslik, toshqin hodisalari va ko'chkilar xavfining oshishi
4	Mahalliy	Toshkent shahri, Toshkent, Navoiy, Surxondaryo viloyatlari va Farg'ona vodiysining ayrim hududlarini sanoat chiqindilari bilan ifloslanishi; Qoraqalpog'iston Respublikasi, Xorazm va Buxoro viloyatlari ekotizimlarining buzilishi

---

⁴² Mualliflar ishlanmasi

Respublikada yuqoridagi dolzarb ekologik muammolarni yuzaga kelishiga ekologlar tomonidan quyidagilar sabab qilib ko'rsatilmoqda:

1. Suvlarni boshqarish tizimining samarali ishlamasligi.

2. Er, suv va biologik resurslarni qisqarishi.

3. Qayta tiklanuvchi energiya manbalardan foydalanish darajasi pastligi.

4. Tabiiy muhitni va uni ifloslanish manbalarini aniqlash, analitik va tahliliy monitoring, nazorat qilish uchun texnik va metodik imkoniyatlar, maxsus asbob-uskunalarni taqchilligi.

5. Tog'-kon chiqindilari, avvalgi uran konlari, ayniqsa ularga chegara hududlardagi holatining nazorat qilinmasligi va mablag'larning yetarli emasligi.

6. Sanoat va maishiy chiqindilarni qayta ishlovchi va o'zlashtiruvchi tizimni takomillashtirilmaganligi.

7. Er, suv, biologik xilma-xillikka va atmosfera muhitiga hududda joylashgan qo'shni davlatlarning ta'siri.

8. Tabiiy atrof muhitni ifloslanish va tabiiy resurslardan foydalanish bo'yicha yetarli ma'lumotlar bazasi mavjud emasligi.

Endi O'zbekistonning yuqoridagi jadvalda keltirib o'tilgan asosiy ekologik muammolariga to'xtalsak.

Orol dengizi muammosi.

O'zbekistonda ko'plab ekologik muammolarning yuzaga kelishi ko'p darajada o'tmish totalitar tuzumdan meros bo'lib qolgan asoratlar bilan bog'liqdir.

O'zbekistonning boy va xilma-xil tabiiy muhitiga qaramay, Sovet Ittifoqidagi o'nlab yillardagi ekologik e'tiborsizlik Sovet janubidagi buzilgan iqtisodiy siyosat bilan birgalikda O'zbekistonni MDHdagi eng jiddiy ekologik inqirozlardan biriga aylantirdi. Naturvernforbundet, Factsanddetails i Countrystudies tomonidan taqdim etilgan O'zbekistonning ekologik muammolarini o'rganib chiqishiga ko'ra, mamlakatda inson iqtisodiy faoliyatining noto'g'ri o'ylanganligining natijasini ko'rish mumkin bo'ladi.

Bularning barchasi pirovardida tabiat muvozanatiga putur yetkazipti. SHu bois, davlatimiz rahbari 2017 yil 19 sentyabr kuni Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 72- hamda 75-sessiyasida jahon hamjamiyati e'tiborini yana bir bor davrimizning o'tkir muammolaridan biri - Orolbo'yi hududidagi ekologik holatga qaratib, jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti so'zlagan nutqida "Bugungi kunning eng o'tkir ekologik muammolaridan biri-Orol halokatiga yana bir bor e'tiboringizni qaratmoqchiman. Mana, mening qo'limda - Orol fojiasi aks ettirilgan xarita. O'ylaymanki, bunga ortiqcha izohga hojat yo'q. Dengizning qurishi bilan bog'liq oqibatlarini bartaraf etish xalqaro miqyosdagi sa'y-harakatlarni faol birlashtirishni taqozo etmoqda. Biz BMT tomonidan Orol fojiasidan jabr ko'rgan aholiga amaliy yordam ko'rsatish bo'yicha shu yil qabul qilingan maxsus dastur to'liq amalga oshirilishi tarafdorimiz" - deb ko'rsatilishi ham bugungi kunda iqlim o'zgarishlarining oqibatlarini yumshatishning zamonaviy va xalqaro yondashuvini ham ko'rsatib berdi.

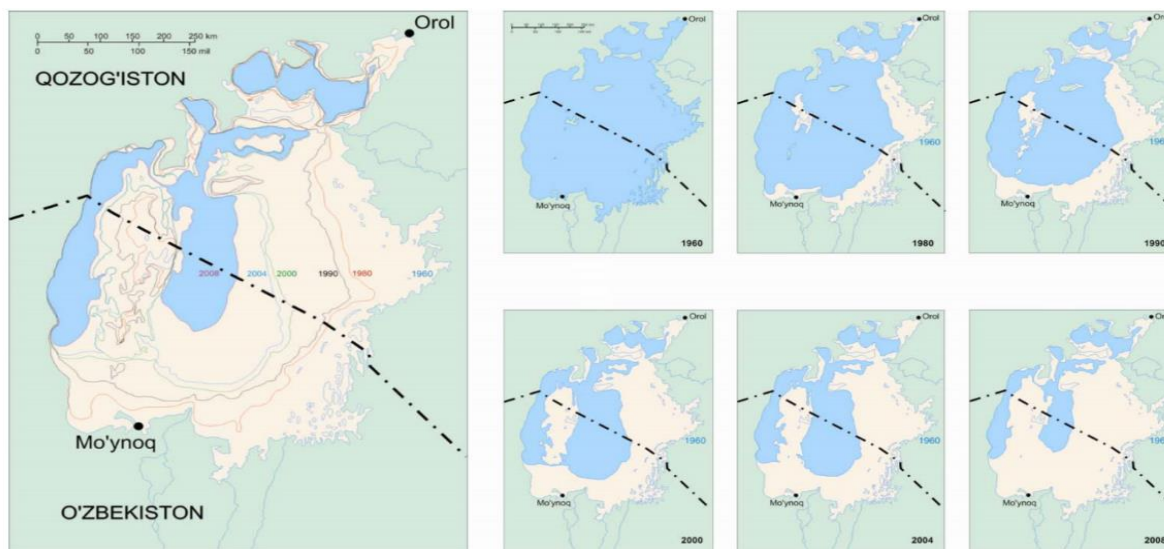
Shu bilan birga, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SHavkat Mirziyoevning tashabbusi bilan ishlab chiqilgan 2017- 2021 yillarda "O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi" reja ham alohida ahamiyatga ega bo'lib, unda global iqlim o'zgarishlari va Orol dengizi qurishining qishloq xo'jaligi rivojlanishi hamda aholining hayot faoliyatiga salbiy ta'sirini yumshatish bo'yicha tizimli chora-tadbirlar ko'rish lozimligi e'tibor berildi.

Muayyan geografik hududning o'ziga xos iqlimi, ijtimoiy-ekologik, etnografik xususiyatlari tabiat bilan inson o'rtasidagi o'zaro aloqa va munosabatlar xarakterini belgilab beradi.

O'sha davrlarda Sovetlarga xos atrof-muhitni boshqarish bo'yicha yondashuv agrokimyoviy moddalardan juda ko'p foydalanish, o'nlab yillar davomida suvni yomon boshqarish natijasida mintaqani to'ydiradigan ikkita daryoning katta miqdordagi sug'orish suvining boshqa tomonga yo'naltirilishi va suvni tozalash

inshootlarining surunkali yetishmasligi bugungi kunda mintaqa uchun o'ta global ekologik muammo Orol dengizining qurishini keltirib chiqardi.

O'zbekistondagi atrof-muhitning buzilishini Orol dengizi halokati eng yaxshi ko'rsatkich bo'lib, namoyon etmoqda. Amudaryo va Sirdaryoning paxta va boshqa maqsadlar uchun yo'naltirilganligi sababli, bir paytlar dunyodagi to'rtinchi yirik dengiz geografik hajmi o'tgan qiriq yil davomida qisqarib, 1960 yilgi suv hajmining uchdan bir qismigacha va 1960 yilning yarmidan kamrog'iga yetdi.

4-rasm. Orol dengizi 1960-2008 yillar⁴³.

Ko'lning qurishi va sho'rlanishi qurigan dengiz tubidan kuchli tuz va chang bo'ronlarini keltirib, mintaqaning qishloq xo'jaligi va ekotizimi va aholining sog'lig'iga zarar yetkazmoqda. Cho'llanish o'simlik va hayvonlarning keng miqyosda nobud bo'lishiga, ekin maydonlarining yo'qolishiga, iqlim sharoitining o'zgarishiga, ishlov beriladigan yerlarda hosilning kamayishiga hamda tarixiy va madaniy joylarning yo'q qilinishiga olib keldi. Ma'lumotlarga ko'ra, har yili ko'plab tonna qurigan Orol dengizi tuzlari 800 kilometrgacha shamol bilan tashiladi.

---

⁴³ Manbaa: BMTEIK ishi, NASA sur'atlari. AQSH Milliy s'emka va xaritalash agentligi ma'lumotlari va www.unimaps.com.

Mintaqaviy mutaxassislarning ta’kidlashicha, Orol dengizidagi tuz va chang bo‘ronlari Yer atmosferasidagi zarrachalar miqdorini 5 foizdan ko‘proq oshirgan va bu global iqlim o‘zgarishiga jiddiy ta’sir ko‘rsatgan. Biroq, Orol dengizi falokati atrof-muhitni yo‘q qilishning eng ko‘zga ko‘ringan ko‘rsatkichidir.

5-rasm. Orol dengizining solishtirma rasmi

Google Earth Orol dengizining solishtirma rasmini e’lon qildi.

1988 yil va 2006 yil, 2014larda olingan rasmlar bilan Orolning qurish jarayonini ko‘rish mumkin⁴⁴.

Ma’lumotlarga ko‘ra, 1964 yili Orolning maydoni 68,9 ming km kv. bo‘lgan, undagi suv hajmi esa 1083 km kubdan oshgandi. So‘nggi 50-55 yilda dengizdagi suv hajmi 15 baravardan ko‘proqqa qisqargan. Suv sathi 29 metrga pasaygan. Qirg‘oq chizig‘i yuzlab kilometrlarga chekingan. Dengizning qurigan tubida Orolqum cho‘liga aylangan 6 million gektarga yaqin oq tuz maydonlari paydo bo‘lgan. Ayni paytda Orolidagi bir litr suv tarkibida 150300 grammgacha tuz mavjud. Okeandagi sho‘r suvda (18-24 gr.) ham bunday emas, aslida. Orolning qurigan qismi o‘rnida hosil bo‘lgan yangi Orolqum sahrosi tobora butun Orolbo‘yi mintaqasiga yoyilmoqda. Bu yerdan har

---

⁴⁴ Manbaa. <https://t.me/ekologuz/5689>

yili atmosferaga qariyb 100 million tonna chang va zaharli tuzlar ko‘tarilib, qum bo‘ronlari va kuchli shamollar bilan mazkur hududdan ancha olis 400 kilometrdan ortiq uzoq bo‘lgan mintaqalarga ham tarqalmoqda. O‘tgan yuz yillikning 50-yillaridan boshlab bunday bo‘ronlar yiliga 90 kundan ortiqni tashkil qilar edi. Shu munosabat bilan mintaqada nafas olish organlari kasalliklari, urologik va onkologik kasalliklar sonining nisbatan oshishi

6-rasm. Qurigan Orol dengizining manzalari

Yaqin-yaqinlargacha o‘zining ulkan bioxilma-xilligi bilan mashhur bo‘lgan Orolbo‘yi mintaqasida o‘simliklar va yovvoyi hayvonlar turi keskin kamayib bormoqda, jumladan, sut emizuvchilarning 12, qushlarning 26 va o‘simliklarning 11 turi butkul yo‘q bo‘lish xavf ostida turibdi va ular «Qizil kitob» sahifalaridan joy oldi.

Ma'lumotlarga ko'ra, o'tgan asrning 60-yillarida Orol dengizi suvining har bir litrida 10-12 gramm miqdorda tuz bo'lgan. Okean suvi kabi sho'r suvga aylangan davrlarda mahalliy baliqlar qirilib ketgani sababli unga kambala singari har xil okean baliqlari olib kelingan. Suvdagi tuzlilik darajasi 50 grammdan oshgandan keyin barcha baliqlar qirilib ketgan. Hozirgi vaqtda uning tuzlilik darajasi 160 gramm atrofida. Baliqlardan biror bir turi ham saqlanib qolmadi. Orolbo'yida yashagan Osiyo gepardi, Kaspiy yo'lbarisi, Ustyurt qulonlarining so'nggi vakillari qirilib ketdi. Yo'qolib ketish xavfida bo'lgan o'simlik va hayvonlar ro'yxatini hali uzoq davom ettirish mumkin.

Orol dengizining qurishi butun Markaziy Osiyoda keskin iqlim o'zgarishiga olib keldi, suv resurslari taqchilligi, mavsumiy qurg'oqchilikning kuchayishi, qahraton qishning uzoq davom etishi, Pomir va Tyan-SHan tog'lari muzliklari erishining tezlashishi va mintaqa mamlakatlarida qishloq xo'jaligi ishlari bilan shug'ullanish sharoitlarining yomonlashishiga sabab bo'lmoqda. Orol tangligi insoniyat tarixidagi eng yirik ekologik va gumanitar fojialardan biridir. Dengiz havzasini atrofida yashaydigan qariyb 35 million kishi uning ta'sirida qoldi.

O'zbekiston, Qozog'iston va Turkmanistonning Orol fojiasining kuchli ta'siri ostida qolgan mintaqalarini aholisi har kuni suv resurslari yetishmasligi, ichimlik suvi sifatining pasayishi va tuproq tarkibining buzilishi, iqlim o'zgarishi, aholi, birinchi navbatda, aholining turli kasalliklarga chalinishi ko'payib borayotgani bilan bog'liq ijtimoiy-iqtisodiy va demografik muammolarni boshdan kechirmoqda. Ekologik vaziyatning yomonlashuvi mintaqa iqtisodiy ko'rsatkichlarining keskin pasayib ketishiga olib keldi. Ekspertlarning hisob-kitoblariga ko'ra, Orol fojiasining salbiy omillar ta'siri natijasidagi yillik iqtisodiy ziyoni yuzlab million dollarni tashkil qiladi. Yuz minglab kishilar hayoti mintaqadagi muammolarning hal qilinishiga bog'liq. SHu munosabat bilan suv resurslaridan oqilona foydalanish hayotiy katta ahamiyatga ega ekanligi ta'kidlash kerak.

Orol inqirozining atrof-muhit va bu yerda yashayotgan millionlab aholi hayotiga halokatli ta'sirini, xususan, puxta o'ylangan, aniq manzilli va tegishli moliyalashtirish

manbalari bilan ta'minlangan loyihalarni amalga oshirish orqali kamaytirish bugungi kunning eng muhim vazifasidir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2017-2021 yillarda Orolbo'yi mintaqasini rivojlantirish Davlat dasturi to'g'risida" 2017 yil 18 yanvardagi PQ-2731-sonli qarori bilan tasdiqlangan Orolbo'yi mintaqasida ekologik va ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatni, aholining turmush sharoitlarini yaxshilashga va sifatini oshirishga yo'naltirilgan loyihalar, tadbirlar va dasturlarni shakllantirish va barqaror moliyalashtirish o'ta muhim ahamiyatga egadir. SHuningdek, bu borada O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 27 martdagi 159-sonli "O'zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligi huzuridagi Orolbo'yi mintaqasini rivojlantirish jamg'armasi faoliyatini tashkil etish to'g'risida" gi Qarori ham juda katta ahamiyatlidir.

Qayd etish joizki, Markaziy Osiyo mamlakatlari halqaro hamkorlar ko'magida Orol dengizi muammosini hal etish yo'lida ko'p sa'y-harakatlar qildi. Buning natijasida dengizning Qozog'iston tarafidagi bir qismi tiklandi, O'zbekiston Orolbo'yi suv havzalari ekotizimini saqlab qoldi.

Bundan tashqari, yaqin vaqtdan beri O'zbekistonda dengizning qurib qolgan tubini faol o'rmonlashtirish boshlandi. Bugungi kunga kelib, o'sha qurib qolgan dengizning 750 ming gektarga yaqin tubiga turli daraxt va butalar ekildi. Hukumat ekologik falokat hududini innovatsiya va investitsiyalar zonasiga aylantirish haqida qaror qabul qildi.

Garchi hozircha xulosa va bashorat qilishga erta bo'lsa-da, davlatning Orol dengizi muammosini idrok qilishida o'zgarishlar ko'zga tashlanmoqda. U endi chet el ko'magini qabul qilishda tuzoq emas, davlat ushbu mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy va ekologik muammolarini hal etishga jiddiy kirishdi.

Yuqorida keltirilgan tahlil asosida Markaziy Osiyoda suv resurslari sohasida hamkorlik samaradorligini oshirish bo'yicha quyidagi takliflarni berish mumkin:

- yangi texnik yechimlar qidirish barobarida hamkorlik va sektorlar o'rtasida kompleks rejalashtirishga ko'maklashish uchun yangi siyosiy va iqtisodiy ramkalar – chorcho'plarni ishlab chiqish zarur. Kompleks rejalashtirish va sektorlararo hamkorlik chiqimlarni kamaytirish uchun ehtimol tutilgan sinergizmdan murosa holatlarini baholash, tuzilmalar va sektorlar barqarorligini ta'minlash uchun talab va markazlashtirilmagan xizmatlar sohasidagi choralar ko'rish uchun foydalanish imkonini beradi. Tojikiston va O'zbekistondagi suv sohasi islohotlarini davom ettirish va Turkmanistondagi o'zgarishlar sinchiklab nazorat etilishi zarur. Milliy islohotlarni qo'llab-quvvatlash soha vazirliklari talablariga emas, islohotlar samaradorligiga tayanishi lozim;

- hukumatlar suv ta'minoti sohasida tegishli rag'batlantirish yo'llarini joriy etishi, uni xususiy va xalqaro investitsiyalar uchun jozibador qilishi kerak. Ma'lumki, Markaziy Osiyo suv sektoridagi asosiy muammolardan biri moliyaviy barqarorlik hisoblanadi. Moliyalash hajmi kamayishi va uning yetarli emasligi deyarli barcha mamlakatlardagi hamma sektorlarni barqaror va ishonchli ta'minlash yo'lidagi to'siqlardan biri o'sha hajm yetarli emasligidir. Izchil bo'lmagan moliyalash ham ushbu sektordagi uzoq muddatli rejalashtirishga to'sqinlik qiladi. Bu esa ishlatish va texnik xizmat ko'rsatish borasidagi jiddiy sustkashliklarga olib keladi. Sug'orishning deyarli 70 foiz infratuzilmasi va suv ta'minotining 50 foiz tizimi eskirib ketgan hamda tiklash yoki almashtirishga muhtoj. Bunday miqyos oqibatida suv ta'minoti sektori uchun investitsiyalar havoday zarur;

- suv sektorida ta'lim va ilmiy tadqiqotlar sifatini oshirish maqsadida radikal islohotlar darkor. Mamlakatlar davlat ta'limi, ilmiy tadqiqotlar va davlat xizmatlari sektorini isloh qilish bo'yicha sa'y-harakatlarini tugallashi shart. Bunday radikal choralarsiz suv sektori uchun malakali mutaxassislar tayyorlash muhim muammoligicha qolaveradi. Onlayn va veb-treninglar – vebinarlar tizimini qo'llash mumkin. O'quv dasturlarini ishlab chiqish va darsliklar yozishda ko'mak ko'rsatishga hamkorlikning potentsial sohalari sifatida qarash kerak bo'ladi;

- mintaqa ulkan infratuzilmaviy, jumladan, suv ta'minoti sohasidagi muammolarga duch kelmoqda. Eski suv ta'minoti tizimlari undan foydalanish chog'idagi yo'qotishlarning asosiy sababchisidir. Suv resurslarini tiklashda yordam ko'rsatish bo'yicha so'rovlar keyingi besh yil davomida ortib boraveradi. SHunga qaramasdan, chala va rejalashtirilmagan reabilitatsiya suv taqsimotini yaxshilamaydi, aksincha, reabilitatsiya qilingan va qilinmagan hududlarda suvdan foydalanuvchilar o'rtasidagi tafovutni oshirib yuboradi. Tadbirlar infratuzilmani tiklash bo'yicha uzoq muddatli rejalar tayyorlashda milliy sheriklarga yordam ko'rsatishga yo'naltirilishi lozim. SHu ma'noda suv ta'minoti infratuzilmasini yaxshilash bo'yicha ustuvor vazifalar va aniq choralarni aniqlab olish lozim bo'ladi. Bunday rejalar 10 yillik davr uchun tayyorlansa, ayni muddao bo'lur edi;

- "Industriya 4.0", sun'iy intellekt, dronlarni qo'llash singari yangi zamonaviy g'oyalar ham suv resurslari sohasidagi voqelikka aylanib bormoqda. Ko'mak suv innovatsiyalari laboratoriyasini moliyalashtirishga yo'naltirilishi maqsadga muvofiqdir. Ushbu g'oya suv resurslari sohasida ishlayotgan yosh va iste'dodli kishilarni rag'batlantirishi mumkin.

Suvning ifloslanishi muammosi.

"Ko'pchilik foydalanishga yaroqli suvimiz tugashini bilmaydi, 2030 yilga kelib suvga bo'lgan talab va mavjud bo'lgan suv ta'minoti o'rtasida 40 % tafovut bo'ladi. Suv muammosini hal qilish uchun bizda bor-yo'g'i 15 yil bor xolos", deydi Jahon iqtisodiy forumining yosh global yetakchisi Mina Guli. Ta'kidlash joizki, 750 mutaxassisdan tarkib topgan jamoa tomonidan o'tkazilgan so'rovda toza ichimlik suvining tugab borishi butun dunyo aholisi uchun chinakamiga global xavf deb baholandi. Aslida, ichimlik suvi muammosi dunyo aholisini qiynab kelayotgan muammolarning eng oldi qatoridan o'rin olib ulgurgan.

Suv resurslari O'zbekistonning qurg'oqchil keskin kontinental iqlimli, hududlarida cho'llar xukumron mavqega ega bo'lgan sharoitda xayotiy muhim ahamiyatga ega. Mamlakatda har yili 60 kub km xajmda suv sarflanadi. O'zbekistonda

foydalaniladigan daryo suv oqimlarining asosiy qismi (85%) Qirg'iziston va Tojikiston tog'laridan boshlanadi.

Shuning uchun, suv resurslari bugungi kunda ham Markaziy Osiyodagi ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning asosiy omili bo'lib qolmoqda. Iqlim quruqligi va suv ta'minoti infratuzilmasi rivojlangani sababli mintaqa haligacha suv resurslariga qattiq bog'lanib qolgan. Suv mavjudligi iqtisodiy taraqqiyot, ijtimoiy uyushqoqlik va siyosiy barqarorlikni belgilab beradi.

Markaziy Osiyo suv resurslarining yillik hajmi taqriban 116 km³ ni tashkil etadi va shuning 90 foizi ikkita yirik daryo tizimi: Amudaryo va Sirdaryodan hosil bo'ladi. Mintaqadagi yer osti suvlari hajmi taxminan 43,49 km³dir. Suv resurslarining 80 foizidan qishloq xo'jaligida foydalaniladi, deyarli 7 – 8 foizidan esa sanoatda, qolgan qismidan esa ro'zg'orda, xizmat ko'rsatish sohasida va boshqa maqsadlarda foydalaniladi.

Mintaqada suvdan tejamay-tergamay foydalanishning ekologik oqibatlari nimalarga olib kelayotgani yaxshi ma'lum. Sovet davrida ekologiya ehtiyojlari uzoq vaqt nazar-pisand qilinmay kelgani Orol dengizi qurishiga sabab bo'ldi. Shuningdek, ishlab chiqarish chiqindilari va qishloq xo'jaligida o'g'itlar va pestitsidlardan intensiv foydalanish O'zbekistondagi daryo va ko'llarning qattiq ifloslanishiga yordam berdi. Zaharlangan ichimlik suvi ko'plab sog'liq bilan muammolarining sababi deb ishoniladi. Qishloq xo'jaligi kimyoviy moddalari, shu jumladan DDT, ekin yetishtiriladigan hududlarda tuproqni ham ifloslantirdi. G'oz yetishtirish uchun kimyoviy moddalardan keng foydalanish, samarasiz sug'orish tizimlari va drenaj tizimlarining yomonligi sho'rlangan va ifloslangan suvning tuproqqa qayta filtrlanishiga olib kelgan sharoitlarga misoldir.

Sovet Ittifoqidan keyingi siyosat yanada xavfli bo'lib qoldi, 1990-yillarning boshlarida Markaziy Osiyo respublikalarida kimyoviy o'g'itlar va hasharotlarga qarshi vositalardan o'rtacha foydalanish har bir gektariga yigirmadan yigirma besh kilogrammgacha bo'lgan, taqqoslash uchun bu butun Sovet Ittifoqi davridagi o'rtacha

ko'rsatkichdan gektariga uch kilogrammgacha ko'pni tashkil etmoqda. Natijada zaxira toza suv ta'minotida ham qo'shimcha ifloslanish yuzaga keldi. Sanoat ifloslantiruvchi moddalar O'zbekistonda suvga ham zarar yetkazdi. Amudaryoda fenol va neft mahsulotlarining konsentratsiyasi qabul qilingan sanitariya me'yorlaridan ancha yuqori bo'lgan.

Paxta defoliatlari, zararkunandalarga qarshi vositalar va o'g'itlar daryolar, soylar, ko'llar va yer osti suvlariga kirgan. Sanoatning ifloslanishi va tog'-kon sanoati chiqindilari ham suv ta'minotiga yo'l topdi. Amudaryo ichimlik suvining muhim manbai hisoblanadi, garchi u tozalanmagan kanalizatsiya, zararkunandalarga qarshi vositalar va o'g'itlar bilan ifloslangan bo'lsa.

Pestitsidlar va o'g'itlar (DDT va butfos) ichimlik suvini ifloslantirgan. Emizuvchi onalar sutida izlar topilgan. Amu va Pishloqdan suv iste'mol qilgan odamlarda gepatit, tif, sil va boshqa kasalliklarning yuqori darajasi kuzatilgan.

Suvdan oqilona foydalanmaslik, uning ifloslanishi, sifati pastligi va yetishmasligi bir qator muammolarni keltirib chiqarmoqda. Bularga quyidagilar kiradi:

a) ko'plab oqar suvlarning va yer osti suvlarining ifloslanganligi. Masalan, aniqlangan yer osti chuchuk suvlarining 40% ichishga yaroqsiz xolga kelib qolgan;

b) aholining ichimlik suvi bilan yetarli ta'minlanmaganligi. Umuman mamlakatning uchdan bir qismining aholisi davlat standartlariga to'g'ri kelmaydigan ichimlik suvini iste'mol qilmoqda;

v) sug'orishda suvdan tejamkorlik bilan foydalanmaslik. Oqib kelayotgan suvning 40% sug'orish tarmoqlarida va qariyb 20% sug'orish jarayonida yo'qotiladi. Suv tanqis sharoitda dalani ortiqcha sug'orish yerning sho'rlanishiga, yer osti suvlarining yer yuzasiga yaqinligi va boshqa sabablarga ko'ra aholi yashaydigan joylarning suv ostida qolishiga olib keladi;

g) yer yuzasidagi suvning ifloslanishi. Sug'oriladigan dehqonchilik yer yuzasidagi suvni ifloslovchi asosiy manba bo'lib, jami suvning 78%ini, sanoat 18%ini,

kommunal xo‘jalik 4%ini ifloslaydi. Kollektor-zovurda oqayotgan suvning deyarli yarmi respublika oqar suv tarmoqlariga va suv xavzalariga tushadi;

d) kommunal xo‘jaligi va sanoat oqavalari. Qishloqlardan oqib chiqadigan oqava suvlar hech qaerda tozalanmaydi va u oqar suvlarni, suv xavzalarini bakteriyalar bilan zararlaydi.

Kanalizatsiya tarmoqlarini qurish suv taminotiga nisbatan ancha orqada qolmoqda. Masalan, shahar aholisining 54%, qishloq aholisning 3%igina kanalizatsiya bilan ta‘minlangan. Sanoat korxonalarini jami suvning 20%dan kamrog‘ini ishlatsa ham ular joylarda muhitni ifloslaydigan xavfli manbalarni vujudga keltiradi. Sug‘orish ko‘lamining kattaligi, suvning minerallashtirilishi va iflos kollektor-zovur suvlari juda ko‘payib ketganligi suv sifatini yaxshilash bilan bog‘liq eng muhim ekologik muammoni hal etishni murakkablashtirmoqda. Hozirgi vaqtda 60% dan ziyod irrigatsiya tizimi qayta tiklashni talab etadi.

Umumiy suv ta‘minoti tizimlari sanitariya me‘yorlariga javob bermaydi, aholining ko‘p qismida ichimlik suv ta‘minoti tizimlari mavjud emas va ular suvni to‘g‘ridan-to‘g‘ri ifloslangan sug‘orish kanallari, kanallar yoki daryoning o‘zidan ichadi.

Bir hisobotga ko‘ra, O‘zbekistondagi deyarli barcha yirik yer osti chuchuk suv manbalari sanoat va kimyoviy chiqindilar bilan ifloslanganligi aytilgan. O‘zbekiston Atrof muhitni muhofaza qilish vazirligi xodimi hisob-kitoblariga ko‘ra, mamlakat aholisining qariyb yarmi suv juda ifloslangan hududlarda yashaydi.

Ichimlik suvining sifati jiddiy muammo bo‘lib, ayniqsa Qoraqalpog‘istonning g‘arbiy viloyatida suv to‘g‘ri taqsimlanmagan va yer usti va yer osti manbalari har xil ifloslanishga uchragan edi. CHiqindi suvlarning yetarli darajada tozalanmasligi O‘zbekistonda suv ifloslanishi muammosini yanada kuchaytiradi.

Toshkent viloyatining asosiy ifloslantiruvchi moddasi Olmaliq kon-metallurgiya kombinati hisoblanadi. Olmaliq kon-metallurgiya kombinati chiqindixonasi to‘g‘onidan 5 km masofada yer osti suvlaridagi selen, kadmiy, fosfatlarning tarkibini

ifloslantiradigan shlak tog'lari haqida gapirmasa ham bo'ladi, bu yerda ularning me'yor ruxsat etilgan maksimal kontsentratsiyadan (MPC) 8,3 baravarga oshadi. Olmaliqda Qalmoqqir koni yaqinida (600-800 mg / kg) katta qo'rg'oshin mavjud.

Ohangaron daryosi vodiysida Angren ko'mir konidan 3 km uzoqlikda og'ir metallar (Cu, Pb, Zn, Fe, Ni) bilan ifloslangan tuproqlar hosil bo'lgan. Tuproq gorizontida qo'rg'oshin va kadmiyning yuqori kontsentratsiyasi mavjud. Masalan, Oxangaron va Angren shaharlarida ular 350-500 mg / kg ni tashkil yetadi, Olmaliqda bu MPCdan o'nlab marta oshadi. Rangli metallarning Qalmoqqir koni Yangioboddan unchalik uzoq emas, maydoni 50 kv. km ni, umumiy hajmi 500 ming kubometr bo'lgan radioaktiv chiqindilar egallaydi. Gamma nurlanishining intensivligi 60 dan 1500 mR / soatgacha. Umumiy maydoni 600 ming kubometrdan ortiq bo'lgan uran ishlab chiqarish chiqindilari Toshkent viloyatining Krasnogorsk shahri hududida joylashgan. Gamma nurlanish intensivligi 600-1500 mkR/soatdan oshadi.

Navoiy viloyatining uran qazib olinadigan joylari Zafarobod (Qizilqum) da radionuklid bilan ifloslanganlik gamma nurlanishining intensivligi soatiga 200 dan 1500 mkR gacha, ba'zi joylarda 2500-3000 mkR / soatgachani tashkil yetadi. Artezian suvlarining ifloslanishining asosiy sabablari texnologik eritmalarning to'kilishi, quyish va tortishdagi muvozanatning buzilishi bo'lib, ular qo'shni gorizontga tarqalishiga olib keladi. Past texnologik intizom yer osti suvlarining siyanid va ruda eritmasi bilan ifloslanishiga olib keldi.

Masalan, G'ijduvon, Zafarobod va boshqa qo'shni hududlarda shaharlarda ichimlik suvining minerallasuvi darajasi 10-11 g / l ga yetadi. SHubhasiz, bu ushbu hududlarda aholi orasida saraton va endokrin kasalliklarning ko'payishini tushuntiradi. Radiatsion xavf manbai Zarafshon daryosining chap qirg'og'ida joylashgan Navoiy kon-metallurgiya kombinatining (GMZ-1) chiqindixonalari. Qoldiq chiqindixonasining maydoni 630 gektar, to'g'onning balandligi 15 m. Qoldiqlarning radioaktivligi 90 kBq / kg ga, chiqindixona to'g'onidagi gamma maydon darajasi 300 dan Soatiga 500 mkR. SO₄, xlor, temir, selen va marganets ionlari

konsentratsiyasining ortishi bilan yer osti suvlari minerallasuvining ko‘payishi qayd etildi.

Uchquduq hududida 3 million tonnadan ortiq muvozanatli uran rudalarini saqlash uchun ombor mavjud. “Ekspozision dozasi quvvati 10-400 mkR / soat. Aytilganlarning barchasini umumlashtirib, Navoiy mintaqasidagi ekologik vaziyatni o‘ta xavfli deb atash mumkin. Qashqadaryo viloyati gaz va neft konlarini jadal rivojlantirish yerlarning keng ko‘lamli cho‘kishiga olib keldi, bu nafaqat landshaftning o‘zgarishiga, yerning plastikligi xususiyatiga, balki eng yangi va zamonaviy tuzilmalar dinamikasiga ham ta’sir qilishi mumkin. Mintaqaning asosiy ekologik muammosi - aholini sifatli ichimlik suvi bilan ta’minlash. Fenollar va neft mahsulotlari bilan yer osti suvlarining ifloslanishi faktlari mavjud. Qashqadaryo daryosi Qarshi va Shahrisabz kommunal xizmatlari tomonidan ifloslangan, suvning minerallasuvi 1220 mg / l gacha, bu MPCdan 1,2 baravar oshadi va tarkibidagi neft mahsulotlarining tarkibi 0,41 mg / l ga yetadi.

Natijada o‘t pufak va siydik yo‘llari toshlari bilan kasallanishning ko‘payishi qayd etilgan. Buxoro viloyati Buxoro neftni qayta ishlash zavodi tuman suv resurslarining asosiy ifloslantiruvchisi hisoblanadi. Suvdagi fenollar va neft mahsulotlarining miqdori MPC dan 2-3 baravar yuqori. Tuproqdagi neft mahsulotlarining yuqori miqdori Muborak qishlog‘i hududida va Qorovulbozor stantsiyasi hududida kuzatiladi. Toza yer osti suvlari zahiralari tugaydi, mintaqa ichimlik suvi tanqisligini boshdan kechirmoqda. Suvning mineralizatsiyasi 1,5 g / l gacha, uning qattiqligi 11-12 mg-ekv. Xlor organik pestitsidlari saqlanadigan tark qilingan qishloq xo‘jaligi aerodromlari, shu jumladan paxtada defoliant sifatida ishlatilgan magniy xlorati ham ekologik tahdid manbai hisoblanadi.

Samarqand viloyati. Zarafshon suv resurslari og‘ir metallar - uran va oltin qazib olish sanoatining chiqindilari bilan ifloslangan. Suv va tuproq tarkibida stronsiyum, qo‘rg‘oshin va ruxning ko‘payganligi qayd etildi. Ba’zi joylarda nitratlar va zararkunandalarga qarshi vositalar suvda va tuproqda ko‘payib, MPC dan 4-6 baravar

oshadi. Aholini sifatli ichimlik suvi bilan ta'minlash qoniqarsiz. Jizzax viloyati Yuqori sifatli ichimlik suvining etishmasligi, qishloq aholisini suv bilan ta'minlash muammolari. Suv bosishi, tuproqning nitratlar va pestitsidlar bilan ifloslanishi natijasida yerlarning buzilishi. Aholi asosan yer usti suvlaridan maishiy ehtiyojlar uchun foydalanadi, bu esa o'tkir oshqozon-ichak kasalliklari tarqalishiga yordam beradi.

Jizzax viloyati Baxmal tumanida ichimlik suvi tanqisligi dolzarb muammo hisoblanadi. Farish tumani Egizbuloq qishlog'i yaqinida 5 gektar maydonda o'ta zaharli pestitsidlar va pestitsidlarning chiqindixonasi mavjud.

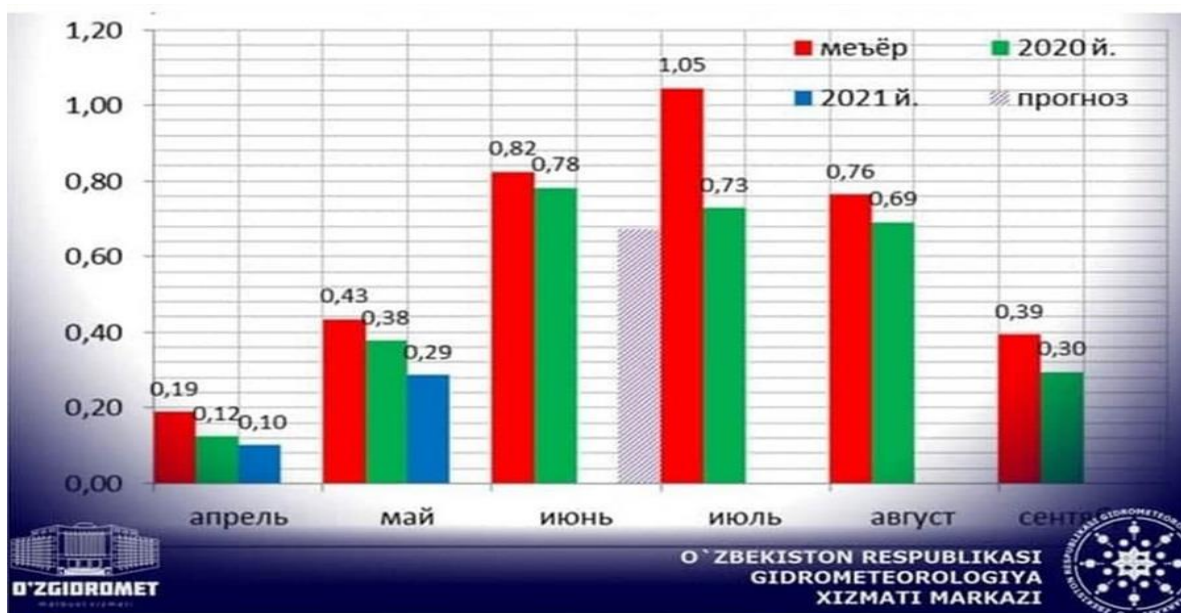
Farg'ona vodiysi (Andijon, Namangan va Farg'ona viloyatlari) bir qator muammolar to'plangan ekologik nuqtai nazardan eng qiyin mintaqa hisoblanadi. Atrof-muhitga zarar yetkazish bo'yicha "etakchi" neft-gaz va tog'-kon sanoati hisoblanadi. Eskirgan infratuzilma tufayli gaz va neftning oqishi atmosferani metan bilan ifloslanishiga olib keladi, bu esa o'rtacha hisobda yiliga 1 million tonnaga yaqin yoqib yuboriladi va atmosferaga tarqaladi. Farg'ona vodiysida yonib turgan "mash'alalar" noto'g'ri boshqarish va tabiatga layoqatsiz munosabatlarning grafik belgisidir.

Toshloq mintaqasida og'ir metallar bilan ifloslangan suv va yer resurslari, Farg'ona kimyo zavodi, Qo'qon superfosfat zavodi hududida, "UzOlmosOltin" korxonasi chiqindixonasi yaqinida, Mingbuloq neftining quduqlari hududida. dala atrof-muhit va aholi salomatligi uchun xavfli bo'lgan manbalardir.

Ushbu muammolarni bugun hal qilish kerak: ertaga kech bo'lishi mumkin. Yigirma yil oldin kimdir Orol dengizining qurishi shunchalik tez va qaytarib bo'lmasligini taxmin qila olarmidi? Ayni paytda Markaziy Osiyo mintaqasidagi global isish bugungi kunda achchiq haqiqat bo'lib turibdi. Tabiatda, siz bilganingizdek, hamma narsa bir-biriga bog'liqdir. Zanjirda faqat bitta zanjirning yo'qolishi boshqalarni o'zi bilan birga tortadi, yangi muammolar qatorining paydo bo'lishiga olib keladi. Orol dengizi inqirozi va uning oqibatlari ularning atrof-muhit va iqlimga ta'siri

ko‘lami jihatidan dunyoda misli ko‘rilmagan hodisa. Bu nafaqat Markaziy Osiyo mamlakatlari uchun muammo, balki uni butun dunyo hamjamiyati hal qilishi kerak.

Ekologik tahdid kuchaygan zonada Sirdaryoning yuqori oqimining suv resurslari, O‘zbekistonning Qirg‘iziston bilan sharqiy chegarasida joylashgan. Mailuu-Suv aholi punkti atrofida balansdan tashqari uran rudalari chiqindilari mavjud. Ko‘chkilar jarayonlari natijasida Farg‘ona vodiysi hududidan oqib o‘tadigan Norin daryosiga, so‘ngra Qorasuvga tushadigan chiqindi uyumlari ochildi. Qadamjay, Sumsar, SHekafar, Degmay shaharlaridagi aholi punktlari yaqinida joylashgan radioaktiv chiqindilar omborlari xavfli emas. Amudaryo suvlari Turkmaniston va Afg‘oniston hududidan olinadigan qishloq xo‘jaligi chiqindi suvlari va neft mahsulotlari bilan ifloslangan. Natijada yiliga 15 ming gektar yaylov yerlari sho‘r va chang ostida yo‘qolib boradi. Tuproqning ifloslanishi har yili o‘g‘itlar va zararkunandalarga qarshi dori-darmonlarni haddan tashqari oshirib yuboradigan qishloq xo‘jaligi hududlarida eng yuqori ko‘rsatkichdir. Daraxtlarning nazoratsiz kesilishi bir necha saqlanib qolgan o‘rmonzorlarga tahdid solmoqda.

7-rasm. 2020-2021 yillarning o‘tgan davrida Zarafshon daryosining o‘rta oqimi jadvali⁴⁵

⁴⁵ Manbaa. O‘zbekiston Respublikasi gidrometrologiya xizmati markazi.

Bugungi kunda suv bir vaqtning o'zida mintaqadagi iqtisodiy rivojlanishni ham kuchaytiradigan, ham cheklaydigan asosiy unsurga aylanib qoldi. Kutilayotgan iqlim o'zgarishi bilan bog'liq tarzda mintaqa suvning keskin yetishmasligi muammosiga duch kelishi va bu suvdan hozirgi kundagi foydalanishning 8 – 10 foizini tashkil etishi mumkin. Voqealarning turli tarzda rivojlanish stsenariylariga ko'ra, mintaqada aholining suv bilan ta'minlanganlik darajasi yiliga mavjud 2500 m² dan 1400 m² ga qisqaradi. Bundan tashqari, suvdan tejab-tergab foydalana bilmaslik, uning yetkazib berish jarayonida yirik miqyosda isrof bo'layotgani mamlakatimizdagi vaziyat yanada yomonlashuviga olib keladi va olib kelmoqda.

Buni O'zbekiston Respublikasi gidrometeorologiya xizmati markazining telegram kanalida ham 2020-2021 yillarning o'tgan davrida mamlakatimizdagi yana bir yirik Zarafshon daryosining o'rta oqimi jadval tarzda e'lon qilingan ma'lumoti yana bir bor tasdiqlamoqda (7-rasm).

Ushbu ma'lumot ham yildan yilga daryo oqimi pasayib borayotganini ko'rsatmoqda. 2020 yilning aprel-may oylarida daryo oqimi me'yordan past bo'lgan. 2021 yilning o'tgan davrida daryo oqimi yana ham pastlagan. Buning oqibatida yerosti suvlari sathi ham pasayib ketgan.

Bu kabi muammolar mamlakatimiz miqyosida suv resurslarini boshqarish masalasiga jiddiy e'tibor qaratishni talab etmoqda

Havo ifloslanishi muammosi.

Suvni yomon boshqarish va qishloq xo'jaligi kimyoviy moddalarini ko'p ishlatish ham havoni ifloslantiradi.

Buning natijasida, dunyo aholisining 95% xavfli havodan nafas oladi. BMT ma'lumotlariga ko'ra, 2012 yilda 7 milliondan ortiq odam havoning ifloslanishi oqibatida vafot etgan. JSST hisob-kitoblariga ko'ra, 2016 yilda havoning ifloslanishi 4 milliondan ortiq yerta o'linga sabab bo'ldi. Nafas olgan moddalar va ifloslangan havo zarralari nafas olish, yurak-qon tomir va immun tizimlariga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

O'zbekistonda 35 mingdan ko'proq havoni bulg'ayotgan doimiy manbalar bo'lib, ularning faqat yarmiga yaqini chang va zaharli gazlarni ushlagichlar bilan jihozlangan, 1,5 mingta manbalar chang ushlagich qurilmalar bilan jihozlanmagan. Mavjud qurilmalarning o'rtacha samaradorligi ham 60-70% oshmaydi. Bulardan tashqari atmosferaning avtomobillar tomonidan ifloslanishi ayniqsa shaharlarda katta ko'rsatkichlarga ega. Respublikada har yili atmosferaga doimiy va xarakatlanuvchi manbalardan chiqariladigan ifloslantiruvchi chiqindi miqdori 1,8 mln tonnani tashkil etadi. Atmosferaga chiqarilgan chiqindilar umumiy miqdorida sanoat tarmoqlarining ulushi (% xisobida) quyidagicha taqsimlangan: isitish sanoati 40, elektro energetika-28, metallurgiya-14, qurilish industriyasi-5, kimyo sanoati-3. Doimiy manbalardan atmosferaga 150 xildan ortiq ifloslantiruvchi moddalar chiqariladi.

Ma'lumki, atmosferada havo organizmlar uchun yashash muhitigina bo'lmasdan, balki ekologik omil sifatida ham ahamiyatlidir. O'simlikning deyarli 50 % quruq vazni havodan o'zlashtirilgan uglerodga to'g'ri keladi. Atmosferadagi toza va quruq havoda 78,1 % azot, 21% kislorod, 0.9% argon, 0,03% SO₂ bo'ladi. Bulardan tashqari oz miqdorda neon, geliy, kripton, ksenon, ammiak, vodorod, radiy hamda toriy kabi radioaktiv moddalar qoldig'i, shuningdek, har xil azot oksidlari, xlor va boshqa elementlar uchraydi. Havoda har doim suv bug'lari (0.01-4% gacha) bo'ladi. Havoning quyi qatlamlarida gazsimon tabiiy aralashmalar ham uchraydi. Ular chang va tutunlar, qurum, ba'zan dengiz tuzlarining kristallari, har xil organik zarrachalar va boshqalar bo'lishi mumkin. Havo tarkibidagi kislorod o'simlik va hayvonlarning nafas olishi uchun zarur bo'lgan elementdir. Uning miqdori havoda yetarli darajada bo'ladi. Agarda bu ko'rsatkich 5% ga kamaysa, organizmlarning nafas olishi qiyinlashadi. Karbonat angidrid gazi deyarli doimiy bo'lib, faqatgina yirik shaharlarda uning miqdori ortiq bo'lishi mumkin. Ma'lumki, karbonat gazi yashil o'simliklar uchun oziqlanishda muhim ahamiyatga ega. Azot elementi havoning tarkibida ko'p miqdorda bo'lishiga qaramay, uni organizmlar to'g'ridan-to'g'ri o'zlashtira olmaydi. Organizmlar uni faqatgina birikma holdagina o'zlashtirishi mumkin. Azot tugunak

bakteriyalar, azotobakteriyalar, aktinomitsetlar va ko‘k-yashil suv o‘tlari uchun ozuqa manbai bo‘lib xizmat qiladi. Havo tarkibida turli xil gazlar miqdorining ortib ketish xollari dunyoning turli nuqtalarida turli darajadadir.

O‘zbekiston shahar va qishloqlarining deyarli hamma joyida ham havoning ifloslanish darajasi sanitariya talablariga javob bermaydi. Ba’zi ma’lumotlarga ko‘ra, XX asr oxirlarida sanoat korxoralari tomonidan havoga 1337 ming t, avtotransportdan 2.2 mln t zaharli chiqindi moddalar chiqarilgan.

Atmosfera havosidagi eng ko‘p zaharli moddalar sanoat zonalariga yaqin joylashgan (yoki o‘sha tomondan shamol esganda) turar-joy rayonlarida bo‘lib, bu yerda standartlarda ko‘rsatilgan miqdordan ancha yuqori bo‘lishi kuzatilgan. Olmaliq, Chirchiq, Navoiy, Samarqand va Farg‘ona shaharlarida kimyo va metallurgiya sanoati korxonalarining kimyoviy moddalari atmosfera havosini eng ko‘p darajada ifloslaydi. Yirik shaharlarda atmosfera havosini ifloslovchi asosiy omil shahar transportidir. Masalan Toshkent shahri atmosferasining ifloslanishida shahar transportining hissi 80% dan ortadi. Umuman respublika bo‘yicha atmosferaga chiqariladigan ifloslantiruvchi moddalarning 53% avtomobil transporti hissasiga to‘g‘ri keladi (0,98 mln t). Respublika doimiy manbalaridan chiqadigan chiqindilarning 84% Toshkent, Qashqadaryo, Buhoro, Farg‘ona, Navoiy viloyatlari hissasiga to‘g‘ri keladi.

Tabiiy ifloslantiruvchi manbalar qatoriga Qizilqum va Qoraqum sahrolari, Orol dengizining qurib borishi tufayli paydo bo‘lgan «Orolqum» chang va tuz sahrosi kiradi.

Surxondaryo viloyatining shimoliy qismidagi havo havzasi Tursunzoda shahridagi Tojikiston Respublikasi hududida joylashgan alyuminiy zavodidan chiqadigan chiqindilar bilan ifloslangan. O‘zbekiston Respublikasi Tabiatni muhofaza qilish davlat qo‘mitasining ma’lumotlariga ko‘ra atmosferaga har yili 40 ming tonnadan ziyod ifloslantiruvchi moddalar, shu jumladan ftorli vodorod va oltingugurt dioksidining 300-400 tonnasi tashlanadi. Sariosiyo va Denov mintaqalarida havoning ifloslanish darajasi hanuzgacha shu qadar muhimki, atrof-muhit buzilmoqda. Zavoddan 20 kilometr radiusda yashovchi aholi doimiy bosh og‘rig‘idan, oyoq-

qo'llarining xiralashganidan va yuqori nafas yo'llarining kasalliklaridan shikoyat qiladi.

Tuzli va changli bo'ronlar, shuningdek paxta hosili uchun pestitsidlar va defoliantlarni sepish qishloq joylarida havo sifatini keskin pasaytirdi. SHahar joylarda fabrikalar va avtomobil chiqindilari havoning sifatiga tobora ko'proq tahdid solmoqda. O'zbekistondagi zavodlarning yarmidan kami filtrlash moslamalari bilan jihozlangan va ularning hech biri gaz chiqindilarini filtrlashga qodir emas. Bundan tashqari, mavjud filtrlarning katta qismi nuqsonli yoki ishlamayapti. Toshkent, Farg'ona va Olmaliq shaharlari uchun havoning ifloslanish ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, uchala shaharda ham azot dioksidi va zarracha moddalari tavsiya etilgan me'yordan yuqori.

Qo'rg'oshin, nikel, rux, mis, simob va marganets kabi og'ir metallarning yuqori darajasi O'zbekiston atmosferasida topilgan, ular asosan, qazib olinadigan yoqilg'i, chiqindilar va qora va rangli metallurgiya yoqilishi natijasida paydo bo'lgan. Ayniqsa, og'ir metallarning yuqori kontsentratsiyasi Toshkent viloyatida va O'zbekistonning janubiy qismida Olmaliq metallurgiya zavodi yaqinida qayd etilgan.

1990-yillarning o'rtalarida O'zbekistondagi sanoat ishlab chiqarishi, Qozog'istonni hisobga olmaganda, Markaziy Osiyo mamlakatlari uchun ishlab chiqarilgan mahsulotning qariyb 60 foizini tashkil etdi. Avtomobillar nisbatan kam bo'lganligi sababli, transport vositalari chiqindilari faqat Toshkent va Farg'onada muammo bo'lib qolmoqda.

Toshkent shahridagi transport vositalaridan ifloslantiruvchi moddalar chiqindilari hajmi yiliga 395 ming tonnani tashkil yetadi. Ular havo chiqindilarining 90 foizini tashkil qiladi.

O'tgan yili Toshkentda havoga zararli moddalar chiqindilari hajmi 426 ming tonnani tashkil etdi. SHu bilan birga, avtoulavlarning ulushi 395 ming tonnani yoki chiqindilarning 90 foizidan ko'pini tashkil etdi, deb xabar berdi Gazeta.uz saytiga Toshkent shahar ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish boshqarmasi.

O'zbekiston miqyosida 2018 yilda chiqindi gazlarining umumiy hajmi 2,449 million tonnani tashkil etdi, shundan 60 foizini avtotransport tashkil yetadi, bu rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarda belgilangan me'yorlardan 3 baravar ko'pdir.

Avtotransport havoga 200 ta ifloslantiruvchi moddalar, shu jumladan uglerod oksidi, aldegidlar, soot, azot oksidlarini chiqaradi. Metropoliten ekologiya departamenti so'rovga javoban, sirt qatlamida (odamlarning nafas olish zonasida) to'planib, ultrabinafsha nurlar ta'sirida yangi, ba'zan esa toksik birikmalar hosil bo'lishining dastlabki mahsulotiga aylanadi.

2019 yilning birinchi choragida poytaxtda azot dioksidi uchun MPC 0,8 (2018 yilning shu davrida 0,97), oltingugurt dioksidi - 0 (0,6), ammiak - 3,0 (2,3), azot oksidi - 0,2 (0,29) ni tashkil etdi, toshgorekologiyada xabar qilinganidek, chang - 0,7 (0,96), uglerod oksidi - 0,7 (0,65), ftorli vodorod - 0,6 (0,58), formaldegid - 0,016 (0,024) miqdori qayd qilingan.

O'zgidromet o'lchovlariga ko'ra, so'nggi 10 yil ichida fonning chang bilan ifloslanishi Toshkent uchun odatiy bo'lib, o'rtacha kunlik MPCdan 1,3-2,7 baravar, azot dioksididan 1,3-2 baravar oshgan. Yil davomida MPC me'yoridan oshib ketishi 10,4-42,7% hollarda issiq, quruq, shamolsiz yoz-kuz davrida qayd etiladi.

Bugungi kunda Respublikamizda avtotransport vositalari asosida atmosfera havosi ifloslanishini kamaytirishga yo'naltirilgan tadbirlar avtotransport texnikalarini muqobil yoqilg'i turlari hisoblangan siqilgan tabiiy gaz va suyultirilgan neft gaziga o'tkazish, foydalanilayotgan dizel avtomobillari ulushini ko'paytirish, harakat tarkibini yangilashdan iboratdir.

Ichki yonuv dvigatellarini takomillashtirish asosida yonilg'i sarfini 10- 15 % ga pasaytiramiz, shuningdek, tashlamalar xajmini 15-20% ga kamaytirish mumkin, shu bilan birgalikda ichki yonuv dvigatellarini takomillashtirishni bu tartibda amalga oshirish iqtisodiy jihatdan ham ancha kam xarajat talab qiladi, is gazi tashlamasi kamayadi, biroq azot oksidi tashlamasi xajmi ortib ketadi.

Demak, transport vositalarini o'zining texnik xususiyatlarini takomillashtirish shahar atmosferasining zaharlanishini kamaytirishga jiddiy ulush qo'sha olmaydi. Bu muammoni shahar ichida avtomobil oqimlarini boshqarishni takomillashtirish va tashishlarni oqilona tashkil etish kabi tadbirlar asosida hal etishni amalga oshirish maqsadga muvofiqdir.

Shaharlarda tashishlarni boshqarishning yagona avtomatlashtirilgan tizimini yaratish shahar ichi va chegarasida avtomobillar qatnovini keskin pasaytiradi va uning atmosferasi ifloslanishini muvofiq tarzda kamaytiradi.

Atmosferaning ifloslantiradigan manbalar va ularning zararlari ustidan ekologik nazoratini amalga oshirishda quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirishga alohida e'tibor berish lozim:

a) eng yirik ifloslantiruchi korxonalar tomonidan atmosferaga chiqindi chiqarib tashlashni maksimum qisqartirish;

b) muntazam ravishda avtotransportda yongan gazlarning chiqarilishiga qarshi kurash;

v) korxonalarda texnologiya jarayonlarini takomillashtirish, zamonaviy va mukammal xavo tozalagich moslamalardan foydalanish;

g) atmosfera xavosining tozaligi ustidan nazoratni kuchaytirish.

Global isish, chigirtka va yog'larning to'kilishi muammosi.

O'zbekiston Markaziy Osiyoning markazida joylashgan va qo'shni mamlakatlar bilan uchta yirik — Amudaryo, Sirdaryo va Zarafshon daryolaridan birgalikda foydalanadi. Mamlakat aholisining 33 million kishidan ortiqligi O'zbekistonni mintaqaning eng zich joylashgan davlatiga aylantiradi. Mamlakatning qishloq xo'jaligi va sanoati yaxshi rivojlangan, iqtisodiyoti esa diversifikatsiya qilingan. Mamlakat yetishtirish uchun katta miqdorda suv talab qilinadigan paxta, shuningdek, meva va sabzavotlarni eksport qiladi. Mamlakat iqlimi kontinental, yoz issiq va qish nobarqaror sovuq. Eng issiq yillarda yozda maksimal harorat $+43^{\circ}\text{C}$ $+45^{\circ}\text{C}$ gacha, respublikaning janubi va cho'l zonasida $+47^{\circ}\text{C}$ $+50^{\circ}\text{C}$ gacha ko'tariladi. Markaziy hududlardagi

cho'llarda yil davomida atigi 100 mm yog'in yog'sa, tog'larda bu ko'rsatkich 800 mm dan oshadi. O'zbekistonda o'rtacha yillik harorat o'n yilda 0,27 °C tezlikda o'sib bormoqda, issiq kunlar va tunlar soni ortmoqda.

O'zbekiston iqlim o'zgarishiga juda zaif mamlakatlar qatoriga kiradi. Agar o'z vaqtida moslashish choralari ko'rilmasa, mamlakat suv resurslari yetishmovchiligi va yerlar tanazzuli muammosiga duch kelishi mumkin. Iqlim isishi natijasida qor qoplami qisqarmoqda, bug'lanish kuchaymoqda. Qurg'oqchilikning tez-tez takrorlanishi va jadalligining kuchayishi qishloq xo'jalik ishlab chiqarishi barqarorligini buzishi va oziq-ovqat xavfsizligiga zarar yetkazishi mumkin. Yoz davridagi jazirama, bahorda toshqinlar va sellar, qishda ko'chkilar O'zbekistonning aholi yashaydigan tumanlari va muhim infratuzilmasiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Amudaryo quyi oqimidagi hududlar suv tanqisligi va chang bo'ronlaridan aziyat chekmoqda.

Davom etayotgan global iqlim o'zgarishi Markaziy Osiyo mamlakatlarining barqaror rivojlanishi uchun jiddiy xavf tug'diradi, chunki ular bu borada juda zaif. Agar asrning oxirigacha dunyodagi o'rtacha harorat 4 darajaga ko'tarilishi kutilayotgan bo'lsa, Markaziy Osiyoda harorat ko'tarilishi 7 darajagacha bo'lishi mumkin. Barqaror taraqqiyotning uzoq muddatli da'vati va iqlim o'zgarishining mumkin bo'lgan oqibatlarini mintaqa mamlakatlari yaxshi tan oladi.

O'zbekistonda 2030 yilga qadar qayta tiklanadigan energiya manbalari ulushini 25 foizgacha oshirish rejalashtirilgan. Taxminan 10 GVt qayta tiklanadigan energiya manbalari, shu jumladan 5 GVt quyosh, 3 GVt shamol va 1,9 GVt gidroelektrostantsiyalarda qayta tiklanadigan energiya manbalarini ishlab chiqarish ko'zda tutilgan.

Mintaqani iqlim o'zgarishiga moslashtirishning asosiy vositalari — iqtisodiyotni bosqichma-bosqich karbonsizlantirish, suv resurslaridan oqilona foydalanish, energiyani tejaydigan texnologiyalarni joriy etish, qayta tiklanadigan energiya manbalari ulushini ko'paytirish hisoblanadi. Markaziy Osiyo mintaqasida rivojlanishning barqarorligi uchun jiddiy muammo suv resurslarining yetishmasligi.

Jahon banki hisob-kitoblariga ko'ra, 2050 yilga borib Sirdaryo havzasida suv resurslari 5 foizgacha, Amudaryo havzasida 15 foizgacha kamayishi kutilmoqda. 2050 yilga borib Markaziy Osiyoda toza suv tanqisligi yalpi ichki mahsulotning 11 foizga pasayishiga olib kelishi mumkin.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining ma'lumotlariga ko'ra, Markaziy Osiyo suv resurslaridan foydalanishni muvofiqlashtirish sohasidagi bir-biriga zid qarorlar tufayli har yili kamida 1,75 milliard dollar yo'qotilmoqda. SHu sabab oxirgi paytlarda O'zbekiston mintaqa mamlakatlari bilan hamkorlikni oshirishga harakat qilmoqda. Xususan, O'zbekiston Tojikiston bilan birgalikda Zarafshon daryosida quvvati 320 MVt bo'lgan 2ta GES qurishni rejalashtirmoqda. O'zbekiston, shuningdek, Qambar-ota va Rog'un GES qurilish loyihalarida ishtirok etishga tayyorligini bildirdi. Hisob-kitoblarga ko'ra, 2030 yilgacha O'zbekistonda elektr energiyasi iste'molining yillik o'sishi 6-7 foizni va 2030 yilga borib O'zbekistonda elektr energiyasi iste'moli 120,8 milliard kVt / soatni tashkil etadi. Energiya resurslari O'zbekiston iqtisodiyoti uchun juda muhim.

Bir tadqiqotga ko'ra, Markaziy Osiyoda va Afrikaning Sahroi janubida joylashgan mamlakatlar global isishdan eng ko'p zarar ko'rishi kutilmoqda. Bu joylarda harorat TSelsiy bo'yicha 5 darajaga ko'tarilishi mumkin. Mintaqaviy mutaxassislarning ta'kidlashicha, Orol dengizidan tushgan tuz va changli bo'ronlar Yer atmosferasidagi zarrachalar miqdorini 5 foizdan ko'proq oshirgan va bu global iqlim o'zgarishiga jiddiy ta'sir ko'rsatgan.

Jahon bankining Groundswell hisobotida aytilishicha, iqlim o'zgarishi tufayli qariyb 2,5 million aholi yashash joylarini tark etib, o'z mamlakatlarining boshqa qismlariga ko'chishga to'g'ri keladi.

2050 yilga kelib Markaziy Osiyo va SHarqiy Yevropada 5,1 milliongacha "iqlim" migrantlari (umumiy prognoz qilingan aholining 2,3%) paydo bo'lishi mumkin. Pessimistik stsenariyga ko'ra, ulardan 2,4 milliongacha Markaziy Osiyo davlatlarida yashaydi.

Tahlillarga ko'ra, "iqlim" migrantlar oqimi zonolari Toshkent atrofidagi yerlar, Farg'ona vodiysi va Tojikiston janubidagi pasttekisliklar, shu jumladan Dushanbe va Qozog'iston shimolidagi shaharlar - Nur-Sulton, Qarag'an, Kostanay bo'lishi mumkin.

Bu talqin Markaziy Osiyoning bu qismlarida suv ta'minoti va ekinlar hosildorligining kutilayotgan o'sishi bilan bog'liq.

Bundan tashqari, O'zbekiston Farg'ona vodiysi va Tojikistonga tutash hududlar, shuningdek Qozog'istonning janubiy chegarasi va Bishkek atrofidagi hududlar "iqlim" migrantlarning ketish zonasiga aylanishi mumkinligi hisobotda qayd etilgan. Bu Markaziy Osiyoning ushbu mintaqalarida suv mavjudligi va ekinlar hosildorligining pasayishi bilan bog'liq.

Amudaryo bo'yida joylashgan O'zbekiston janubi va Sharqiy Turkmanistonning kichikroq hududlari ham "iqlim" migrantlar uchun potentsial chiqib ketish zonolari sifatida ko'rilmogda⁴⁶.

Farg'ona vodiysidagi neftning to'kilishi, shuningdek Mingbuloqoilning to'kilishi deb nomlangan, Osiyo tarixidagi eng yomon quruqlikdagi neft to'kilishi bo'lgan. Neftning to'kilishiga 1992 yil 2 martda O'zbekistonning Farg'ona vodiysidagi Mingbuloq neft konida 5-sonli quduq portlashi sabab bo'lgan. Quduqdan chiqarilgan xom neft ikki oy davomida yonib ketgan. Chiqarilish kuniga 35000 barreldan (5600 kubometr) 150.000 barrelgacha (24000 kubometr) ishlab chiqarilgan. Zarar ko'rgan to'g'onlar orqasida jami 2 000 000 barrel (320 000 kubometr) qayta tiklandi. Yog' o'z-o'zidan oqishni to'xtatdi. Hammasi bo'lib 285 ming tonna neft chiqarildi, bu tarixda neftning to'kilishi bo'yicha beshinchi o'rinni egalladi.

O'rta Osiyo chigirtka epidemiyasi bilan kasallangan. 1999 yilda O'zbekistonda ulkan vabo 330 ming gektarni yo'q qildi. Qozog'istonda ham xuddi shunday halokatli to'dalar sodir bo'ldi.

---

⁴⁶ <http://rost24.uz/uz/news/583%E2%84%A2%E2%84%A2%E2%84%A2%E2%84%A2%E2%84%A2>

Chiqindilar muammosi.

Ekologik muammolar orasida chiqindilar g'oyat muhim va jiddiy muammolar qatoriga kiradi. Barcha resurslarni qazib olish va so'ngra ularni ekspluatatsiya qilish, turli resurslardan foydalanish oqibatida ular erta yoki kech albatta chiqindilarga aylanadi, yana tabiiy va antropogen mexanizmlari orqali to'liq, yoki qisman resurs bo'lib qayta tiklanadi. Bunday yopiq modda aylanishida turli materiallardan foydalanish tizimi «resurs-chiqindi-resurs» tsiklidagi tipda namoyon bo'ladi. Ushbu resurs tsiklining xarakterda bo'lishi va ishlab turishi resurslarni qazib olish va ularni qayta tiklash uchun sarflanadigan xarajatlarga bog'liq. Ularni antropogen regeneratsiya xarajatlari deb atash mumkin. Regeneratsiya xarajatlari hisobiga resurs tsikllarini sun'iy intesifikatsiyalashga erishiladi.

Ekologik nuqtai – nazardan, O'zbekistonda iqtisodiyotning real sektori korxonalari va tarmoqlarida har yili 100 mln. tonnadan ortiq sanoat chiqindilar va yalpi tashlanmalar hosil bo'ladi, ulardan 14 % atrofida toksik (zaharli) toifaga mansub hisoblanadi. Ifloslantiruvchi moddalar yalpi tashlamalarining asosiy ulushi umumiy xajmida sanoatning energetika, kimyo, neft – gaz va metallurgiya tarmoqlariga to'g'ri keladi. Bu ko'rsatkichlarning kattagina ulushi mamlakatimizning Farg'ona, Toshkent, Qashqadaryo va Navoiy viloyatlari kabi sanoat eng ko'p rivojlangan shaharlarga to'g'ri keladi.

Ekologik vaziyatni kompleks baholash natijalari shuni ko'rsatmoqdaki, Farg'ona viloyati aholisining asosiy qismi, ya'ni 68 % kritik ekologik vaziyatli xududda, 19 % favqulodda ekologik vaziyatli xududda va atigi 13 % eng qulay ekologik vaziyatli xududda yashaydi.

Ekologiya bo'yicha davlat qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, 2018 yilda umumiy chiqindi gazlarining 36,2% sanoat korxonalari hissasiga to'g'ri keladi. Sanoat ob'ektlarining aksariyati - havoni ifloslantiruvchi asosiy moddalar - Toshkent viloyatida to'plangan (37,9%). Avvalroq Gazeta.uz poytaxt va respublika sanoat korxonalari tomonidan MPCdan oshib ketganligi haqida yozgan edi.

Antropogen tiklanadigan resurslar, masalan, metall, ishlab chiqarishning umumiy xajmida ikkilamchi metallar turli elementlar uchun 30-50% va undan ham ko'proqni tashkil etadi, noyob metallarning chiqitlari esa amalda to'liq tiklanayotir Antropogen tiklanadigan resurslarning sun'iy aylanishini yaratish va qo'llash hozirgi paytda real xaqiqatga aylandi. Masalan, AQSH ehtiyojlari uchun kerak bo'lgan po'lat hozirgi vaqtda to'liq xajmda temir-tersakdan olinishi mumkinligi isbotlangan va hisoblab chiqilgan. Yaponiya qora metallurgiyasi ham asosan temir-tersak asosida rivojlanayotir. SHunday qilib resurslardan foydalanish xajmini resurs tsikllarini sun'iy shakllantirish va intensivatsiyalash hisobiga ta'minlash resurslardan foydalanish hozirgi zamon texnologiyasi rivojlanishining natijasi bo'lib, ushbu tsikllar ilmiy texnika progressi sharoitida resurslar xajmini tugaydigan xolatdan tugamaydigan xolatga aylantirishning yagona yo'li bo'lib qoldi.

Chiqindilar keng ma'noda insoniyatning xo'jalik yuritish, energiya olish oqibatda, yashashi va faoliyati jarayonida atrof muhitga tashlab yuboradigan barcha narsalardir. Bularga atrof muhitga tashlanadigan ma'ishiy axlat, sanoat va qishloq xo'jaligi chiqindilari, neft' oqavalari, og'ir metallar va zaharli moddalar, atom elektrostantsiyalari chiqindilari va boshqalar kiradi. Bular qattiq chiqindilar, suspenziya (biror moddaning boshqa suyuq modda ichida zarra yoki tomchi xolida suzib yuradigan eritmasi), shlamlar (tog' jinslarini maydalaganda, burg'ilashda hosil bo'ladigan kukunsimon maxsulot), oqava suvlar, gazsimon chiqitlar va boshqalar bo'lib, ularning tarkibida zararli moddalari bor bo'lgan turlari ayniqsa ekologik xavflidir. O'zbekistonda har yili ko'plab shahar chiqindilari, sanoat chiqindilari, qishloq xo'jaligi va qishloq ma'ishiy chiqindilari to'planib qolayotganligi va ularni yig'ish va qayta ishlash muammosi hal etilmaganligi jiddiy muammo hisoblanadi. Masalan, faqat Toshkent shahrida yiliga 1,3-1,4 million tonna ma'ishiy chiqindilar to'planadi. Respublikada shahar axlatxonalari 5000 gektardan ortiq maydonni egallaydi va ular tuproq va sizot suvlarini ifloslaydigan manbaga aylanib qolgan.

Mamlakatda paydo bo'layotgan va yig'ilayotgan chiqindilarning asosiy qismi tog'-kon va kon boyitish sanoati xissasiga to'g'ri keladi. Ularda qayta ishlanayotgan massalar xajmining 90-95% chiqindilarni tashkil etadi. Rangli metallurgiyada qazib olinayotgan tog' jinslarining 1-5 %gina foydali mahsulotga aylanadi. Hozirgi vaqtda konlarning ag'darmalarida 1,25 mlrd m.kub ochilma jinslari, konlarning oxirgi (etaklarda) qismlarida 1,3 mlrd t. rudalarni boyitish chiqindilari, mahsus ag'darmaxonalarida metallurgiya ishlab chiqarilishi shlaklari to'plangan va joylangan. Ularga xar yili yana 25 mln. kub m ochilma jinslar, 42 mln. t. boyitish chiqindilari, 300 ming t. metallurgiya korxonalarida shlaklari qo'shilayotir. Bu chiqindilar landshaftni buzishdan tashqari katta yer maydonlarini ham egallaydi. Masalan, Navoiy kon metallurgiya kombinati chiqindi uyumlari 250 ga yerni band qilgan va yer osti suvlarini tsianid, ammiak, nitrat, margimush bilan ifloslaydi. Olmaliq tog' metallurgiya kombinati va boshqa turdosh korxonalar yaqinidagi oqim suv chiqindilarni yuvib, tarkibida og'ir metallar bo'lgan tuzlarni oqizib kelmoqda. Samarqand viloyatidagi Janubiy va Ingichka konlari chiqindilari Zarafshon daryosiga oqib keladi. Kimyo ishlab chiqarish asosiy chiqindilari ilgari fosfogips (70-72 mln t.), lignin (15 mln t.), marganets shlami, oltingugurt keki, suyuq chiqindilar (10 mln. kub m) xisoblanadi. Sanoat chiqindilariga qo'shimcha ravishda 30 mln kub m ma'ishiy chiqindilar yig'ilib, ular shahar va qishloq axlatxonalarida to'plangan. Chiqindilarni to'plash, birlamchi saqlash, tashish va ko'mib tashlash, ularni zavodlarda qayta ishlash muammolari to'la hal etilmagan, bu esa atrof muhitga, aholi salomatligiga xavf tug'dirmoqda.

Bu muammolar yechimini topishda quyidagi asosiy vazifalarni hal etish tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiqdir:

1. Mahsulot ishlab chiqarish jarayonidayoq chiqindilar miqdorini kamaytirish.
2. Chiqindilarni yig'ib olish jarayonida saralash hisobiga, ularni kamaytirish.
3. Chiqindilardan olingan materiallarni ikkilamchi xom ashyo sifatida keng foydalanish.

4. Chiqindilarni qayta ishlashdan qolgan qoldiqlarni atrof muhit va inson sog'ligi uchun minimal ehtimoliy risk bilan yo'qotish.

5. Chiqindilarni to'plash, dastlabki saqlash va ko'mib tashlanadigan joyga tashish va ularni qayta ishlash tizimini takomillashtirish va ekologik talablarga moslashtirish;

6. Chiqindilarni to'plash, saqlash, tashish va ko'mib tashlashning ekologik, sanitariya-epidemiologiya me'yorlari, qoidalari, standartlari talablariga rioya etilishi ustidan davlat nazoratini yaxshilash;

7. Chiqindilarni to'plash, tashish, qayta ishlash va utilizatsiyalash bo'yicha infratuzilma tizimini barpo etish;

8. Chiqindilarni kamaytirish bo'yicha kichik dasturlar ishlab chiqish va ularni amalga oshirish sohasida xalqaro tajribalardan xar tomonlama foydalanish va boshqalar.

Bioxilma-xillikni saqlash muammosi.

Biologik resurslardan zarar yetkazmay foydalanish va bioxilma-xillikni saqlash ekologiyaning asosiy maqsadlaridan biridir. Bu muammo yechimi mamlakatda mustahkam ekologik barqarorlik va tabiat tizimini qo'llab quvvatlashga va biologik xilma-xilligini saqlab qolishga xizmat qiladi. Biologik resurslar jonli tabiat resurslari bo'lib, o'simliklar, xayvonat olami va mikroorganizmlardan tashkil topadi va ular tabiiy muhitning barcha qisimlarida-er, suv va havoda mavjuddir. Biologik resurslar kompleks resurslar bo'lib, tabiatda modda va energiyaning biologik aylanishini, atrof muhit strukturasi biologik aylanishini, atrof muhit strukturasi muvozanati barqarorligini ta'minlaydi yoki yaxshilaydi. Shu sababdan ulardan foydalanish doimiy ravishda resurslarni ko'paytirishga qaratilishi kerak. Buning uchun biologik resurslarni tayyorlash xajmi ularning yillik ko'payishi xajmidan oshib ketmasligi, foydalanishning xarakteri va strukturasi esa biologik maxsuldorlikni oshirishga, biologik modda almashinuvini optimallashtirishga yo'naltirilishi lozim.

Tabiiy va ijtimoiy-iqtisodiy tizimlar doirasida biologik resurslar hududlar bioekologik infrastrukturasi asosiy elementi hisoblanadi. Ular tabiat muhofazasi,

aholini sog'lomlashtirishda katta ahamiyatga ega. Biologik resurslar oziqovqat, yoqilg'i, turli mahsulotlarni tayyorlash uchun organik xomashyo manbaidir. Bular esa biologik resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish va ularni muhofazalashning ahamiyatini yanada oshiradi. O'zbekistonning bio xilma-xilligi 27000 ga yaqin turni tashkil etadi. SHundan 15000 turdan ortiqrog'ini xayvonlar, 11000ga yaqin turlarini o'simliklar, qo'ziqorinlar, suv o'tlari tashkil etadi. Flora va faunaning tarkibi va ularning ekologik yashash sharoitlari farqlariga ko'ra O'zbekiston hududida quyidagi 5ta biogeografik zona ajratilgan: 1) tekislik cho'l ekotizimlari; 2) tog'oldi chala cho'l va dashtlar; 3) daryo va qirg'oqbo'yi ekotizimlari; 4) nam hududlar va del'talar ekotizimlari; 5) tog' ekotizimlari. O'zbekistonning flora va faunasi turlarining xilma-xilligi va ularning ko'p-ozligi yashash muhitining xolatiga bevosita bog'liqdir. Ko'p yillar mobaynida biologik resurslardan to'xtovsiz foydalanish ularning o'z-o'zini tiklash imkoniyatlaridan ancha yuqori bo'ldi. Bu esa o'z navbatida flora va faunaning yashash muhitining yomonlashuviga, umumiy soni va turlari tarkibining kamayib ketishiga, biogeotsenozning kuchli degradatsiyasiga olib keldi.

Yangi yerlarning o'zlashtirilishi tabiiy landshaftlarning madaniy landshaftlarga aylantirilishi, daryo suv oqimlarini tartibga solish to'g'on, suv omborlari, kanallar qurilishi, to'qaylarning qurilishi, tog'lardagi archalarning kesib yuborilishi, tog'-kon sanoatining rivojlanishi tabiiy ekotizimga jiddiy ta'sir ko'rsatdi, yashash areallarining keskin qisqarishiga olib keldi. Oqibatda o'simlik turlarining 10-12%, xayvonot olamining ko'plab turlari muhofazaga muhtoj bo'lib qoldi. Ayni vaqtda muhofaza etiladigan tabiiy hududlar mamlakat jami maydonining atigi 2%ni egallaydi. Bu esa landshaft va biologik xilma-xillikni muhofaza qilishni ta'minlay olmaydi. Biologik resurslardan zarar yetkazmasdan foydalanish va bio xilma-xillikni saqlash maqsadlarida quyidagi tadbirlarni amalga oshirish zarur: a) cho'lga aylanayotgan yerlarda, tog'larda agroo'rmon va tog' melioratsiyasi ishlarini amalga oshirish; b) alohida muhofaza qilinadigan hududlar maydonini kengaytirish (eng kamida mamlakat hududining 10% gacha) va strukturasi barcha ekotizimlarni qamrab olish asosida

takomillashtirish; v) flora va fauna turlari va zahiralari, ulardan foydalanish, muhofazalash ustidan ekologik ekspertiza nazoratini kuchaytirish va boshqalar.

Cho‘llanish muammosi.

Har soniyada dunyo bo‘ylab 23 gektar cho‘llanib boryapti. Bu holat davom etaversa, 2050 yilga borib, Yer yuzining 95 foizi cho‘llanishi va bu 3 milliarddan ziyod odamni oziq-ovqat tanqisligida qoldirishi mumkin.

O‘tgan asrdan beri geoekologik muammolar qatoriga cho‘llanish ham qo‘shildi. Xo‘sh, cho‘llanish nima va bu jarayon ortida insoniyatni nima kutyapti? Cho‘llanishga qarshi kurashish natija beradimi?

Cho‘llangan o‘lkalarda ekologik tizimlar buziladi, organik hayotning barcha shakllari yomonlashadi

Cho‘llanish – yerning ekin ekilmaydigan yaroqsiz holga kelish jarayonidir. Bunda qurg‘oqchil iqlimli o‘lkalarda ekologik tizimlar buziladi, ulardagi organik hayotning barcha shakllari yomonlashadi. Bu – dunyoni tabiiy iqtisodiy inqirozga olib keladi.

Cho‘llanish qashshoqlikni keltirib chiqaradi. Va hozir yaxshi yashayotgan 3,2 milliard odam yaqin kelajakda oziq-ovqat tanqisligidan aziyat chekishiga sabab bo‘lishi mumkin.

Har yili dunyo bo‘ylab 12 million gektar, 1 daqiqada esa 23 gektar yer cho‘llanadi. Hozir Yer yuzining 75 foizi cho‘llangan. Agar bu tahdid davom etaversa, 2050 yilga borib Yer yuzining 95 foizi yaroqsiz holga keladi.

Cho‘llangan suvli hududlarning 87 foizi oxirgi 300 yil ichida shunday holga kelgan. Yana ham yaqin tarixga qaraydigan bo‘lsak, cho‘llanishning 54 foizi oxirgi 100 yilga to‘g‘ri kelgan. Janubiy-Sharqiy Osiyo va Afrikada bu jarayon hamon davom etmoqda. O‘zbekistonda esa har daqiqada 9 kvadrat metr hudud cho‘llanib boryapti.

Cho‘llanishga nima sabab bo‘ladi?

Cho‘llanishga tabiiy va antropogen omillar ta’sir ko‘rsatadi. Antropogen, ya’ni inson sabab bo‘ladigan omillarga yerlarni noto‘g‘ri sug‘orish, yerlarning ifloslanishi, sanoat chiqindilari, tosh, qum va minerallarni qazib olish kiradi.

Shuningdek, dunyo aholisining o'sib borishi – cho'llanishning asosiy sabablaridan biri. Chunki odamlar ko'paygani oziq-ovqat va moddiy boyliklarga talabni ham oshiradi. Bu esa yerdan ko'proq hosil olish kerakligini anglatadi. Natijada dehqonchilik maydonlari ayovsiz ishlatiladi va yaroqsiz holga keladi.

O'zbekistonda yaqin yillar ichida cho'llanish jadallashgan. O'zbekistonda cho'llanish jarayonini o'rganish va xaritaga solish o'tgan asrning 60-yillaridan boshlangan. Hozirga kelib cho'llanish jadallashmoqda.

Cho'llanish darajasini ko'rsatuvchi belgilar

Olimlarning aytishicha, 2015 yildagi O'zbekiston hududining cho'llanish jarayoni aks etgan 1 million masshtabli xaritada yashil hududlar ko'pligini ko'rish mumkin. Shu holatda O'zbekiston 80ga yaqin quruq va ho'l mevani yetishtirib, 180ga yaqin mamlakatga eksport qiladi.

Agar cho'llanishga qarshi chora-tadbirlarni amalga oshirmasak, 2030–40 yillarga borib, eksport hajmi keskin tushib ketadi. Bu jarayon yildan yilga kuchayib boryapti. Masalan, janubiy, sharqiy, shimoliy va borgan sari g'arbiy viloyatlarga qarab cho'llanish jarayoni tezlashyapti.

Qarnacho'l, Mirzacho'l, Sherobod, Dalvarzin, Qoraqalpoq cho'llari chegaralari kengayishda davom etyapti. Ular qatoriga o'tgan yillar ichida eng yosh bo'lgan cho'l – Orolqum ham qo'shildi. Orolqum hozir 60 yoshga to'ldi va uni dunyodagi eng yosh cho'l desak, mubolag'a bo'lmaydi.

Orolqum cho'li Turkmanistondagi Qoraqum cho'li bilan O'zbekistondagi Qizilqumni birlashtirib yubordi.

hududlarda yantoq, saksovulga o‘xshagan o‘simliklar o‘sadi, lekin iste‘molga yaroqli mahsulot olib bo‘lmaydi.

Hozirgi tendentsiya kuzatiladigan bo‘lsa, bevosita Orolning qurigan qismi, Qoraqalpog‘iston, Navoiy kabi hududlarda cho‘llanish jadallashadi. Faqatgina Toshkent va vodiy qismlarida bu jarayon nisbatan sekin kechadi. Chunki bu yerlar suv resurslariga boyroq. Shuning uchun cho‘llanishga qarshi kurashda xaritalar ahamiyati katta. Chunki ular orqali qaysi hududda kuchli yoki kuchsiz cho‘llanish bo‘layotganini bilish mumkin. Va shunga qarab amaliy dasturlarni ishlab chiqish kerak.

O‘zbekistonda tomchilatib sug‘orish texnologiyasi yetarlicha ommalashmayapti.

Oxirgi hisobotlarga ko‘ra, O‘zbekiston hududining 70 foizi cho‘llangan. Chunki bu hudud juda quruq va unda suv resurslari yetarli emas. Cho‘llanishga olib keladigan omillardan biri – qishloq xo‘jaligining oqilona tashkil qilinmagani. Ikkinchidan, qishloq xo‘jaligi chorva mollarining noto‘g‘ri o‘tlatilishi ham bunga sabab bo‘ladi. Chorva mollari o‘tlatishga yuborilganda, ular o‘simliklarni ildizi bilan yeb yuboradi. Bu esa degradatsiya jarayonini tezlashtiradi.

Cho‘llanish jarayonining borishi va sabablarini kompleks nazorat qilish kerak. Qachon, qaerda chorvani o‘tlatish, qaerda qishloq xo‘jaligini tashkil qilish mumkinligini belgilab berish kerak. Cho‘llanishga qarshi kurashish bo‘yicha butun dunyoda texnologiya bor. O‘zbekistonda ham ekinlarni tomchilab sug‘orish texnologiyasi boshlangan, lekin keng miqyosda emas.

Xitoy cho‘llanishga qarshi qanday kurashyapti?

«Xitoyning Buyuk yashil devori» loyihasi Gobi sahrosi hududiga daraxt o‘tkazib, u yerni 2050 yilgacha to‘liq o‘rmonga aylantirishdan iborat.

Xitoy bu loyihani 1978 yilda boshlagan va unga 9,9 milliard dollar pul ajratgan.

Loyiha 1978-2000, 2001-2020 va 2021-2050 yillarga mo‘ljallangan 3 bosqichda davom etadi. 2021 yil oxirigacha Gobi sahrosining qariyb 60 foizini o‘rmonlashtirish reja qilingan.

Ma'lumotlarga ko'ra, Xitoyning sun'iy o'rmoni 2009 yil holatiga ko'ra, 12 foizdan 18 foizga o'sgan. Bu – Yer yuzidagi inson ta'sirida yaratilgan eng katta o'rmon hisoblanadi.

Cho'lga qarshi kurash va ko'proq daraxtlarni ko'paytirish maqsadida Xitoy tuproq kam hududlarga tepadan urug' ekish va ko'proq qurg'oqchil bo'lgan hududlarga daraxt va butalar ekish uchun fermerlarga mablag' ajratyapti. Biroq bu Xitoyda yana bir muammoni keltirib chiqarayotgani aytilyapti. Agar sahroga ekilgan daraxtlar ildiz otib, hududga moslashadigan bo'lsa, bu tuproq tarkibidagi namlik kamayishiga olib keladi. Chunki o'rmondagi suv yerning boshqa hududlariga qaraganda ko'proq bug'lanadi.

Savannalashtirish: Isroil cho'llanishga qarshi yangi tajriba qo'lladi

Isroil davlatining 95 foiz qismi quruq va qurg'oqchil iqlimga ega. Mamlakatning 60 foiz hududi Negav cho'lidan iborat. Shuning uchun ham Isroil cho'llanish va tuproq degradatsiya muammolari bilan doim kurashib yashashiga to'g'ri keladi.

Isroilning cho'llanishga qarshi kurash dasturi suvni markazlashtirilgan boshqaruv asosida yo'naltirishga qaratilgan.

Bunday boshqaruvga, suv nisbatan ko'p hududlardan suv tanqis mintaqalarga yetkazish, suv ko'p bo'lgan yillari zaxirada suv g'amlab, qurg'oqchil yillarda sarf qilish, chiqindi suvlarni qishloq xo'jaligida foydalanish uchun qayta tozalash, cho'l hududida daraxtlarni ko'paytirish, suv xususiyatiga moslashgan o'simliklarni iqlim va tuproq sharoitiga moslashtirish kiradi.

Isroil bu vazifani amalga oshirishni Qishloq xo'jaligi vazirligi zimmasiga yuklagan. Vazirlik tuproq eroziyasi bo'yicha dehqonlarga ko'maklashish uchun mutaxassislar yuboradi. Oxirgi 50 yil ichida Isroil 200ga yaqin maydonda 260 milliondan ortiq daraxt ekdi. Bu maydonlarning aksariyati iqlimi qurg'oqchil, tog'li, qishloq xo'jaligi uchun yaroqsiz yerlar edi.

Shuningdek, Isroil o'rmonzorlashtirishning yangi texnologiyasini ishlab chiqdi. Bu yarim quruq va qurg'oqchil yerlarni savannalashtirish deyiladi. Savannalashtirish

amaliyotida atrofi daraxtlar bilan o‘ralgan tog‘ yonbag‘irlaridan hosil yetishtiriladi. Bu – bioxilma-xillikni saqlab qolib, tuproq unumdorligini oshiradi.

Xitoy, Misr, Isroil kabi davlatlar metodikasini O‘zbekiston ham o‘rganib kelyapti. Bu texnologiyalarni O‘zbekistonda ham qo‘llash mumkin yoki yo‘qligi bo‘yicha sharoitdan kelib chiqib ilmiy tadqiqot ishlari olib borilyapti.

Hozir O‘zbekistonning tabiiy sharoitini yaxshilash maqsadida ekologik geografik asoslarini ishlab chiqarish bo‘yicha tadqiqot ishlarini olib borilyapti.

Albatta, xorij davlatlari tajribasini o‘rganganda sharoit va iqlim ham inobatga olinadi. Chunki yerda sharoit har xil. Isroil yoki Xitoyga to‘g‘ri kelgan texnologiya to‘liqligicha bizga to‘g‘ri kelmasligi mumkin.

Cho‘llanishning oldini olish uchun kim nima qilishi kerak?

Cho‘llanishning oldini olish maqsadida O‘zbekistonda cho‘llanish muammosiga davlat miqyosida qaralishi kerak.

O‘zbekistonda Geografiya instituti tashkil etilsa ayni muddao bo‘ladi. Chunki Geografiya institutining o‘z yo‘nalishlari bor. Masalan, Qozog‘istonda Geografiya instituti bor. Bizda esa shunchalik ko‘p ekologik, geoekologik muammolar bo‘lsa ham, Geografiya instituti yo‘q.

Agarda Geografiya instituti mavjud bo‘lsa, aynan cho‘llanish, suv muammolari, tuproq zonasi bilan shug‘ullanadi. Mana shu suv, yer, tuproq Geografiya institutining ustuvor yo‘nalishlaridan bo‘lib xizmat qilsa, O‘zbekistonning kelajakdagi iqtisodiyoti va aholi salomatligi uchun asqotadi.

Olimlarning ta’kidlashicha, cho‘l-adir hududida o‘sayotgan o‘simlik dunyosiga juda e’tiborli bo‘lish kerak. Chunki cho‘l hududida o‘simlik o‘sishi anrimahol. Cho‘l hududlarida chorva mollarini boqish masalasiga ham e’tibor qaratish kerak. Chorva mollarini tizimli ravishda o‘tlatish kerak. Aytaylik, 1 gektar yerda 1-3 kun chorva o‘tlatilib, keyin boshqa joyga ko‘chirilishi kerak. Bundan maqsad – chorva o‘simlik ildizini yeb qo‘ymasligi kerak.

Ikkinchidan, cho‘l hududida o‘sgan buta, daraxtlarning aholi tomonidan ayovsiz kesilishini to‘xtash kerak. Kuz-qishki tayyorgarlik vaqtida daraxtlarni kesmaslik kerak. Cho‘l hududida o‘sayotgan o‘simlikning qirqilishiga yo‘l qo‘ymaslik kerak.

Bundan tashqari, neft-gaz konlarini qazib olish uchun harakatlanadigan mashinalarning to‘xtovsiz yurishi natijasida o‘simliklarga zarar yetib, ular ko‘karmay qolyapti. Mashinalarning turli yo‘ldan yurmasdan, bitta yo‘ldan yurishini ta‘minlasak, avtomobil g‘ildiragi ostida qolib ketayotgan o‘simliklarning o‘shiga yordam bergan bo‘lardik.

Ilmiy jihatdan esa insonning tabiatga bo‘lgan munosabatini yaxshilash kerak. Bunda ekologik madaniyatni, insonlarning tabiatga mehrini oshirish kerak. Inson – tabiatning bir bo‘lagi. Tabiatdan unga zarar yetkazmasdan foydalanish kerak.

Tabiatdan oladigan resurslarimiz ertaga tiklanishi kerak. Agar tiklanmaydigan resurslarni olsak, bu – yerning qashshoqlanishi va cho‘llanishiga olib keladi. Avlodlarimiz bizni xursand qabul qilishi kerak.

3.2. Ekologik muammolarni hal qilishda ekologik menejmentning eng muhim strategik yo‘nalishlari

Ushbu muammolarning miqyosi, jiddiyligi va mamlakat aholisining salomatligi uchun salbiy oqibatlarini ularni bartaraf etish uchun yangicha yondashuvni talab qiladi.

Bu yerda muhokama qilingan ekologik muammolarning har biri qisman yoki to‘liqroq yechimning o‘ziga xos variantlariga ega bo‘lib, ekologik muammolarni hal qilishda ma‘lum umumiy yondashuvlar to‘plami mavjud bo‘lib, biz atrof muhit sifatini yaxshilash bo‘yicha quyidagi eng muhim strategik yo‘nalishlarni tavsiya etamiz:

9-rasm. Ekologik muammolarni hal qilishning eng muhim strategik yo‘nalishlari⁴⁸

Ekologik xavfsizlikni ta‘minlashning ustuvor strategik yo‘nalishlarining ijrosini ta‘minlash sifatida quyidagilarga alohida ahamiyat berish maqsadga muvofiq deb o‘ylaymiz:

4-jadval

Ekologik xavfsizlikni ta‘minlashning ustuvor strategik yo‘nalishlari ijrosi

№	Strategik yo‘nalishlar	Strategik yo‘nalishlar ijrosini ta‘minlash manbaalari
1	Texnologik	<ul style="list-style-type: none"> • resurs tejaydigan ilg‘or innovatsion texnologiyalarni va chiqindilarsiz ishlab chiqarishni, qayta tiklanadigan energiya manbalarini joriy etish, begona turlar va genetik jihatdan o‘zgartirilgan modifikatsiyalangan organizmlar, tovar va mahsulotlar tarqalishini cheklashga doir ekologik yo‘naltirilgan loyihalar dasturlarni amalga oshirish va

⁴⁸ Mualliflar ishlanmasi.

		<p>investitsiyalarni jalb qilishga qaratilgan keng ko'lamli ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlarini olib borish.</p> <ul style="list-style-type: none"> • ekologik xizmatlar, shu jumladan ekoturizm, ekologik toza mahsulotlar, texnologiyalar va uskunalar bozorlarini rivojlantirish; • yangi texnologiyalarni rivojlantirish; • tozalash inshootlarini qurish; • yoqilg'i turlarini o'zgartirish; • ishlab chiqarish, kundalik hayot, transportni elektrlashtirish.
2	Me'moriy rejalashtirish faoliyati	<ul style="list-style-type: none"> • Respublikaning barcha xududlarida atrof-muhitning ifloslanish darajasini ekologik, gigienik va sanitariya me'yorlari darajasida kamaytirishga qaratilgan chora tadbirlarni ishlab chiqish va amalda qo'llash; • aholi punkti hududini rayonlashtirishni kengaytirish; • aholi punktlarini obodonlashtirish; • sanitariya muhofaza zonalarini tashkil etish.
3	Iqtisodiy	<ul style="list-style-type: none"> • turli darajadagi davlat organlari va tabiatdan foydalanuvchilarning o'zaro ta'sirini tartibga solishning iqtisodiy mexanizmini takomillashtirish va amalga oshirish, boshqaruv qarorlarining ijtimoiy-iqtisodiy samaradorligini baholash tartibiga ekologik talablarni kiritish • ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlarini holati va atrof-muhit sifatiga antropogen ta'sirini har tomonlama baholash asosida ishlab chiqarishni ekologiyalashtirishni, tabiiy resurslardan oqilona foydalanishni, "yashil"

		iqtisodiyotga bosqichma-bosqich o'tishni rag'batlantiruvchi iqtisodiy chora-tadbirlar tizimini shakllantirish.
4	Huquqiy	<ul style="list-style-type: none"> • aholini, ayniqsa yoshlarda ekologik ta'lim, madaniyat va tarbiya tizimini shakllantirish, rivojlantirish va takomillashtirish; • atrof-muhit sifatini saqlab qolish uchun qonunchilik hujjatlarini yangisini ishlab chiqish, mavjudlarini takomillashtirish, amaliyotga joriy etishni qat'iy nazorat qilish.
5	Muhandislik va tashkiliy	<ul style="list-style-type: none"> • tabiiy resurslardan, shu jumladan suv, yer, mineral va biologik resurslardan oqilona va kompleks foydalanish tizimini ishlab chiqish va joriy etish; • atrof muhitni monitoring qilish, prognoz qilish va axborot berishning yagona tizimini takomillashtirish; • ekologik ofat zonasida - Orol dengizi mintaqasida, shuningdek mamlakatning boshqa ekologik jihatdan noqulay hududlarida ekologik holatni lokalizatsiya qilish, tiklash va yaxshilashni ta'minlash bo'yicha kompleks chora-tadbirlarni qabul qilish.
6	Siyosiy	Ekologik muammolarni hal qilishda jahon hamjamiyati bilan hamkorlikni chuqurlashtirish

Shu bilan birga ayni paytda, ekologik muammolarning globallashtirishini hisobga olgan holda, O'zbekiston Respublikasi Milliy xavfsizlik kontsepsiyasining ustuvor yo'nalishlaridan biri va ajralmas qismi bo'lgan ekologik xavfsizlikni ta'minlashga kompleks yondashuv tizimini shakllantirish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

Ushbu tizim O'zbekistondagi ekologik tahdid va xatarlarning oldini olish, bartaraf etish va ularni yo'q qilish hamda ekologik vaziyatni yaxshilash bo'yicha

muvofiqlashtirilgan va samarali (profilaktikani ham o'z ichiga olgan) tadbirlarni kompleks ravishda qo'llashga imkon beradi.

Buning uchun shaxs, jamiyat va davlatning hayotiy manfaatlarini ekologik tahdidlardan himoya qilishga va mintaqaviy, milliy va mahalliy darajada ekologik jihatdan barqaror rivojlanishni ta'minlash bo'yicha milliy strategiyani shakllantirishga qaratilgan zarur qarorlarni qabul qilishni talab etadi.

Ushbu strategiya atrof-muhitni muhofaza qilish va tabiatni oqilona boshqarish sohasidagi hal qilinmagan muammolarning chuqurligi va ko'lamini to'liq tizimlashtirishi va ochib berishi, atrof-muhit uchun xavfli manbalarni va tahdidlarni darajalari (global, mintaqaviy, milliy, mahalliy) bo'yicha tasniflashi zarur deb o'ylaymiz.

Ushbu tadbirlarni amalga oshirish vazirliklar, idoralar, mahalliy hokimiyat, jamoat tashkilotlari va O'zbekiston Respublikasining har bir fuqarosi mas'uliyatini oshirishga asoslangan holda, hayotiy milliy manfaatlar uchun ekologik tahdidlarning oldini olish va ularni bartaraf etish, ekologik vaziyatni optimallashtirish va nazorat qilish bo'yicha ekologik xavfsizlik sohasidagi davlat siyosatini faollashtirishga yordam beradigan quyidagi ustuvor yo'nalishlarni amalga oshirish zarur deb o'ylaymiz:

1. Mamlakatda atrof muhitni holatini yaxshilash va ekologik muammolarni yaxlit holda hal etishga qaratilgan davlat siyosatini amalga oshirish.

2. Ekologiya va sog'liqni saqlash sohasidagi milliy qonunchilikni takomillashtirish.

3. Aholining ekologik xavfsizlikni ta'minlash hamda ekologik va sanitariya me'yorlariga rioya etish bo'yicha mas'uliyatini kuchaytirish.

4. Mamlakatda «yashil iqtisodiyot»ga o'tishga ko'maklashish.

5. Atrof muhitni muhofaza qilish, tabiatdan oqilona foydalanish va qulay yashash sharoiti yaratish sohasidagi faoliyatni kuchaytirish.

6. Aholining ekologik savodxonlik darajasini oshirish, dunyoqarashi va ularda sog'lom turmush tarzini shakllantirish, ekologik ma'lumotga ega bo'lishini ta'minlash.

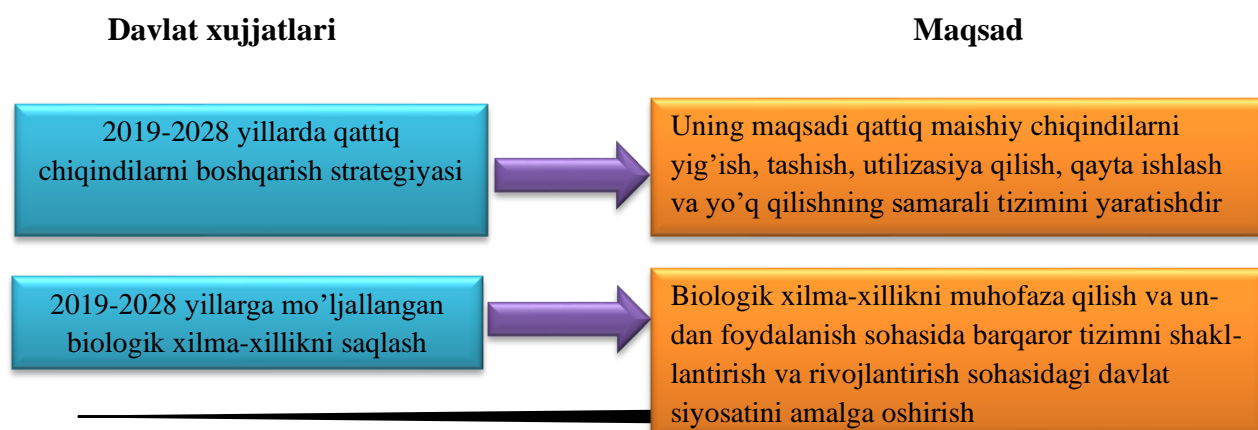
7. Atrof muhit va fuqarolar sog'lig'ini muhofaza qilish masalalarida hamkorlikni rivojlantirish.

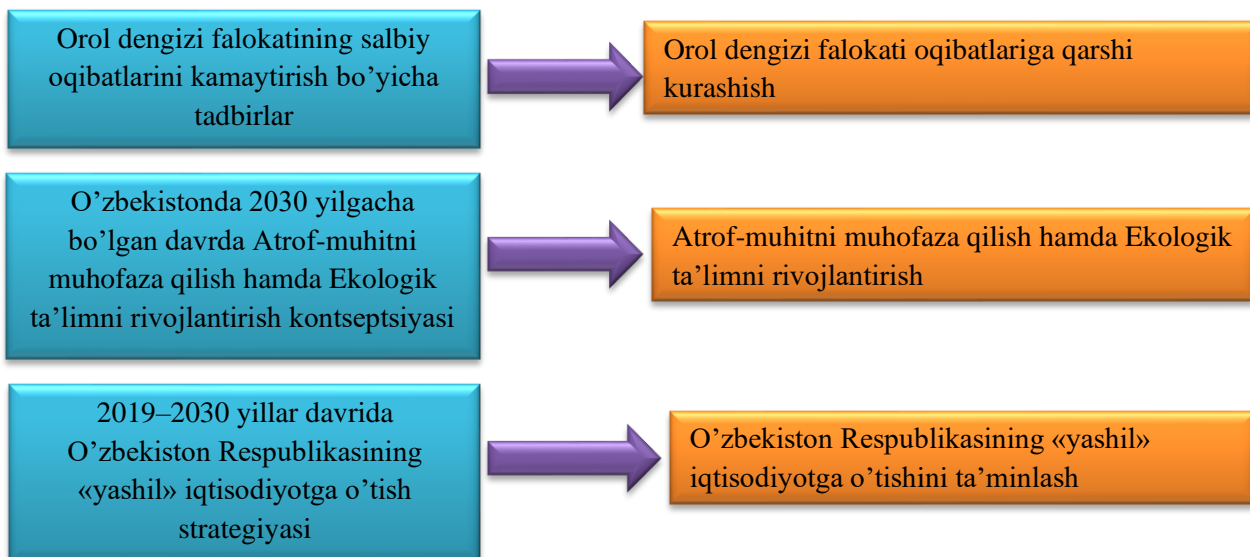
8. Atrof muhit va fuqarolar sog'lig'ini muhofaza qilish masalalarida xalqaro hamkorlikni rivojlantirish.

So'nggi yillarda respublikada hududlar kesimida ekologik xavfsizlikni ta'minlash, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, shuningdek hududlarning sanitar va ekologik holatini yaxshilash sohasidagi siyosat izchillik bilan amalga oshirilmoqda. Prezident rahbarligi ostida atrof-muhitni muhofaza qilish sohasida yangi davlat boshqaruvi tizimi shakllantirildi, bir qator muhim normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilindi, strategik va dasturiy hujjatlar loyihalari yangilandi.

Atrof -muhitni muhofaza qilish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish sohasidagi hozirgi inqirozli vaziyatni hal etish uchun quyidagi strategik hujjatlar qabul qilingan: xususan, 2019 yilda O'zbekistonda 2030 yilgacha bo'lgan davrda Atrof-muhitni muhofaza qilish hamda Ekologik ta'limni rivojlantirish kontseptsiyalari qabul qilindi. Shuningdek, 2019 yili 2019–2028 yillar davrida qattiq maishiy chiqindilar bilan bog'liq ishlarni amalga oshirish va 2019–2030 yillar davrida O'zbekiston Respublikasining «yashil» iqtisodiyotga o'tish strategiyalari ham tasdiqlandi.

O'zbekistonda 2030 yilgacha bo'lgan davrda Atrof-muhitni muhofaza qilish hamda Ekologik ta'limni rivojlantirish kontseptsiyasi O'zbekistonda qabul qilingan dasturiy hujjatlardan biridir. U o'rta muddatli istiqbolda mamlakatning ekologik siyosatining rivojlanishini belgilaydi. (10-rasm)

10-rasm. Atrof -muhitni muhofaza qilish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish sohasidagi O‘zbekiston Respublikasining asosiy strategik hujjatlari

Ushbu xujjatlarning ayrimlariga to‘xtalib o‘tamiz.

2019-2028 yillarda qattiq chiqindilarni boshqarish strategiyasi.

Uning maqsadi qattiq maishiy chiqindilarni yig‘ish, tashish, utilizasiya qilish, qayta ishlash va yo‘q qilishning samarali tizimini yaratishdir. SHuningdek, ularning aholi salomatligi va atrof-muhitga zararli ta’sirini oldini olishni o‘z ichiga oladi. Bunga qo‘shimcha ravishda - tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va mintaqalardagi sanitariya-ekologik vaziyatni yaxshilashdan iborat.

Axlat muammosini hal qilishda ikkita asosiy yondashuv mavjud - axlatxonani ko‘mish va qayta ishlash. Bugungi kunda O‘zbekistondagi qattiq maishiy chiqindilar (1,2 ming gektar yerni egallagan 221 chiqindixonaga "ko‘milgan"). Hozir u yerda 80 million tonnadan ortiq chiqindi saqlanmoqda.

O‘zbekistonda ishlayotgan chiqindixonalarning holati sanitariya-epidemiologiya va ekologik talablarga javob bermaydi. Ularda ifloslantiruvchi moddalarning yer osti suvlariga kirishiga to‘sqinlik qiladigan himoya qatlami yo‘q. SHuningdek, ular drenaj

tizimini ta'minlamaydilar va chiqindixonalar uchun yer ajratishda shamolning yo'nalishi hisobga olinmadi.

"Qattiq chiqindilar salanadigan chiqindixonalar qurilgan emas ular paydo bo'lgan va 1968 yildan buyon mahalliy hokimiyat tomonidan" axlatxona "deb nomlangan yer uchastkalaridan foydalanilmoqda. Yer osti suvlarining ifloslanishiga qarshi to'siq qo'yish, hududni to'sish va to'ldirilgan chiqindixonalarni qaytarish bo'yicha ishlar olib borilmagan. Poligonlar shunchaki gorizontal ravishda kengaytirildi.

2019-2028 yillarga mo'ljallangan qattiq maishiy chiqindilarni joylashtirish strategiyasi mavjudlarini optimallashtirishni (ularga joylashtirilgan chiqindilar hajmini kamaytirish orqali aholi punktlaridan uzoqligini hisobga olgan holda ularning sonini kamaytirish), shuningdek yangi 59 ta zamonaviy chiqindixona qurishni nazarda tutadi. Bundan tashqari, chiqindilarni uzatish stantsiyalari qurilishi mo'ljallangan.

Axlatxonalar sonini va maydonini qisqartirish uchun qayta ishlash sohasini rivojlantirishga e'tibor berildi. Agar 2019 yilda 7,1 million tonna qattiq chiqindining atigi 20 foizi qayta ishlangan bo'lsa, kelgusida bu ulushni 60 foizga yetkazish rejalashtirilgan. Biroq, ijobiy dinamikadan yaqqol ko'rinib turibdi - 2018 yilda maishiy chiqindilarning atigi 9% qayta ishlashgan xolos. Ixtisoslashgan korxonalar soni ham 183 dan 219 gacha ortdi.

2019-2028 yillarga mo'ljallangan biologik xilma-xillikni saqlash strategiyasi.

Bu sohada asosiy ustuvor yo'nalishlar, maqsad va vazifalar, ularni rejalashtirish va ularga samarali yerishish yo'llari aniqlandi. Shuningdek, biologik xilma-xillikni muhofaza qilish va undan foydalanish sohasida barqaror tizimni shakllantirish va rivojlantirish sohasidagi davlat siyosatini amalga oshirish bosqichlari belgilab qo'yildi.

O'zbekistonning biologik xilma-xilligi hozirgi kunda ma'lum bo'lgan 27000 ga yaqin turni o'z ichiga oladi. O'zbekiston florasi o'ziga xos xususiyatlarga ega, bu endemizmning yuqori darajasida, taxminan 8% (dunyoda faqat shu hududda yashovchi turlar) ifodalanadi. O'zbekistonning bir nechta biogeografik mintaqalar tutashgan

joyida joylashganligi ko‘plab taksonomik guruhlar va hayvonlarning turlarining kelib chiqish xususiyatlarini belgilaydi.

Biologik xilma-xillikni saqlash maqsadida respublikada tabiatni muhofaza qilish sohasidagi qonunchilik bazasi, tashkiliy mexanizmlar va xalqaro konvensiyalar va bitimlar bo‘yicha hamkorlik mexanizmlari (Bioxilma-xillik to‘g‘risidagi konvensiya, Ramsar Konvensiyasi, Bonn Konvensiyasi, CITES va boshqalar) takomillashtirildi. SHu bilan birga, atrof-muhit barqarorligi va xavfsizligini ta‘minlash, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va iqtisodiy sohada barqaror rivojlanishning ekologik asoslarini joriy etishga qaratilgan atrof-muhitni muhofaza qilish bo‘yicha o‘rta muddatli davlat harakat dasturlari mamlakatning ekologik siyosatining vositasi sifatida muhim ahamiyat kasb etdi.

Biologik xilma-xillikni saqlash tamoyillarini O‘zbekistonning neft va gaz sektoriga qo‘llash bo‘yicha chora-tadbirlar ko‘rilmoqda. Ushbu tashabbus Markaziy Osiyo mintaqasida yagona hisoblanadi. OPT PA tizimini rivojlantirishning ilmiy asoslangan uslubiy va kontseptual asoslari ishlab chiqilgan.

O‘zbekistonning qator xalqaro shartnomalarga qo‘shilishi.

O‘zbekiston Respublikasi atrof-muhitni muhofaza qilish sohasida bir qator xalqaro konvensiyalar va tegishli rivojlanish protokollari ratifikatsiyalariga qo‘shildi:

- Ozon qatlamini himoya qilish bo‘yicha Vena konvensiyasi (18/05/1993 y.);
- Ozon qatlamini buzadigan moddalar bo‘yicha Monreal protokoli (18/05/1993 y.);
- London Ozon qatlamini buzadigan moddalar bo‘yicha Monreal protokoliga o‘zgartirishlar kiritish (01/05/1998 y.);
- Ozon qatlamini buzadigan moddalar bo‘yicha Monreal protokoliga Kopengagen o‘zgartirish (01/05/1998 y.);
- Transchegaraviy suv oqimlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish bo‘yicha BMTning YTK konvensiyasi;

•Tabiiy muhitga ta'sir etuvchi harbiy yoki boshqa dushmanona maqsadlardagi vositalaridan foydalanilishini taqiqlanishiga oid Konventsiya (05/26/1993 y.);

•Iqlim o'zgarishi bo'yicha Asosiy konventsiya (20/06/1993) (Kyoto protokoli, 1999 y.);

•Jiddiy qurg'oqchilik va / yoki cho'llanishga uchragan mamlakatlarda, ayniqsa Afrikada, cho'llanishga qarshi kurash konventsiyasi (31/08/1995 y.);

•Xavfli chiqindilarning transchegaraviy harakatlarini nazorat qilish va ularni yo'q qilish bo'yicha Bazel konventsiyasi (12/22/1995 y.);

•Biologik xilma-xillik to'g'risidagi konventsiya (06/05/1995 y.);

•Butunjahon madaniy va tabiiy merosini himoya qilish konventsiyasi (22.12.1995 y.);

•Yo'qolib borish xavfidagi yovvoyi fauna va floraning xalqaro savdosi bo'yicha konventsiyalar (25/04/1997 y.);

•Ko'chmanchi yovvoyi hayvonot turlarini saqlash konventsiyasi (01/05/1998 y.);

•Suv-botqoq hududlari bo'yicha asosan, qushlarning yashash joylari sifatida xalqaro ahamiyatga molik Ramsar Konventsiyasi (08/30/2001 y.).

•Parijda iqlim o'zgarishi to'g'risidagi shartnoma (19/04/2018 y.).

O'zbekiston doimiy organik ifloslantiruvchi moddalar to'g'risidagi Stokgolm konventsiyasiga, Biologik xilma-xillik to'g'risidagi konventsiyaga biologik xavfsizlik to'g'risidagi Kartagena protokoliga qo'shildi.

Orol dengizi falokatining salbiy oqibatlarini kamaytirish bo'yicha tadbirlar.

Orol dengizi falokati milliy darajadan ancha uzoqqa ketgan global darajadagi eng yirik antropogen ekologik halokatdir. Orol dengizi sathining pasayishi - bu Orol dengizining qurishi va uning o'rnida Orolqum cho'lining shakllanishi bilan bog'liq ekologik, biologik, tuproq, iqlim va ijtimoiy hodisalarning kombinasiyasidir.

Orol dengizi muammolari XX asrning 60-yillarida mintaqaning yirik transchegaraviy daryolar - Sirdaryo va Amudaryoni o'ylamasdan tartibga solish natijasida vujudga keldi, chunki Orolga ularning oqimi tufayli o'tgan yillarda taxminan

56 kub km suv kelib quyilar edi. Bu yerda yashovchi aholining sezilarli o'sishi, urbanizatsiya ko'lami va yerlarni intensiv ravishda rivojlantirish, o'tmishda Orol dengizi havzasi suv oqimlarida yirik gidrotexnika va sug'orish inshootlari ekologik oqibatlarni hisobga olmagan holda qurilishi sayyoradagi eng chiroyli suv havzalaridan birining qurishiga olib keldi.

Dengizning qurib qolishining bevosita natijasi nafaqat Markaziy Osiyoda, balki boshqa mintaqalarda ham iqlimning keskin o'zgarishiga olib keldi. Orol dengizining ochiq qismida 5,5 million gektar maydonga ega yangi tuzli cho'l paydo bo'ldi. Yilning 90 kunida uning ustiga chang bo'ronlari har yili 100 ming tonnadan ortiq chang va zaharli tuzlarni atmosferaga minglab kilometrarga tashiydi.

Orol fojiasining tahlikali ta'siri bugungi kunda butun dunyoda kuzatilmoqda. Xalqaro ekspertlarning fikriga ko'ra, Orol mintaqasidagi zaharli tuzlar Antarktida sohillarida, Grenlandiya muzliklarida, Norvegiya o'rmonlarida va dunyoning boshqa ko'plab joylarida uchraydi.

Taassuflar bo'lsinki, bugungi kunda Orol dengizini to'liq tiklashning iloji yo'qligi ayon bo'ldi. Hozirgi davrning eng muhim vazifasi Orol dengizi inqirozining atrof-muhitga va Orol dengizi mintaqasida yashovchi millionlab odamlarning turmush tarziga zararli ta'sirini kamaytirishdan iborat.

2019 yilda Orol dengizining qurigan tubiga 500 ming gektarga saksovul va boshqa ko'p yillik o'simliklarning turlari ekilgan. 2020 yilda yana 700 ming gektar maydonga ekish ishlari amalga oshirildi. Orol dengizi mintaqasini ekologik innovatsiyalar va texnologiyalar zonasiga aylantirish bo'yicha O'zbekiston Prezidenti tomonidan ilgari surilgan tashabbus mintaqada va jahon hamjamiyatida keng qo'llab-quvvatlandi. O'tgan yilning oktyabr oyida Nukusda BMT homiyligida o'tkazilgan yuqori darajadagi xalqaro konferentsiyada Orol dengizi mintaqasini ekologik innovatsiyalar va texnologiyalar zonasi deb e'lon qilish to'g'risida BMT Bosh assambleyasining maxsus rezolyutsiyasi loyihasi kelishib olindi.

Orolbo‘yi mintaqasi uchun Inson xavfsizligini ta’minlash bo‘yicha ko‘p sherikchilik fondini yaratish.

Jamg‘arma 2018 yilda BMT homiyligida xalqaro hamkorlikni rivojlantirish va Orol dengizi mintaqasida ekologik va ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatni yaxshilash bo‘yicha loyihalarni amalga oshirish uchun donorlar jamiyati mablag‘larini jalb qilish maqsadida tashkil etilgan. Yevropa Ittifoqi moliyaviy kelishuvga binoan Ishonch jamg‘armasiga 5,2 million evro ajratdi va Finlyandiya MPTP faoliyatini qo‘llab-quvvatlash uchun 1 million yevro ajratishni rejalashtirmoqda.

Qabul qilingan dasturiy hujjatlar tufayli O‘zbekiston atrof-muhitni muhofaza qilish sohasida strategik rejalashtirish imkoniyatiga ega. Unda quyidagi yo‘nalishlar ayniqsa ta’kidlangan:

- atrof-muhit ob’ektlarini (er, suv, atmosfera havosi, mineral resurslar, o‘simlik va hayvonot dunyosi) saqlash va himoya qilish;

- muhofaza etiladigan tabiiy hududlarni kengaytirish; iqtisodiyotni ko‘kalamzorlashtirish, tabiiy resurslardan foydalanishning iqtisodiy mexanizmlarini joriy qilish, eng kam ekologik xavf tug‘diradigan materiallar, mahsulotlar, ishlab chiqarish va boshqa ob’ektlardan ustuvor foydalanish;

- atrof-muhitni muhofaza qilish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish sohasidagi davlat nazoratini, shuningdek atrof-muhitning ekologik monitoringi tizimini takomillashtirish;

- atrof-muhitni muhofaza qilishni ilmiy jihatdan ta’minlash; ekologik xavfsizlikni hisobga olgan holda chiqindilarni boshqarish tizimini takomillashtirish, zaharli kimyoviy va radioaktiv moddalardan ekologik xavfsiz foydalanishni ta’minlash;

- aholining ekologik madaniyatini oshirish, atrof-muhitni muhofaza qilish sohasidagi davlat organlari faoliyatidagi shaffoflik darajasi va fuqarolik jamiyati rolini kuchaytirish;

- atrof-muhitga minimal yuk bilan barqaror rivojlanishni ta’minlaydigan jamiyatni shakllantirish;

- atrof-muhitni muhofaza qilish sohasida xalqaro hamkorlikni kengaytirish.

Ushbu hujjatlar va dasturlarning barchasi shuni aytishimiz mumkinki, davlat miqyosida O‘zbekiston yashil iqtisodiyotga o‘tishga intilmoqda, ishlab chiqarishning muhim yo‘nalishi bu uning atrof-muhitga ta’siri va bu ta’sirni maksimal darajada kamaytirishdir. Ammo shuni unutmasligimiz kerakki, yashil iqtisodiyotga muvaffaqiyatli o‘tish barcha sektorlar - hukumat, tijorat va biznes, shuningdek, jamiyat bunday o‘tishdan manfaatdor bo‘lganda bo‘ladi.

2021 yil 24 avgust kuni Prezident Shavkat Mirziyoev raisligida bo‘lib o‘tgan videosektor yig‘ilishi davomida ekologik holatni yaxshilash, daraxtlar muhofazasini samarali tashkil etish va yashil hududlarni kengaytirish bo‘yicha qator vazifalar belgilandi.

Prezident ekologiyani yaxshilash bo‘yicha muhim vazifalarni belgilab berdi:

- 1,3 ming kilometr magistral yo‘llar bo‘ylarida, hududlarning iqlimidan kelib chiqib, sentyabr-dekabr oylarida 480 ming dona hamda kelgusi yil bahor oylarida 330 ming dona chinor, eman, jiyda, terak va boshqa daraxt ko‘chatlarini ekish;
- yil yakuniga qadar shaharlar va tuman markazlarida 16 million dona mevali, yong‘oq manzarali va daraxtlar buta ko‘chatlari ekish;
- aholi xonadonlari, tadbirkorlik ob’ektlari hududi va ularning yon atrofida 42 million dona tut, yong‘oq, jiyda kabi daraxtlar ekish;
- dala maydonlari atrofi hamda kanallar bo‘yida 53 million dona tut, jiyda, manzarali daraxt va buta ko‘chatlari ekish;
- o‘rmon xo‘jaliklari hududlarida 3 million dona tut ko‘chati ekish;
- Mudofaa vazirligi tasarufidagi muassasalarda, shu jumladan CHorvoq suv ombori hamda Krasnogorsk shaharchasi atrofidagi o‘rmon hududlarida 500 ming dona manzarali, mevali va buta ko‘chatlarini ekish;
- ikki oy muddatda shaharlar va tumanlar markazlaridagi 4,5 ming kilometr ichki irrigatsiya tarmoqlari faoliyatini tiklash.

Yuqoridagi fikrlar asosida xulosa qilish mumkinki, ekologik muammoning yakuniy va mutlaq yechimi haqida emas, balki insonning tabiiy muhit bilan munosabatlarini optimallashtirish to'g'risida gapirish kerak.

Shubhasiz, tabiatdan foydalanishni tartibga solishning bu kabi mexanizmlarini shakllantirish xo'jalik sub'ektlaridan tabiiy resurslardan samarali va oqilona foydalanish hamda ularni takror ishlab chiqarish, atrof muhitni ifloslanish va boshqa zararli ta'sirlardan himoyalash, ishlab chiqarishni chiqindisiz texnologiyalar asosida tashkil etish, har bir insonda ekologik tartiblarga rioya qilishdan manfaatdorlik hissini uyg'ota olishga erishish muhimdir

XULOSA

O'tkazilgan ilmiy-tadqiqot ishlari ekologik boshqaruvni takomillashtirish va rivojlantirish bo'yicha davlat va mintaqaviy siyosatning qoidalarini ilmiy asosda ishlab chiqdi va ularni amalga oshirishning amaliy natijalarini aks ettirdi.

Ishning asosiy xulosalari va ilmiy natijalari quyidagicha:

Birinchi, shaharlar ekologiyasini 5-6 oyda palapartish yashil zona, daraxtlar ekish bilan tizimli hal qilib bo'lmaydi. Shaharlar ekologiyasini avvalo shaharlarning "bosh rejasini"ni tasdiqlash orqali hal etish maqsadga muvofiq.

Ikkinchi, shahar ekologiyasi shaharlarning jamoat transporti tizimini yaxshilamasdan o'nglanmaydi. Transport vositalari havoni bulg'ayotgan asosiy omillardan biri.

COVID-19 pandemiyasi davrida odamlar samolyotlarda kamroq ucha boshlashdi va jamoat transportidan kam foydalanishdi.

Pandemiya paytida odamlar transportdan kamroq foydalana boshlashdi, bu esa havoni ifloslantiruvchi moddalar konsentratsiyasining keskin pasayishiga olib keldi.

Olimlar dunyoning ko'plab shaharlarida havoni ifloslantiruvchi moddalar konsentratsiyasining, ayniqsa azot oksidlari darajasining keskin pasayishini aniqlashdi. Bu, asosan, shahar joylarida transport harakati kamayganligining natijasi bo'ldi.

✓ Mutaxassislarning ta'kidlashicha, havo sifatiga transport vositalaridan tashqari ko'plab boshqa ifloslantiruvchi moddalar ham ta'sir qiladi. Masalan, turar-joy binolari va boshqa binolarni isitish paytida yoki dalalarni urug'lantirish paytida havoga ko'tariladigan mayda zarrachalar orqali ifloslanish darajasi pasaymadi.

Uchinchi, sifatli jamoat transporti yo'lga qo'ymas ekanmiz, ekkan daraxtlarimiz soyasi odamlar uchun emas, mashinalar uchun "oftobdan asraydigan" joy bo'lib qolaveradi. Jamoat transportining hozirgi holati yaqin istiqbol uchun jiddiy ekologik muammolarni yaratadi, yaratgan ham.

To'rtinchidan, ekologiya sohasida javobgarlikni kuchaytirish nuqtai nazaridan amaldagi qonunlar qayta ko'rib chiqish zarur.

Yangi ishlab chiqilayotgan qonunlar O'zbekistonning barqaror taraqqiyotini ta'minlash, atrof-muhitni muhofaza qilish, o'simlik va hayvonot dunyosini muhofaza qilish va undan foydalanish masalalarini qonunchilik jihatidan samarali tartibga solish, qonunchilikdagi bo'shliqlarni bartaraf qilishga qaratilishi kerak.

Beshinchidan, ekologiya sohasida bajarilayotgan ishlarni amaliy bajarilishini ta'minlash kerak. Chunki, bu sohadagi aldovlar 4,5 yildan keyin o'z natijasini ko'rsatib qoladiki, uni tabiatning o'zi ham, kelgusi avlodlar ham kechirmaydi.

Oltinchidan, ekologik muammolarni hal qilishning boshqaruvi qanday bo'lishi kerak? Cho'pon ko'paysa qo'y harom o'ladi, deganlaridek to'rt sektoru Ekologiya qo'mitasi, ekopolitsiya, ekologik inspektorlar qanday ishlaydi? Bular ishini tushunib olguncha, qancha daraxt kesilib ketadi? Qaerda markaz, qaerda mahalliy hokimiyat mas'ul? Ekoqo'mita hukumat tarkibiga o'tkazilgani nechog'li o'rinli bo'lgan? Ekologiyani buzayotgan shartli hukumat vakilini boshqa bir hukumat a'zosi nazorat qila oladimi? Bizning-cha, bu noto'g'ri.

Va eng muhimi, ekilgan har bir daraxt, yaratilgan har bir yashil zona, sarflangan har bir so'm ustidan kim va qanday nazorat o'rnatadi? Hokim daraxt va yashil zona uchun o'zi pul ajratib, o'zi ekib, o'zi nazorat qiladimi? Hozirgi holatda nazorat qariyb shunaqa tartibda olib boriladi, desak xato bo'lmaydi. Chunki har yili yashillik va ko'chatlar uchun milliardlab pul ajratiladi, kelasi yil yana ajratiladi. Chunki qurigan narsani "spisatb" qilish oson. O'marish ham oson. Aniq-tiniq mexanizm kerak.

Global isish natijasida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan tahdidlarni dunyoning deyarli barcha qismida istiqomat qilayotgan insonlar iqlim o'zgarishi natijasida yuzaga kelayotgan hodisalarni o'z tanalarida his qilishmoqda.

Mutaxassislar iqlim o'zgarishining oldini olish uchun bir qancha tavsiyalar berishgan:

- qazib olinadigan yoqilg'idan foydalanishni kamaytirish va qayta tiklanadigan energiya manbalariga o'tish;
- energiya samaradorligini oshirish va sohalarni energiya tejavchi texnologiyalar bilan modernizatsiya qilish;
- tabiatda yashillikni ko'paytirish, o'rmon yong'inlarining oldini olish, daraxtzorlarni ko'paytirish;
- ekologik toza qishloq xo'jaligiga o'tish;
- tuproq tarkibidagi organik moddalarni saqlab qolish (chunki ularning yo'qolishi to'g'ridan to'g'ri issiqxona effektiga ta'sir qiladi);
- ekologik tejamkor transport turlariga o'tish.

Shuningdek, mintaqani iqlim o'zgarishiga moslashtirishning asosiy vositalari — iqtisodiyotni bosqichma-bosqich karbonsizlantirish, suv resurslaridan oqilona foydalanish, energiyani tejaydigan texnologiyalarni joriy etish, qayta tiklanadigan energiya manbalari ulushini ko'paytirish kerak.

Iqlim ko'rsatkichlarining yil sayin tobora yomonlashib borayotganini insoniyat Yerdan shafqatsizlarcha foydalanishni davom ettirayotgani bilan bog'lash mumkin. Ko'pchilik davlatlar tomonidan bu jarayon xavfsizlikka qarshi eng katta tahdid sifatida ko'rilmogda. Dunyo bo'ylab sodir bo'lgan ayanchli hodisalar ekologik xavfsizlikni ta'minlashning qo'shimcha mexanizmlarini ishlab chiqishga yetarli darajada kuchli turtki berishi kerak. Yo'qsa keyinchalik juda kech bo'lishi mumkin.

Xulosa o'rnida aytganda, O'zbekiston xalqaro huquqning to'laqonli sub'ekti sifatida atrof-muhitni va fuqarolar sog'lig'ini muhofaza qilish, mamlakatning barqaror rivojlanishi va ekologik xavfsizlikni ta'minlash maqsadida tabiiy resurslardan oqilona foydalanishga yo'naltirilgan ekologik siyosat yuritmoqda. Bu esa yurtimizda ekologik barqarorlikni mustahkamlashga el farovonligini yuksaltirish, ekologiya va aholi salomatligini saqlashga xizmat qilishi muqarrar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

O'zbekiston Respublikasi Qonunlari

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2020.
2. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi. – Toshkent: Adolat, 2020
3. O'zbekiston Respublikasi Yer kodeksi. – Toshkent: Adolat, 2020
4. O'zbekiston Respublikasi Shaharsozlik kodeksi. – Toshkent: Adolat, 2020
5. O'zbekiston Respublikasining 1993 yil 02 sentyabrdagi “Mahalliy davlat hokimiyati to'g'risida”gi qonuni
6. O'zbekiston Respublikasining 2002 yil 12 dekabrdagi “O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi to'g'risida” qonuni
7. O'zbekiston Respublikasining 2002 yil 12 dekabrdagi “O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati to'g'risida” qonuni
8. O'zbekiston Respublikasining 2003 yil 29 avgustdagi “O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi to'g'risida” gi qonuni
9. O'zbekiston Respublikasining 1992 yil 03 iuldagi “Davlat sanitariya nazorati to'g'risida”gi qonun
10. O'zbekiston Respublikasining 1993 yil 6 maydagi “Suv va suvdan foydalanish to'g'risida”gi qonuni
11. O'zbekiston Respublikasining 1997 yil 26 dekabrdagi ((yangi tahriri) 21.09.2016 y.) “O'simlik dunyosini muhofaza qilish va undan foydalanish to'g'risida”gi qonuni
12. O'zbekiston Respublikasining 1997 yil 26 dekabrdagi ((yangi tahriri);19.09.2016 y) “Hayvonot dunyosini muhofaza qilish va undan foydalanish to'g'risida”gi qonun,
13. O'zbekiston Respublikasining 1999 yil 15 apreldagi “O'rmon to'g'risida”gi qonuni
14. O'zbekiston Respublikasining 1996 yil 27 dekabrdagi “Atmosfera havosini muhofaza qilish to'g'risida”gi qonuni

15. O‘zbekiston Respublikasining 2002 yil 13 dekabrda “Er osti boyliklari to‘g‘risida”gi (yangi tahrirdagi) qonuni

16. O‘zbekiston Respublikasining 2007 yil 26 sentyabrda “Energiyadan oqilona foydalanish to‘g‘risida”gi qonuni

17. O‘zbekiston Respublikasining 2000 yil 31 avgustda “Radiatsiyaviy xavfsizlik to‘g‘risida”gi qonuni

18. O‘zbekiston Respublikasining 2000 yil 25 mayda «Ekologik ekspertiza to‘g‘risida»gi qonuni

19. O‘zbekiston Respublikasining 2001 yilda “Madaniy meros ob’ektlarni muhofaza qilish va ulardan foydalanish to‘g‘risi” da qonuni

20. O‘zbekiston Respublikasining 2007 yilda “Favqulodda vaziyatlarni oldindan aytish va ularning oldini olish bo‘yicha davlat dasturi to‘g‘risida” gi qonuni

21. O‘zbekiston Respublikasining 2002 yil 13 dekabrda «Er osti boyliklari to‘g‘risida»gi qonuni

22. O‘zbekiston Respublikasining 2004 yil 3 dekabrda “Muhofaza etiladigan tabiiy hududlar to‘g‘risida”gi qonuni

23. O‘zbekiston Respublikasining 2013 yil 27 dekabrda “Ekologik nazorat to‘g‘risida”gi qonuni

24. O‘zbekiston Respublikasining 8.07.2020 yilda “Ov qilish va ovchilik xo‘jaligi to‘g‘risida”gi qonuni

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Qaror va Farmonlari

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevralda PF-4947-sonli “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 21 aprelda № PF-5024 «Ekologiya va atrof-muhit sohasida davlat boshqaruvi tizimini takomillashtirish to‘g‘risida» Farmoni

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 21 apreldagi № PF-2915 «O‘zbekiston Respublikasi ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish davlat qo‘mitasi faoliyatini tashki etishni ta‘minlash chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi Qarori

Birinchi Prezident I.A. Karimovning asarlari to‘plami

1. Karimov I.A. O‘zbekiston XXI asr bo‘sag‘asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. -T.: Moliya.2002. 11-14-bb.

Prezident SH. M. Mirziyoevning asarlari, maʼruzalari

1. Mirziyoev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. Mazkur kitobdan O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti SHavkat Mirziyoevning 2016 yil 1 noyabrdan 24 noyabrga qadar Qoraqalpog‘iston Respublikasi, viloyatlar va Tashkent shahri saylovchilari vakillari bilan o‘tkazilgan saylovoldi uchrashuvlarida so‘zlagan nutqlari o‘rin olgan. – Toshkent: O‘zbekiston, 2017.

2. Mirziyoev SH.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini taʼminlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi ma’ruza. 2016 yil 7 dekabr. – Toshkent: O‘zbekiston, 2017.

3. Mirziyoev SH.M. Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik - har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak. -T.: O‘zbekiston, 2017.

4. Mirziyoev SH.M. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. -T.: O‘zbekiston, 2017.

5. Mirziyoev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. -T.: O‘zbekiston, 2017

6. Mirziyoev SH.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qatʼiyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. -T.: O‘zbekiston, 2017.

7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti SHavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga

Murojaatnomasi //Xalq so‘zi, 2017 yil 23 dekabr.

8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti SHavkat Mirziyoevning 2020 yil 24 yanvardagi Oliy Majlisga Murojaatnomasi, www.prezident.uz

Maxsus adabiyotlar

1. Акимова Т.А., Хоскин В.В.. Экология. Человек. Экономика. Биомасреда. М.: ЮНИТИ – ДАНА, 2007 й. 358 – бет

2. Бабина Ю.В., Варфоломеева Э.А. Экологический менеджмент: - Москва: ИД «Социальные отношения», изд-во «Перспектива», 2002. – 207 с.

3. Барановский А. Г., Тренихин А. П. Устойчивость и устойчивое развитие предприятия // Экономика социум. 2013. № 2 (7). [Электронный ресурс]: URL: http://iupr.ru/osnovnoy_razdel__2_6__2013_g

4. Бахретдинова Х.А., Хасанов Б.У., Умаров С.Р. Экологический менеджмент. - Ташкент (ТИИМ), 2014 – 192 с.

5. Вахретдинова Х.А., Хасанов В.У., Хужамкулова Х.И., Дустназарова С.А. Ekologik menejment. - Toshkent (TIMI), 2017. – 184 b.

6. Gazinazarova S., Axmedov I., Muxammadgaliyev B., Xojiyev A. Ekologik xavfsizlik. - T. 2010. 119-124 b.

7. Годин А. М. Экологический менеджмент: /А. М. Годин/ — М.: Издательско торговая корпорация «Дашков и К°», 2012. — 88 с.

8. Глазовский Н. Ф. Эффективность использования природных ресурсов и возможные пороги развития // Природопользование и устойчивое развитие: мировые системы и проблемы России. М.: Т-во научных изданий КМК, 2006. С. 17–21.

9. Глушенкова Е. И. Концепция устойчивого развития в контексте глобализации // Мировая экономика международные отношения. 2007. № 6. С. 66–79.

10. Двинин Д. Ю. Управленческий инструментарий ресурсосбережения в системе экологического менеджмента региона. Автореферат диссертации на

соискание ученой степени кандидата экономических наук. Екатеринбург-2015. 22 стр.

11. Дерягина С. Е., Астафьева О. В., Струкова М. Н., Струкова Л. В. Экологический менеджмент на предприятии. Екатеринбург: ИПЭ УрО РАН - УГТУ УПИ, 2007.

12. Запорожец Д. В, Назаренко А.В., Кенина Д.С., Звягинцева О.С., Бабкина О.Н., Исаенко А.П. «Экологический менеджмент». – Ставрополь; ФГБОУ ВО Ставропольского государственного аграрного университета, 2018

13. Кныш Ю. А. Экологический менеджмент [Электронный ресурс]: электрон, учеб. пособие/ Ю. А. Кныш; Минобрнауки России, Самар, гос. аэрокосм, ун-т им. С.П. Королева (нац. исслед. ун-т). - Электрон, текстовые и граф. дан. (587 КБ). -Самара, 2011.

14. Коптюг В. А. Будущее цивилизации и проблемы развития / Государственная публичная научно-техническая библиотека СО РАН. [Электронный ресурс]: URL: <http://www.prometeus.nsc.ru/koptyug/library/article/1994-01>.

15. Коробко В.И. Экологический менеджмент:– М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2010. – 303 с.

16. Коробкин В.И., Передельский Л.В.. Экология. Ростов на Дону. Феникс, 2003, 511 - бет

17. Конык О. А. Экологический менеджмент и экологическое аудирование [Электронный ресурс]: учебное пособие: самост. учеб. электрон. изд./ О. А.

18. Масленникова И.С., Кузнецов Л.М., Пшенин В.Н. Экологический менеджмент. - Санкт-Петербург; Санкт-Петербургский государственный инженерно-экономический университет, 2005

19. Моисеев Н. Н. Судьба цивилизации. Путь Разума. М.: Языки рус. культуры, 2000. 224 с.

20. Najimov M.K. Davlatning ekologik funktsiyasi. – Toshkent: TDYuI, 2002. – В. 11
21. Назаретян А. П. Демографическая утопия «устойчивого развития» // ОНС. 1996. № 2. С. 145–152.
22. Неверов А. В. Экономика природопользования: учебно-методическое пособие /А. В. Неверов [и др.]; под общ. ред. А. В. Неверова/ – Минск: Колорград, 2016. – 400 с.
23. Nigmatov A. Ekologik boshqaruv [Matn]: monografiya / A. Nigmatov, Sh. Muxamedov, B. Kamolov. – T: Spectrum Media Group, 2015. – 144 b.
24. Pardayev A.X., Norchayev A.N., Rabbimov E.N. Ekologik turizm. -O‘quv qo‘llanma. – T.: TDIU, 2011. -128 b.
25. Пахомова Н., Рихтер К., Эндрес А. Экологический менеджмент. – СПб.: Питер, 2003, 13 стр.
26. Плеханов С.И. Солнце – это жизнь, а не батарейка. Химия и жизнь, №8 стр. 2012, с.2-5 б.
27. Рассадина Э.В. Экологический менеджмент: учебно-методическое пособие /Э.В. Рассадина, В.В. Рассадин, Т.А. Зудова. – Ульяновск: УлГУ, 2014. –с.
28. Safarov Dj. Ekologik munosabatlarning konstitutsiyaviy-huquqiy asoslari: milliy va xorijiy tajriba. http://constitution.uz/uz/pages/Ekologik_munosabatlar
29. Серов Г.П. Экологический аудит и экоаудиторская деятельность: научно-практическое руководство. – Москва: Издательство «Дело» АНХ, 2008. – 408 с.
30. Сдасюк Г. В. Природопользование и концепция устойчивого развития: традиционные и новые подходы // Природопользование и устойчивое развитие: мировые экосистемы и проблемы России. М.: Т-во научных изданий КМК, 2006. С. 22–47.

31. Трифонова Т.А., Селиванова Н.В., Ильина М.Е. Экологический менеджмент. - Владим. : гос. ун-т, Владимир, 2003. – 291 с.
32. Трифонова Т.А., Ильина М.Э. Экологический менеджмент:- Владимир: Владимирский государственный университет, 2015. – 360 с.
33. To‘raev SH.R. Ekologik siyosat: uning shakllanishida xalqaro-huquqiy tamoyillarning ahamiyati. Nayot va qonun. –2002. –№5. -В 76.
34. Троцковский А. Я., Родионова Л. В., Сергиенко А. М. Устойчивое развитие сельских территорий в контексте социальных проблем развития Алтайского края // Известия Алтайского гос. ун-та. 2010. № 1, 2. С. 324–333.
35. Usmonov M.B., Rustamboyev M.X., Holmuminov J.T. va boshq. Ekologiya huquqi. -Т.: 2006 у. 65-69 б.
36. Урсул А. Д. На пути к праву устойчивого развития: концептуально-методологические аспекты // Теоретическая и прикладная экология. 2008. № 1. С. 20–31
37. Федоськина Л. А. Экологический менеджмент: /Л. А. Федоськина, Т. А. Шилкина/ – Саранск; Изд-во Мордов. ун-та, 2015. – 96 с.
38. Фарниева И. Т. Приоритетные направления устойчивого развития сельского хозяйства (на примере Республики Северная Осетия-Алания): автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05. Владикавказ: ФГБОУ ВПО Горский гос. аграрный ун-т, 2012. 23 с.
39. Щепеткина И.В. Экологический менеджмент. Курс лекций. Екатеринбург, 2017
40. Шумакова О. В., Косенчук О. В. Теоретические аспекты устойчивого развития сельских территорий в современной науке // Современные проблемы науки и образования. 2013. № 6. С. 1–8.
41. Хабарова Е. И. Менеджмент на стыке экономики и экологии. //Менеджмент в России и за рубежом. – 1999. – № 3. – С. 29–36.

42. Yuldashev N.K., Boltaboev M.R., Rixsimboev O.G., Ganiev B.O. Strategik menejment. O‘quv qo‘llanma.-T.:TDIU, 2003.
43. Victor A. Dukhovny, Joop de Schutter.2019. Water in Central Asia: Past, Present, Future. CRC Press. 492
44. Yalcin, Resul & Mollinga, Peter. (2020). 2010-Yalcin-Mollinga-Water users associations in Uzbekistan-the introduction of ne institutional arrangement for local water management. ZEF. Boon. Germany
45. Wegerich, Kai. (2008). Hydro-hegemony in the Amu Darya Basin. Water Policy 10 (2008) S2. 10. 10.2166/wp.2008.208
46. Наше общее будущее: Доклад Международной комиссии по окружающей среде и развитию (МКОСР): пер. с англ. М.: Прогресс, 1989. 376 с.
47. Руководство по разработке и внедрению систем экологического менеджмента.-/(под ред.) Макеенко П.А., Никольский А.А./ - М.; 2004
48. O‘zbekiston Respublikasida atrof-muhit holati va tabiiy resurslardan foydalanish to‘g‘risida milliy ma’ruza – 2008
49. O‘zbekiston milliy entsiklopediyasi. -T.: Davlat ilmiy. 2005. 164b.
50. UNEP, 2011, Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication, (предварительный вариант), <http://www.unep.org/greeneconomy>
51. Rethinking Water in Central Asia – The costs of inaction and benefits of water cooperation. Adelphi- CAREC. 2017
52. CAREC Institute. 2020. Climate Insurance, Infrastructure and Governance in CAREC Region. Research Report. 60 pp
53. Porter, M. E. (2008). On competition. Harvard Business Press
54. Porter, M. E., & Stern, S. Innovation: location matters. MIT Sloan management review, 42(4), 28, (2001).
55. Raynor, M., Christensen, K., & McDonald, R. (2016). Disruptive innovation: Twenty years later. Harvard Business Review, 29.

56. Rothwell, R. (1994). Towards the fifth-generation innovation process. *International marketing review*.
57. Santo, B. (1990). Innovation as a means of economic development: trans. with Hungarian./Santo B. M.: Progress.
58. Santo, B. (2006). Innovation and global intellectualism. *Innovations*, 9, 32-44.
59. Scherer, F. M. Innovation and growth: Schumpeterian perspectives. MIT Press Books, 1, (1986).
60. Szántó, B. Innovation in crisis: Hungary before and after the watershed of 1989. *Technovation*, 14(9), 601-611, (1994).
61. Tsoy, D., Tirasawasdichai, T., & Kurpayanidi, K. I. (2021). Role of Social Media in Shaping Public Risk Perception during COVID-19 Pandemic: A Theoretical Review. *International Journal of Management Science and Business Administration*, 7(2), 35-41.
62. Tukhtasinova, M. M. (2020). Features of development of production activities at light industry enterprises. *Экономика и бизнес: теория и практика*, (11-3).
63. Tukhtasinova, M. M. (2020). Perspective directions for increasing the economic potential of the textile industry of the republic of Uzbekistan. *ISJ Theoretical & Applied Science*, 04 (84), 812-818.
64. Twiss, B. C. (1984). Forecasting market size and market growth rates for new products. *Journal of Product Innovation Management*, 1(1), 19-29.
65. Twiss, B. C. (1992). Forecasting for technologists and engineers: A practical guide for better decisions (No. 15). IET.
66. Twiss, B. C. Managing technological innovation. Longman Publishing Group, (1986).
67. Winter, S., Malerba, F., Nelson, R., & Orsenigo, L., 'History-friendly' models of industry evolution: the computer industry. *Industrial and corporate change*, 8(1), 3-40, (1999).

68. Wulfen, G. (2014). Launching innovations. Illustrated guide to the FORTH methodology.

69. Yakovets, Y. V. (2004). Epochal innovations of the XXI century. Moscow: Economy.

Internet saytlari:

1. www.ziyonet.uz
2. www.lex.uz
3. www.gov.uz
4. www.stat.uz
5. www.O'zbekiston Respublikasi gidrometrologiya xizmati markazi
6. www.kun.uz
7. www.econews.uz
8. parliament.gov.uz
9. [@davletovuz](https://t.me/davletovuz)
10. www.ekoturism.org
11. www.naturesbest.nu
12. www.panparks.org
13. Markaziy Osiyo mintaqasidagi iqtisodiy hamkorlik instituti (TSARES instituti) direktori o'rinbosari, O'zbekiston, elektron pochta manzili: deputydirector2@carecinstitute.org
14. http://www.icwc-aral.uz/meetings_ru.htm
15. <http://www.icwc-aral.uz/statute1.htm>
16. <http://www.icwc-aral.uz/statute1.htm>
17. <http://www.icwc-aral.uz/statute1.htm>
18. <https://www.dropbox.com/s/axnky1dihqk3wh/UZB-climate-summary-uz%20%286%29.pdf?dl=0>
19. <https://xs.uz/uzkr/post/ekologik-muammolar-echimiga-amaliy-ishlar-orqali-erishiladi>

20. <https://ekolog.uz/?p=2486>

21. <https://yuz.uz/news/ilmiy--izlanishlar--global-ekologik-muammolar-echimi-?view=ov-qilishning-yangi-tartib-qoidalari-joriy-etildi>

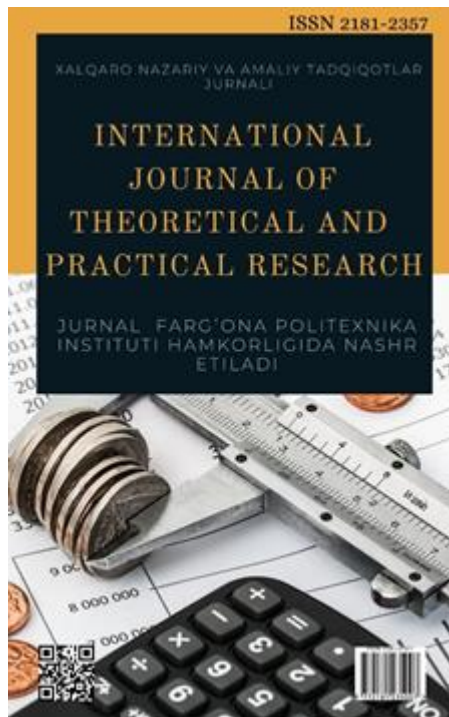
22. <https://t.me/ekologuz/5689>

23. <https://fayllar.org/reja-ekologiya-sohasida-davlat-boshqaruvi-tushunchasi-xususiy.html>

E'LON

Hurmatli hamkasabalar **“Al-Ferganus”** nashriyoti va **“Xalqaro nazariy va amaliy tadqiqotlar jurnali”** elektron jurnali O‘zbekiston ta‘lim xizmatlari bozorida o‘zining faoliyatini boshlaganligini ma‘lum qilamiz.

Ajoyib imkoniyatdan siz birinchilar qatorida foydalanib ilmiy nashrlaringizni chop etishingiz mumkin.

“Al-Ferganus” nashriyotimiz tomonidan Siz taqdim etgan darslik, o‘quv qo‘llanma, monografiya va ilmiy risolalarga ISBN, Doi halqaro raqamli identifikatorlarni biriktirish, ularning elektron zamonaviy andozadagi muqovalar va ishlanmalarning elektron maketini yaratish, nashriyotda e‘lon qilingan ishlarni elektron axborot nashrlarida joylashtirish xizmatlari ko‘rsatiladi.

Bizning nashriyotimizning boshqa nashriyotlardan farqi shundaki, tezkor va sifatli xizmat ko‘rsatamiz hamda eng asosiysi biz Sizing ishlaringizni Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi va Rossiya Milliy kutubxonasi fondlariga bepul joylashga shuningdek, Rossiya ilmiy iqtiboslik indeksi (RINTs va E - library) platformasiga, CrossRef bazalariga shartnoma asosida joylashtirishga ko‘maklashamiz.

“Xalqaro nazariy va amaliy tadqiqotlar jurnali” ISSN 2181-2357 elektron jurnali ham o‘z faoliyatini boshlamoqda. Bizning jurnalda O‘zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiya komissiyasining quyidagi ixtisosliklari fizika-matematika, kimyo, biologiya, geologiya-mineralogiya, texnika, qishloq xo‘jaligi, tarix, iqtisodiyot, falsafa, filologiya, geografiya, yuridik, pedagogika, tibbiyot san‘atshunoslik, arxitektura, psixologiya, sotsiologiya fanlari bo‘yicha milliy va xorijiy mualliflarning fanlardan erishgan yutuqlari va istiqbollari borasidagi ilmiy maqolalari, ilmiy tadqiqotlar olib borayotgan olimlarning ilmiy izlanishlari natijalari e‘lon qilinadi. Elektron jurnal har oyda bir marta e‘lon qilinadi.

Jurnallarda e‘lon qilinadigan har bir maqolaga shartnoma asosida DOI (Crossref) raqami beriladi.

Shuningdek, tahririyat tomonidan:

- maqolalarni sifatli tarjima qilish;
- maqolalarni tahrirlash va jurnallar talabiga moslash;
- maqolalarga ishlov berish;
- maqolalarni plagiatga tekshirish;
- xorijdagi nufuzli (Scopus, Web of sciences va yuqori impakt faktorli)

jurnallarda maqollarni sifatli va ishonchli chop etishga ko‘maklashish xizmatlarini ham ko‘rsatadi.

Imkoniyatni boy berib qo‘ymang!

Quyidagi manzillarga murojaat qiling:

Elektron pochta manzili: Alferganus.ltd@gmail.com

Telegramm manzilimiz : @Alferganus_ltd

Telefonlar: (97) 100 – 38 - 88

(91) 109 - 05 – 38

(97) 337 – 86 - 00

**ASHUROV MAXAMMADJON SOTVOLDIYEVICH
SHAKIROVA YULDUZXON SAYDALIEVNA**

**EKOLOGIK MUAMMOLAR VA ULARNI HAL QILISHDA
EKOLOGIK MENEJMENTNING STRATEGIK YO‘NALISHLARI**

MONOGRAFIYA

**Iqtisodiyot fanlari doktori, professor M.A.Ikramov muharrirligi
ostida tayyorlangan**

Bosh muharrir: M.Ashurov
Musahhah: M.To‘xtasinova
Sahifaluvchi: Sh.Jamoliddinov

Bosib chiqarish uchun imzolangan 21.11.2021

Xajm: 2.2 Mb

ISBN 978-9943-7706-4-5

“Al – Ferganus” nashriyoti
Farg‘ona sh., Aeroport ko‘chasi,
alferganus.ltd@gmail.com

